

Д

Н

К

**ЖАДАН
КІДРУК
ФОЗЗИ
КАРПА**

**ВИННИЧУК
КОКОТЮХА
РАФЄЄНКО**

Annotation

У недалекому майбутньому український студент Андрій Чумак погодився взяти участь у науковому експерименті й за допомогою розшифровки коду ДНК візуалізувати «пам'ять поколінь» – відчутти й особисто пережити найяскравіші моменти з життя сімох своїх предків. Найстрашніше, що він боявся побачити, – як дідусь зраджує бабцю. Та його нові спогади склалися в приголомшливу, жорстоку у своїй правдивості історію країни: правда народовців кінця XIX століття, правда паризьких емігрантів, правда селян з ядерного полігону Харківщини, правда переселенців з охопленого війною Донбасу – усе це в ДНК Чумаків!

-
- [Intro](#)
- [Сергій Жадан](#)
- [Юрій Винничук](#)
- [Ірена Карпа](#)
- [Фоззі](#)
- [Андрій Кокотюха](#)
- [Володимир Рафєєнко](#)
- [Макс Кідрук](#)
- [Outro](#)
- [notes](#)
 - [1](#)
 - [2](#)
 - [3](#)
 - [4](#)
 - [5](#)
 - [6](#)
 - [7](#)
 - [8](#)
 - [9](#)
 - [10](#)
 - [11](#)

- [12](#)
 - [13](#)
 - [14](#)
 - [15](#)
 - [16](#)
 - [17](#)
 - [18](#)
 - [19](#)
 - [20](#)
 - [21](#)
 - [22](#)
 - [23](#)
 - [24](#)
 - [25](#)
-

Обережно! Ненормативна лексика!

Intro

**6 травня 2057 року, 10:00 Університет Гуанчжоу, Китай.
Брифінг керівника проекту «Z» професора Чень.**

Шановні колеги та представники преси. Сьогодні я маю честь показати вам першу частину презентації нашого проекту «Z», над яким моя група працювала понад двадцять років. Повірте, це довго й це було справді важко.

Як ви знаєте, у 2021 році, під тиском США і Європи, Китай вирішив більше не проводити експериментів із людським ДНК. Окей, наші попередники були змушені сказати світові: «Окей». Ви всі прекрасно пам'ятаєте, як наші індійські колеги тріумфально презентували першу клоновану людину – Доллі. Весь світ спостерігав за першими кроками штучної людини, тоді як ми були змушені проводити свої експерименти, не порушуючи чинне законодавство нашої великої країни.

Але ми працювали в другому напрямку й тепер готові показати результати цієї роботи, яку особисто я вважаю найважливішою в Сонячній системі.

«Оплески».

Дякую. Ви знаєте, я вирішив, що ми розіб'ємо нашу презентацію на дві частини, і сьогодні на вас чекає перша, у якій я намагатимусь обійтися без важкої, суто наукової інформації. Уже за тиждень на вас чекає повноцінна прес-конференція, на якій ми відповімо на всі питання, що неодмінно з'являться, а я назву всіх причетних до проекту «Z», і відтоді їхні імена назавжди лишаться в історії цієї цивілізації.

«Тривалі оплески».

Дякую ще раз. Отже, ми починаємо... Заплющте очі. Усі-усі, я бачу хитрунів, які прагнуть першими побачити це диво. Заплющте очі й уявіть, що ви стоїте на даху головного корпусу нашого університету. На самому краєчку. Ага, лячно. І я вас розумію. Більше того, вас зрозуміє кожна присутня на Землі людина. Ми побоюємося висоти, бо пам'ятаємо, як падали наші пращури. Вони ламали ноги, руки й

хребти. Вони пробивали свої нерозумні голови, лишаючи нам ці спогади, які містить людське ДНК.

Так, нам давно не можна робити нових людей, але хто забороняв нам вивчати старих? Ніхто. За останні двадцять років учасники проекту «Z» просунулися вглиб віків – і це не порожні слова. Ні. Ми нарешті навчилися зчитувати людську пам'ять із ДНК, фіксуючи шоківі спогади, які намагалися нам передати наші пращури. Більше того, ми тепер знаємо про них усе.

Рік тому ми впритул наблизилися до фіналу проекту. О, як же ми хотіли тоді зібрати всіх присутніх й поділитися з шановним товариством цією величезною радістю! Але ми пам'ятали про можливі юридичні наслідки цієї презентації, тому мої колеги-юристи тоді почали готувати документи, які б дозволили нам спокійно презентувати проект «Z» в усій, так би мовити, красі. Паралельно ми шукали людину, якій би довелося першою пригадати своїх пращурів.

І ми обрали одного з іноземних студентів, так порадили наші юристи. Через тиждень ця людина сидітиме разом з усіма учасниками проекту. Я просто скажу, що це хлопець з України, який вивчає в нашому університеті економіку. Його звати Андрій Чумак, йому 20 років. За іронією долі, його прізвище в українській мові означає «купець-мандрівник», і я вважаю, що це символічно, адже він став першим в історії нашої цивілізації мандрівником у часі. Забігаючи наперед, скажу, що доля зіграла з його родиною злий жарт, який полягає в дивному переплетенні родинної історії, у несподіваних і не завжди приємних сюрпризах, які ховають у собі наші гени. Минуле не завжди є очевидним, і ми можемо лише здогадуватися, які таємниці містять родинні історії кожного з тут присутніх, скільки кістяків ховається в наших шафах. Навіть більше – які таємниці може містити минуле кожного з народів. Історію, звісно, можна переписувати безліч разів. Проте дуже важливо мати можливість прочитати її так, як вона писалася від початку. Ми обрали українця ще й тому, що представникам цього народу за останні півтора століття довелося багато чого побачити й пережити. Але вміти побачити, вміти пережити ще не значить вміти все згадати й розповісти. Історія кожної людини, так само як і історія народів, не багато значить, якщо її замовчувати. Зважившись на цей проект, ми розраховували, звісно, зустрітися з різними історіями, але керувалися передусім розумінням того, що

кожна з них має право бути почутою і цим правом не варто нехтувати. Саме тому керівництво проекту «Z» вирішило зняти з ДНК українця Андрія Чумака сім шарів пращурів, і не треба закінчувати університет, щоб зрозуміти: ми отримали 128 історій. Це не просто його приватні історії, це ще й історії його народу. Але це також і частина нашої спільної історії.

«Оплески».

Андрій Чумак підписав усі, я наголошую, усі дозвільні документи й погодився стати учасником експерименту за символічні гроші. Можливо, для нього вони й не дуже символічні, але це краще в нього питати й матимете таку можливість, повторюю, рівно за тиждень у цій почесній залі.

Отже, для Китаю число сім означає мудрість та єдність, і ми хотіли в такий спосіб наголосити на тому, що завдяки проекту «Z» ми всі станемо мудрішими, дізнавшись про те, як жили ті, хто був перед нами. І, додаю, після цього світ уже ніколи не буде таким, яким він був сьогодні вранці.

Я запросив свого друга, професора Лю з університету Фудань, підібрати сім цікавих письменників українського походження, щоб вони опрацювали ці історії, обравши на свій розсуд по одній із кожного покоління. Мені здається, Україна нам буде винна багато кукурудзи й води за це, адже ми зекономили їй чималі гроші на дослідження історії.

«Сміх у залі».

Добре, досить чекати, я запрошую літераторів, які відкриють вам сім історій, що змінять цей світ. І мені особисто дуже хотілося, щоб на краще.

«Тривалі оплески».

Сергій Жадан

Історія перша. Марко. 1886–1915

Я народився 23 квітня (6 травня за старим стилем) 1886 року в слободі Деркачі Харківського повіту в родині православного священика. Родина була багатодітною. Я був сьомою дитиною, до того ж не надто бажаною. З чотирьох хлопчиків і двох дівчаток, моїх братів і сестер, вижило лише четверо – доньки і двоє синів. Для мами це було причиною страждань усього подальшого життя, тож довший час про ще одну вагітність мова не заходила. Та природа взяла своє, і я таки з'явився на світ, маючи дорослих братів і сестер. Я їм ставився до них, як до дорослих, з ким доводиться перебувати в складних родинних стосунках. Утім, і з батьками в мене складалося не кращим чином. Мамина надмірна опіка, пов'язана з її відчуттям провини перед померлими дітьми, та батьківський деспотизм отруювали родинну атмосферу, роблячи моє перебування вдома максимально некомфортним. Найбільше я любив книги. Оскільки книг було мало – я не любив нікого, проводячи своє дитинство серед мальовничих і теплих українських краєвидів.

Тато мій напозір був людиною прогресивних суспільних поглядів, що, однак, поєднувались у ньому з надто складним характером, аби можна було розраховувати бодай на якийсь кар'єрний поступ. Утім, посада сільського священика з її відносною автономністю прийнятих рішень і віддаленістю від політичного життя мала й свої переваги: батько доволі природно почував себе в ролі душпастира, організовуючи повсякденне життя парафії за власними переконаннями та моральними настановами – миряни його церкви мали узгоджувати свій життєвий шлях не лише з церковними приписами, але й із іноді надто суб'єктивними поглядами на християнство свого панотця. Себто мого тата.

Власне, у слободі було дві православні церкви – краща й гірша. Мій тато служив, ясна річ, у гіршій. Думаю, він сам усе розумів, хоча ніколи нічого й не визнавав. Церква стояла на відлюдді, навіть на свята тут було напівпорожньо. Мені вона завжди нагадувала замінований залізничний вокзал: за розкладом пасажирів мали б уже бути на місці,

проте в силу певних обставин вважали за краще пересидіти на сусідній станції. Громада нагадувала радше секту, з жорстким етичним декалогом і наскрізною ієрархічністю. «Офіційною», головною церквою вважалася якраз та, інша. Відповідно, парафіян, які відвідували служби мого тата, у слободі недолюбили, що давало їм чудову нагоду відповідати всім взаємністю. Тато в такому протистоянні й перебуванні на маргінесі суспільного життя вбачав, як не дивно, позитив – зі своєю природною схильністю до аскези він вважав подібний стан речей більш природним для християнської громади. Проте аскетичність симпатично виглядає під час недільних богослужінь, та рідко сприяє родинній гармонії. У стосунках із рідними тато був надміру авторитарним, виявляючи щоразу більшу нетерпимість до дружини та дітей. Зрештою, благість служіння суспільним ідеалам зазвичай і завершується родинними прокляттями й викреслюванням твого імені з батьківського заповіту. Поступово тато розсварився зі старшими синами. Обидва мусили піти батьківськими стопами й отримувати знання в духовних закладах. Нічим добрим це, зрештою, не закінчилося – один мій брат після складних і заплутаних стосунків із церквою несподівано зайнявся музикою, влаштувавшись до єврейського оркестру десь на півдні, в Одесі. Натомість другий мій брат опинився в монастирі, але не затримався там надовго, повернувшись до мирського життя. Записався на курси бухгалтерів, а після їх закінчення влаштувався на службу в конторі при заводі землеробних машин товариства «Гельферіх-Саде». Підрісши, я так само мав не надто великий вибір. Скрутні фінансові умови передбачали єдиний вибір – духовне училище, навчання в якому для дітей священиків було безкоштовним. Зайве говорити, що в єдиного Бога-Отця я не вірив, як і у воскресіння мертвих.

Роки навчання, цілком очікувано, виявилися втраченими й сповненими жорсткого адміністративного тиску та церковного консерватизму. Хоча на початку затхла атмосфера духовного закладу не надто давалася взнаки: читати й писати завдяки сестричкам я навчився ще вдома, тож навчання в училищі не викликало в мене труднощів. Проте вже вивчення катехізису, не кажучи про священну історію й церковний статут, що з'явилися дещо переоголом, робили мій релігійний скепсис усе більш аргументованим. Винятком були хіба що співи. Хоровий спів викликав у мене настільки глибокий захват і

непідробну насолоду, що навіть постійне зазубрювання біблійних максим не видавалося мені настільки жахливим та безнадійним. Характерно, що бодай найменшого музикального слуху я не мав, але сам процес виспівування видавався мені настільки довершеним, що я навчився імітувати наявність музикальних здібностей. Зрештою, у хоровому співі головне не слух. Куди важливіше відчуття ритму.

Усе змінювалося влітку, із завершенням занять і початком вакацій. Млосні сонячні полудні й тремкі свіжі надвечір'я відволікали від не надто цікавої церковної науки. Куди бажанішою була лектура з батьківської бібліотеки. Мій тато, як я зазначав, мав доволі ліберальні й прогресивні погляди на перспективи подальшого соціального та національного устроїв, стоячи на позиціях відвертого українофільства, розбавленого, утім, такою сугестивною мірою етнографії й народництва, що за нею важко було розгледіти щось революційне чи, не дай Боже, суспільно небезпечне. Натомість у юного розуму, відкритого до всього нового й свіжого, навіть цілком сентиментальні й фантастичні оповіді з козацької старовини чи перипетії малоросійської історії викликали щирий душевний відгук, заворожуючи й наснажуючи. Так чи інакше, питання українства має постати в кожній людині, яка змалку читає «Кобзаря». Навіть якщо їй рішуче не подобається дієслівне римування.

Уже пізніше, навчаючись у духовній семінарії, й усвідомлюючи з жахом неминучість і неунікненність подальшого перебування в сфері церковного життя, я почав перейматися питанням про реальну вагу українства як політичної концепції, його означеність і присутність у реальному житті. Українство бачилося мені чимось на кшталт старозаповітних історій – вони давали багато поживи моїй підлітковій фантазії та натхненню, проте не мали найменшого стосунку до реальності. Батьківське сентиментальне українофільство відштовхувало своєю книжністю, відірваністю від справжнього стану справ. Татові друзі, інтелігенти-народовці, що збиралися час від часу в нашому домі, своїми розмовами нагадували вчених, які досліджували мертві мови – просто так, заради тріумфу науки, без жодної надії повернути це мертве сплетіння слів і літер до життя. Мене пригнічувала відсутність у їхній любові живого первня, драгувала мертвотність того, до чого вони виявляли стільки ніжності. Що я міг

протиставити натомість? Свої шістнадцять років, свою недовіру, свою лють. Моєї люті ставало на цілий світ. Світ про це не здогадувався.

Як можна бути залюбленим у те, чого не існує? – думав я. Як можна бути патріотом країни, якої немає на мапі? Як можна говорити мовою, яку давно заборонили? Як можна цікавитися старовиною, яка закінчилася так фатально? Тато подібні розмови не підтримував, сестри мої були добрими, але недалекоими, учителі мої говорили поміж собою переважно цитатами з Біблії.

Виходом поза межі цього середовища для мене став театр. Заснований свого часу харківським студентом Хоткевичем, він існував у слободі, об'єднуючи надзвичайно строкату й непересічну публіку. Я потрапив туди напередодні свого вступу в семінарію. Тата цей мій крок здивував, проте він спробував виявити широту поглядів. Що в нього, зрештою, вийшло не надто добре. Закінчилося все тим, що я на якийсь час змушений був переїхати на помешкання до свого брата. Але за якийсь час повернувся – засобів до існування я не мав, сидіти на утриманні брата не випадало. Довелося просити вибачення в батьків. Тато сказав, що вибачив. Хоча насправді не вибачив. І я теж не вибачив.

У театрі я зазвичай грав негативних персонажів другого плану. Зрештою, у мене склалося враження, що театр вигадали виключно для демонстрації акторами своїх внутрішніх і фізичних вад. Мені це навіть подобалося. Грали ми переважно п'єси, написані самим Хоткевичем, та традиційні малоросійські сюжети. Публіка була місцева, себто невимоглива. Від акторів вимагалось передусім не надто входити в сценічний образ і потрапляти в ноти. Зрештою, театр навчив мене тій простій речі, що ніколи не слід переоцінювати глядача, оскільки глядач зазвичай не розраховує отримати від тебе чогось надзвичайного і хоче, аби ти відповідав йому тим самим. Наші вистави традиційно користувалися популярністю, ми не скаржилися на брак уваги з боку публіки. Ясна річ, свій інтерес до сцени ніхто з нас не розглядав серйозно – участь у виставах для більшості з нас була певною екзотикою, про фахове заняття театром ніколи не йшлося.

Але в моєму житті участь у театральному гуртку зіграла доволі важливу й визначальну роль. Саме на репетиціях чергової постановки я близько зійшовся з братами Духовними – Іваном та Павлом. Прізвище це, як виявилось перегодом, було прибраним. Справжнього

їхнього прізвища я так і не дізнався. Цілком можливо, що не були вони й братами. Навчалися в Харківському технологічному інституті, звідки їх відрахували через політичну неблагонадійність. Політики в повітрі було більш ніж достатньо. Характерно, що я з нею вперше зіткнувся на репетиціях малоросійських водевілів.

Брати виявилися соціалістами, мали безпосередній стосунок до «Бунду» – Єврейського робітничого союзу. Крім того, тісно контактували з щойно утвореною партією українських націоналістів – УНП. Театр, наскільки я зрозумів, їх не цікавив. Їх цікавили бомби. Старший Духовний, Іван, був кремезний і русявий. Він постійно нагадував, що є головним, хоч молодший Павло – високий і огрядний – у всьому йому опонував. Іноді мені здавалося, що вони належать до різних політичних партій. Духовні познайомили мене з цілком іншим типом політичного українця – позбавленого надмірних сентиментів і романтизму й орієнтованого на рішучу революційну діяльність. Уже під час однієї з перших наших розмов брати дали ознайомитися мені з декалогом українських самостійників, написаним адвокатом Міхновським. Загалом, документ справив неабияке враження. Першим пунктом стояло: «Одна, єдина, неподільна, від Карпат аж до Кавказу самостійна, вільна, демократична Україна – республіка робочих людей».

– Республіка – це добре, – поділився я з братами.

– Головне – не це, – заперечили вони. – Головне – від Карпат до Кавказу.

– Ніколи не був на Кавказі, – відповів я.

З-поміж інших настанов і приписів, мене збентежив останній, десятий. «Не бери собі дружини з чужинців, бо твої діти будуть тобі ворогами, не приятелюй з ворогами нашого народу, бо ти додаєш їм сили й відваги...» – писалося там. Я раптом подумав – чи справді діти можуть стати тобі ворогами? І чи справді доречно брати дружину з чужинців? І якщо так – то де саме її брати? Де знайти чужинців, з-поміж яких можна було би взяти дружину?

Утім, від роздумів мене відволікли брати.

– Республіка робочих людей, – сказали вони серйозно, – не робиться театром і мелодекламаціями. Слабкість породжує слабкість. Республіка може постати щойно з вогню та боротьби. Ми маємо

подати приклад. Ми маємо стати тими, хто розбудить усіх інших. Ми повинні дати сигнал – і республіка постане.

– Ну добре, – боявся я заперечити, – але важко боротися за те, чого не існує в природі. Як боротися за Україну, якої немає? – розпачливо розводив я руками, показуючи на довколишні театральні декорації, старанно мальовані аквареллю.

– Вона існує, – сказав мені Павло. – Отут, – приклав він руку мені до грудей. – Де б'ється твоє серце. – І швидко прибрав руку.

Я слідом так само приклав руку собі до грудей, дослухаючись до власного серцебиття. Але серце моє не билось.

Відучившись рік у духовній семінарії, я заявив батькам, що кидаю навчання. Здійнявся крик, дійшло до бійки. Тато вимагав, щоб я негайно забирався геть, мама благала мене просити в тата пробачення. Доки я вагався, тато вигріб із письмового столу мої папери та записи й почав люто їх шматувати. Я підійшов і завалив йому просто в голову. Доки він приходив до тями, я почав збирати книги, дбайливо перемотуючи їх мотузкою. Ставши на ноги, тато кинувся згрібати мої речі й виносити їх на вулицю. «Ось і добре, – подумав я, – бодай тут допоможе». Та склавши речі на купу, тато несподівано все це підпалив. Я лишився в тому, в чому стояв. Вийшов надвір. Пройшов повз веселий вогонь, відчув, як тепло дихають полум'ям мої сорочки, опинився на вулиці.

Літо я провів у брата. Одяг він мені позичив, харчувався я абияк. У серпні подав документи в юнкерське училище. Восени почалося нове життя.

Що дає армійська служба? Незабутні емоції й відсутність часу, аби на них скаржитися. Мені від початку служба видавалася чудовою нагодою розвивати в собі ті інтереси, які духовною освітою традиційно притлумлюються, а саме – мілітаризм і соціальну рівноправність. В училищі я відразу знайшов однодумців. Ми, майбутні офіцери, ставилися до обраного шляху з любов'ю й гордістю. Військова кар'єра обіцяла безліч пригод і несподіванок. Головне, що фінал так чи інакше мав бути втішний: спокійна безтурботна старість або героїчна смерть за Бога, царя й Вітчизну. З цим були проблеми – у Бога я не вірив, у царя так само, а Батьківщина моя, як я вже згадував, існувала в моїх грудях – там, де рибальськими вітрилами роздувалися легені й потужно билось гаряче юнкерське серце. Проблеми були й з

батьками. І якщо з татом усе більш-менш владналося: він не розмовляв зі мною, я не розмовляв із ним, у нас не було найменшого шансу псувати одне одному життя, то з мамою все було куди складніше – щотижня я отримував від неї пекучі гіркі листи, у яких вона, мало стримуючись, дорікала мені безсердечністю та переступом синівських обов'язків. Душевної рівноваги її листи мені не додавали, проте й поступатися в чомусь я не бажав, тож кожен її лист викликав у мене дивну суміш скорботи й спротиву. На листи її я, звісно, не відповідав. Високими берегами Дінця тяглися густі дими з селянських городів, осінь підступала з півдня, додаючи до прибережної зелені золотистих відтінків.

Попри позірну строгість і щоденний вишкіл, юнкерське середовище було доволі вільним у своїх поглядах і зацікавленнях. Казарма, як вона уявляється зазвичай цивільним громадянам, мала не так багато спільного з нашим щоденним побутом. Можливо, цьому сприяло те, що навчалися тут молоді люди з усіх малоросійських губерній, приносячи з собою своє бачення й розуміння українства. Серед юнкерів старших років навчання існував так званий «український» гурток, до якого долучилися й ми – молодші за віком, проте близькі за поглядами. До певного часу керівництво, попри офіційну політику, дивилося на наші зацікавлення крізь пальці. Уже пізніше, кілька років по тому, організований юнкером Болбочаном подібний «український гурток» був заборонений начальником училища, а сам Болбочан отримав усну догану, що, однак, не завадило йому стати хоробрим офіцером і отримати орден у роки Великої війни.

На перший погляд, юнкерські будні мало чим різнилися від навчання у світському закладі: той таки безкінечний Закон Божий, та таки російська мова, математика, географія, історія, ще гігієна – спеціальний предмет, який ми не любили, і німецька – як мова потенційного ворога. Але були також тактика й топографія, фортифікація та інші суто військові предмети, які мали б нас навчити дивитися на світ як на потенційний театр бойових дій. У всьому цьому справді було достатньо театральності, хоч і бракувало військових дій, що всіх, зрештою, влаштовувало.

Дні перетікали легко й непомітно. Можливо, з огляду на наш юний вік і постійні фізичні навантаження, а можливо, заняття справою, яка не викликає в тебе спротиву, робить сам процес

приємним і швидкоплинним. Та ані раннє пробудження під юнкерську сурму, ані щоденне начищення взуття, ані заняття гімнастикою на плацу не могли зіпсувати загального піднесення й відчуття захвату від того, що життя цілком належить нам і лише від нас залежить, яким воно буде надалі. Після сніданку починалися лекції, потім перекус, за ними вишкіл, знову на плацу, під високим, сповненим світла й тіней чугуївським небом. По обіді був вільний час, юнкери відпочивали чи робили домашні завдання, хтось відписував на листи, хтось ішов до читальні, де можна було отримати свіжі видання офіційної преси, на зразок «Нивы» чи «Нового времени». Від товаришів-«українців» можна було дістати й дещо іншу лектуру, напівпідпільну, а чи й відверто заборонену: видані в Галичині брошурки соціалістів, українську поезію, привезені з Петербурга перші й нещадно цензуровані видання німецького філософа Ніцше.

Об одинадцятій був відбій. У неділю юнкерів водили до церкви. Старші офіцери під час служби підспівували. Я подумки повторював за хором. Коли друзі, підсміюючись, питали, чому не співаю, говорив, що не знаю слів. По обіді можна було залізницею виїхати до Харкова. Більшість так і робили. Ті, хто лишався, прогулювалися на плацу з місцевими гімназистками. У мене подібних знайомств не було, тож я лишався в кімнаті й читав цензурованого Ніцше. Уночі всім снилися гімназистки.

Улітку 1904 року, коли на час вакацій я знову змушений був переїхати на помешкання до свого брата-бухгалтера, одного вечора відбулася важлива розмова з тими ж таки братами Духовними. Вони прийшли вже смерком, пізнього липневого вечора, що непомітно втягувався в коротку літню ніч. Говорили збуджено, перебиваючи одне одного й повторюючись. Говорили про необхідність рішучих дій і неунікненність системного терору. Згадали про нову таємну організацію, що називалась «Оборона України», тут таки видали ім'я очільника – Чеховський. Запитали, чи з ними я до кінця.

– Звісно, – відповів я схвильовано. – Звісно, з вами. Звісно, до кінця.

Зайшла мова про бомби.

– Терор має змусити їх змінити свою позицію, – говорили Духовні, киваючи в темряву, на високі й теплі харківські пагорби. – Вони мають до нас прислухатись.

– Але хто буде жертвою? – не міг утямити я. Брати презирнулися, зважилися і знову заговорили. Сказали, що, на думку проводу, підривати живих людей наразі немає реальної потреби.

– Тоді яких? – не зрозумів я.

– Що яких? – перепитали Духовні.

– Підривати яких людей наразі є реальна потреба? – запитав я.

– Провід має на увазі символічні об'єкти, – неохоче пояснили брати. – Пам'ятники.

Одне слово, провід новоствореної боївки вирішив почати боротьбу зі знищення знакових символів російського монархізму. Але, оскільки в провінційному Харкові пам'ятників імператорам споруджено не було, вирішено підірвати пам'ятник поету Пушкіну, встановлений у Театральному саду. Російський поет виглядав у цьому випадку ідеальною фігурою, надто з огляду на те, що дослівно днями в центрі міста офіційною владою демонтовано було пам'ятник Шевченку. Лише тут усе склалося в моїй голові – справді, вони ж усе це спланували як відповідь на жест із Шевченком. Усе правильно, усе справедливо – помста має бути точною, гнів має бути вивіреним, бомби мають нести справедливість. Я попрощався з братами, ліг на подвір'ї, під густим яблуневим гіллям, і безтурботно заснув.

Останні тижні літа минали в безкінечних розмовах про необхідність рішучих дій і добродійну природу системного терору. До наших розмов долучалися друзі-юнкери. Як люди, безпосередньо причетні до військової справи, ми усвідомлювали всю вагомість і значущість наших подальших кроків. Нас це наснажувало. Хоча мене особисто ще й неабияк лякало.

Одного ранку наприкінці серпня мене розбудив старший Духовний. Я відразу зрозумів, що щось сталося – вигляд у нього був нажаханий, говорив із неприхованим відчаєм. Розповів, що цієї ночі молодший Духовний, готуючи вибухівку, підірвав її й лишився без обох рук.

– Він надто хвилювався, – плакав Іван, – просто не втримав її, вона вислизнула йому з рук.

Я раптом чітко й детально уявив собі, як це могло статися. Бомби, які вони майстрували, мали хімічний запал. До них допасовувалися скляні трубки з сірчаною кислотою, з прилаштованими до них свинцевими грузилами. Щойно бомба падала чи стикалася з твердою

поверхнею, трубки лускалися й кислота займала суміш бертолетової солі з цукром. Усе це призводило спершу до вибуху гримучої ртуті, а затим – і динаміту. Уся небезпека полягала в тому, що скляна трубка могла зламатися будь-де й будь-коли, що й сталося, вочевидь, із молодшим Духовним. Де він міг її майструвати, цю фатальну бомбу? У себе в кімнаті? У комірчині? На піддашші? Я уявив, як він рвучко обертається на якийсь крик чи порух унизу, в помешканні, і громіздка конструкція вислизає йому з рук. Він ще встигає усвідомити, що зараз станеться, і навіть устигає потягнутися вслід руками, аби підхопити бомбу, і навіть підхоплює її, і серце його, що цієї миті було завмерло, робить пробний поштовх, але бомба виявляється слизькою й непокірною, як річкова риба, і знову вибивається йому з рук, і падає на всіяну пташиним послідом і пір'ям дерев'яну долівку, і тут таки вибухає, осліплюючи й оглушуючи його, відриваючи йому обидві кисті, розбризкуючи довкола, ніби коштовні краплі літнього річища, його червону гарячу кров. Я подивився на старшого Духовного й заплакав. Він подивився на мене й теж заплакав.

Життя поза тим тривало, надійшла осінь, почалися заняття. Десь ближче до жовтня розмови про необхідність підривів поновилися. До нас, юнкерів, приходили якісь невідомі нам представники проводу, закликали готуватися до рішучих дій, радили плекати в собі ненависть до ворога, підказували запасатися терпінням і мужністю. Натякали, що нагода все це виявити може трапитися будь-коли. Так воно, зрештою, і сталося.

Надвечір 29 жовтня надійшов наказ готуватися до виправи. До міста мав прибути міністр освіти – кращої нагоди для нашого системного терору годі було чекати. Зібратися домовилися наступного вечора під стінами кірхи. 30 жовтня, недільного сухого полудня, ми з двома друзями-курсантами отримали дозвіл на виїзд до міста. Повагом дісталися залізничної станції, дочекалися потяга, зайняли місця в напівпорожньому вагоні. У Харкові до нас приєднався Духовний із якимось незнайомим нам робітником залізничних майстерень. Довго стояли під чорним невагомим гіллям, видивлялися довкола, але сутінки були ранні, вечір непроглядний, нічого не було видно. Близько десятої вечора підступили до пам'ятника.

- Тримай, – Духовний сунув мені жмуток якихось аркушів.
- Що це? – не зрозумів я.

– Пояснювальні листівки, – пояснив він. – Ми маємо всім пояснити наш вчинок.

Доки робітник із майстерень припасовував бомбу до холодного постаменту, розійшлися вулицею. Я став під ліхтарем, розгорнув листівки, пробіг рядками. Закидалося Пушкіну, наскільки я зрозумів, передусім підле й брехливе змальовування гетьмана Мазепи. Якихось інших суттєвих претензій не висловлювалося. «Треба, до речі, почитати», – подумав я. І в цей момент рвонуло.

Наступного ранку я офіційно відпросився в керівництва, сказав, що мушу відвідати родину, посилаючись на давню недугу тата, що набувала прогресії, і показуючи своєму безпосередньому командирі порожні конверти з-під маминих листів. Мене відпустили без жодних проблем, і вже за якийсь час я їхав потягом на Харків, розглядаючи за вікном милі серцю передзимові краєвиди Слобожанщини. На моє превелике здивування, місто жило своїм життям, жодних ознак хаосу й громадських занепокоєнь ні на вокзалі, ні дорогою в місто я не помітив. Обережно оминув приміщення театру, вийшов до саду. Пам'ятник стояв. Я здивувався, пригледівся. Довкола бовваніли роззяви, під пам'ятником крутилося трійко жандармів. Якийсь старий голосно й старанно переповідав рядки откровення. Я мимоволі пошепки став за ним повторювати, просто тому, що знав слова. Несподівано з натовпу виринув Духовний, підійшов, мовчки кивнув, руки не простягував, дмухаючи в замерзлі долоні.

– Заряд не спрямований був, – промовив тихо, не опускаючи рук, – пошкодили постамент. Пушкіну нічого. Зате сто десять вибитих вікон, – додав із неприхованим захватом. – Хочеш покажу?

– Хочу, – відповів я, обернувся за ним і побачив її.

Була вона в темному пальті, яке робило її схожою на зимове дерево. Мала смоляне волосся, і очі мала так само чорні. Проте її шкіра була ніжно-бліда, ніби вона щойно прокинулася й ще не призвичаїлася до сонячного проміння. Я пішов просто до неї, цілком ігноруючи здивованого Духовного. Підійшов і познайомився, чого ніколи не робив до того. І ніколи опісля. Звали її Аглая, була вона з лютеранської родини, говорила російською зі смішним акцентом, на мою підкреслену українську перепитала, з якого я села, чим кінцево розбила моє нещасливе серце. На пропозицію провести її до кірхи

відповіла рішучою відмовою. Я розвернувся й побрів на вокзал. Усі сто десять вибитих вікон дивилися мені вслід засудливо й вороже.

Дивно, але організаторів вибуху, себто нас, так і не знайшли. Країна безнадійно втяглася в японську кампанію, героїчна смерть за віру, царя й Вітчизну виглядала не такою вже й фантастичною.

Та про смерть думати було зарано. Почалися речі куди цікавіші. Почалася й швидко минула зима, а за нею весна 1905-го. Ми всі вчилися вимовляти слово «революція».

Аглаю я зустрів за два тижні після вибуху, коло кірхи. Зрештою, це не складно – якщо стояти під лютеранською церквою достатньо довго, за якийсь час можна побачити всіх лютеран міста. Вона мене не впізнала. Я їй про себе нагадав. Вона не втішилася нашої зустрічі, хоча поводитися доволі ввічливо й навіть дозволила провести її додому. Утім, про родину розповідати не стала. І про мою не розпитувала. Мабуть, це все складно було назвати любов'ю. Хоча – що тут складного?

У стосунках зі мною Аглая тримала чітку дистанцію. За перший місяць нашого знайомства навіть не поцікавилася, як мене звати. А коли я назвався сам, довго сміялася. Так тривало цілу зиму. І цілу весну. Ми зустрічалися біля кірхи й ішли гуляти містом, що повільно відігрівалося після виснажливої зими. Лютерани мене насторожували, проте я вперто тримався. Аглая так само трималася, ні на мить не втрачаючи пильності. І коли моя прив'язаність до неї поступово стала переходити на відчай, я раптом згадав про маму. Написав їй листа, попросив поради. Мама відповіла несподівано швидко. І невиправдано коротко. Порадила носити тепле взуття й згадати про свого Бога. Я десь так і зробив, і під час наступної зустрічі зайшов за Аглаєю безпосередньо в кірху, побачив її в кутку, проштовхався крізь натовп лютеран і став у неї за спиною. Вона відразу ж мене помітила, проте продовжувала співати. І я теж почав співати. Слів я, щоправда, не знав, проте благодать лютеранського бога відкрилася мені настільки зримо, що я просто підхопив цей величний мотив, який лунав довкола, і вже його не полишав, а він, своєю чергою, не полишав мене. Того дня, прощаючись, Аглая вперше дозволила себе поцілувати.

Що здатна змінити революція? – питав я себе. Революція може змінити країну. Чи можна в такому разі змінити те, що існує виключно у твоїй уяві? За що ми боремося? – питав я себе далі. Хто за нами піде?

Революціонери в розчиненому повітрі, країна, якої не існує, ідея, базована на спогадах і віруваннях – кого можна захопити такою метою, хто ляже кістьми за ці фантоми? У моєму житті було надто багато сумнівів і недостатньо любові. Сумнівами можна було бодай із кимось поділитися.

– Сумніви – це добре, – сказав мені якийсь Духовний. – Сумніви свідчать про те, що наша справа не є для тебе чимось несправжнім, чимось схематичним, на кшталт математики.

– Чи гігієни, – додав я.

– Чи гігієни, – не зрозумів мене він. – Ти сумніваєшся, а отже, віриш. Поглянь на євреїв, – повів він рукою довкола. – Де їхня держава? Де їхній Бог?

– Де? – перепитав я.

– Отут, – приклав він руку собі до серця. – Так що сумнівайся. Але не надто голосно.

Аглая мовчала й не давала мені жодної відповіді. Не уникала мене, але й не робила найменшого кроку назустріч. Лишала мені примарну надію, проте завжди остерігала не плекати надмірних сподівань. Говорила про своїх батьків, про свою мову, про свого Бога, з яким у нас було надто мало спільного, аби з цього могло постати щось правдиве. Про Бога я погоджувався, а з батьками прагнув поговорити. Літо минало легко й безтурботно. Потім почалася осінь. На передмістях у призахідному сонці палали важкі дерева. Небо було порожнім, наче залізничний вокзал перед окупацією. Починалися холоди. Новини були печальні. Погода була безнадійною. І тоді в місті почалося повстання.

Згідно з попереднім планом, повстання мало початися саме з заводу «Гельферіх-Саде». Чи варто говорити, що мій брат про подібні плани навіть не здогадувався. Тож коли одного грудневого ранку він підійшов до прохідної, то опинився безпосередньо в зоні ураження – урядові війська вже зранку намагалися захопити заводські цехи, у яких відстрілювалися робітничі дружини. Стрілянина була інтенсивною й безладною, війська підкотили гармати. Робітники палили по всьому, що рухалося. Одним із перших підстрелили мого брата. Куля влучила в ліве око, там і лишилася. Ховали його як героя революції.

Тими ж днями в наших казармах з'явився давній знайомий із залізничних майстерень. Був збуджений, говорив голосно, не боявся

бути почутим, себто підслуханим. Повідомив із чийось слів, що зволікання в нашому випадку подібне смерті, що залізничники в районі Люботина перекрили рух і потребують допомоги. Постало питання зброї. Захопити її тут, на місці, ніхто не зважувався, тож вирішили просто їхати, аби розібратися на місці. Дісталися Харкова. Далі виникли труднощі – залізничники, виявляється, справді перекрили рух, тож і допомогти їм тепер було не так просто. До Люботина їхали кіньми, прибули туди аж надвечір. Прибули саме вчасно – мітингувальники захопили приміщення станції, телеграф і телефон. Телефон про всяк випадок зіпсували. Нас підвели до керівників заколоту. Мені відразу впав в око такий собі Фінкельштейн, який нібито й стояв обіч, і нібито й мовчав, проте коли вже щось докидав від себе, усі відразу починали діяти. Самі залізничники в розмовах згадували відомого мені студента Хоткевича, який, виявляється, був головою страйкового комітету Харківсько-Миколаївської залізниці, і в цей час делегований був кудись у центр для отримання якихось надзвичайних повноважень. Щось предметніше почути від робітників не випадало. Цікаво, подумав я про Хоткевича. Весь світ – театр. Зброї, ясна річ, не було. Нам запропонували лишатися. Ми порадилися й дали згоду. Спали в жандармському відділку, разом із місцевими жандармами. Додому йти ті не хотіли, хоча й на станції лишатися їм було лячно.

Наступного дня, на ранковому мітингу, ухвалили рішення про створення народної міліції. Рішення зустріли схвальними оплесками. Особливо завзято плескали жандарми, яким так чи інакше випадало співіснувати в одній кімнаті з міліціонерами. Мітинг із невеликими перервами тривав до вечора. Ранні сутінки спадали на станцію, довкола темніли підозрілі фігури, хтось зі страйкарів побіг додому, хтось лишався ночувати в приміщенні станції чи у вагонах, що стояли віддалік.

Мені від початку здалося, що якоїсь чіткої програми керівництво страйку просто не має. На мітингах переважно скаржилися. Ну чи звинувачували. Або скаржились і звинувачували водночас. Можливо, справа була в місці страйку, можливо, давалася взнаки специфіка залізниці, але зовні страйкарі справді нагадували пасажирів, що чекають на важливий потяг, аби вибратися звідси подалі й назавжди. А потяг усе не приходив і їм просто випадало сидіти далі в тих-таки

прокурених переповнених залах. Якогось дня Фінкельштейн закликав заарештувати жандармів і пристава, відібравши в них зброю. Арештували. Арештовані, слід сказати, не надто й опиралися – дозволили відконвоювати себе до підвальних приміщень, на долю не нарікали. Утім, уже за день, на черговому мітингу, куди їх привели міліціонери, арештовані попросили відпустити їх, віддавши їм їхню зброю. На диво, страйкарі погодилися. Збоку все це нагадувало поділ майна у великій, але дружній родині. Ми з друзями-юнкерами не надто розуміли сенс усього, що відбувається, проте намагалися не втручатися в дискусії ораторів. Мітинг завершився тим, що проголошено було незалежну робітничу Люботинську республіку. Після чого мітинг розійшовся.

Уночі я лежав у жандармській, з головою замотавшись у шинель, аби не так дошкуляло світло електричної лампи й тютюновим дим, який виповнював приміщення, і думав, що, можливо, це і є та республіка робочих людей, про яку нам усім ішлося. Можливо, це й була нагода вийняти її з наших грудей і втілити в довколишній реальності. Разом з усіма цими робітниками депо, з жандармами, з Фінкельштейном, урешті-решт. Звідкись же вона мала взятися – наша республіка? З чогось же її можна було все-таки вибудувати?

З Харкова тим часом надходили тривожні вісті – повстання в місті придушили урядові війська, говорили про велику кількість загиблих і ще більшу – поранених. За пару днів на станції з'явилися солдати. Страйкарі забарикадувалися. Вирішено було почати перемовини. До солдатів вийшов хтось зі страйкому. Солдати сприйняли це як належне, зв'язали перемовника, розвернулися й рушили на Харків.

Наступного ранку, на черговому мітингу, схвильований і зденерований Фінкельштейн скаржився на підступність влади й звинувачував її в безпринципності. Закликав привести сюди всіх відпущених під розписки жандармів і влаштувати над ними товариський суд. Жандарми почали стягуватися. Були в домашньому, мали не найкращий вигляд. Закінчився суд цілком несподівано – висловившись іще раз на рахунок продажності влади, Фінкельштейн раптом запропонував усіх полонених спалити в трубі паротягобудівельного заводу. Дивно, але його навіть підтримали. Відчувалося, що республіка доживає останні дні.

Десь так воно й сталося. Зваливши на вхідних стрілках паротяги, страйкарі виграли якийсь час, проте ситуація змінилася й слід було чекати на неприємності. З'явилися вони вже наступного дня у вигляді солдатів і козаків з артилерією. Станцію оточили. Несподівано ми всі опинилися в пастці. Включно з жандармами, яких так і не встигли спалити. Я відчував, як територія моєї республіки різко скорочується, підступаючи мені до горла й заважаючи дихати. Цього разу військові вирішили ще більше спростити перемовний процес. О п'ятій вечора почався артилерійський обстріл. Горіли вагони, кричали жінки, розбігалися підлітки. Хтось залишився лежати назавжди на підсмаженому люботинському снігу, хтось намагався пробитися крізь армійські лави й потрапляв просто до рук солдатам, хтось нажахано забивався під лави й підвіконня в приміщенні станції. Ми з ще одним юнкером вже після першого вибуху вискочили з приміщення, пробігли пероном, перекотилися коліями, на яких громадилися товарні вагони, добігли до майстерень, заскочили крізь напівпрочинені двері, вибралися через розвалене вікно, опинилися десь на запасних коліях, поповзом оминули козацький патруль, прослизнули крізь чийсь яблуневий сад, промчали подвір'ям і викотилися на бокову вуличку, освітлену високим вогнем пожежі. Це горіла наша республіка. Усі її тридцять товарних вагонів.

До училища я навіть не повертався – там усі знали, де я перебував останні десять діб. Що я міг їм показати на своє виправдання? Пропалену в кількох місцях юнкерську шинель? Пропахлий порохом одяг? Кілька днів я переховувався на помешканні брата. Потім зрозумів, що саме тут мене передусім і шукатимуть – на квартирі героя революції, що зазнала катастрофічної поразки. Спробував вийти на Духовного. Знайомі переказали, що того немає в місті. Решта друзів і знайомих теж переховувалися. Батькам нічого пояснювати не хотілося. І я пішов до лютеран.

Можливо, того разу вона вперше подивилася на мене уважно, слухаючи й не перебиваючи. А потім сказала: ми маємо піти до моїх батьків, вони все зрозуміють. Я завагався, але вибирати не випадало. Тато її, університетський професор, довго не міг зрозуміти, хто я такий. А зрозумівши, зробив вигляд, що однаково не зрозумів. Добре, подумав я – є ще мої батьки. Тато не пустив мене до будинку, говорили ми в зимовому саду. Аглая стояла віддалік – чорна й насторожена, мов

птаха. Тато слухав, гостро дивився з-під лоба, нервово хрускотів довгими, червоними від морозу пальцями. Борода його взялася інеєм, тож і слова його здавалися надміру холодними:

– Уже за все те, що ти встиг зробити, відповідати доведеться не переді мною. Відповідати доведеться перед Отцем нашим Небесним.

– Аглая – лютеранка, – попередив я.

– Тим більше, – почервонів тато. – Якому богу сповідатися будеш? У кого проситимеш захисту? Ти відійшов від своєї церкви, ти відійшов від свого батька, ти відійшов від свого народу. Будеш блукати решту свого життя без любові та спокою, без прощення та благословіння.

– Так-так, – погодився я, – не бери собі дружини з чужинців, бо твої діти будуть тобі ворогами. Ти, – сказав татові, – тримаєш нас на морозі, а вона, – кивнув на Аглаю, – можливо, вже чекає на дитину.

– Яку дитину? – не зрозумів він.

– Нашу, – пояснив йому.

Якусь мить тато напружено мовчав. Тоді мовчки розвернувся й пішов до будинку. Нас не запрошував.

За якийсь час ми виїхали до Одеси. Знайомі партійці допомогли нам виправити документи. Наприкінці зими ми опинилися в Румунії.

У Бухаресті нам так чи інакше довелося отиратися в емігрантських колах. Зі Сходу сюди постійно прибували учасники революційних виступів. Я відразу ж зазнайомився з членами російської соціал-демократичної партії. Саме вони й допомогли мені влаштуватися на завод «Альфа». Робота була важкою, але потрібно було утримувати родину. Восени того ж року в нас народилася донька, яку ми назвали Терезою, на честь святої. На заводі я затоваришував із багатьма земляками. Особливо вирізнявся з-поміж них такий собі Андрій Якович Водка (за паспортом, щоправда, Водченко, проте відгукувався все ж на Водку) – матрос із «Потьомкіна», мій земляк із Нової Водолаги. Був Андрій Якович артилерист-мейстером, на момент початку повстання відслужив на флоті сім років і навіть в еміграції поводився підкреслено незалежно, говорячи з усіма лише російською навіть там, де його не розуміли, себто всюди. Почувши від мене одного разу ім'я Ніцше, відразу ж почав дискутувати й не погоджуватися, сказав щось на зразок того, що, мовляв, Заратустра Заратустре рознь и шо, мол, лучше уж читать, браток, нашего пролетарского писателя

Горького, старуху Изергиль, браток, – вещь посильнее Фаустагете будет.

– Фаустагете? – перепитав я.

– Фаустагете, – підтвердив Водка.

У цехах «Альфи» на той час загалом працювала публіка непередбачувана – від учорашніх приват-доцентів до бойовиків-есерів. Про Заратустру тут говорили, як про сусіда, який давно не повертає позичене. Поза тим, умови праці були нестерпними, зарплатня – жалюгідною, і ми з Аглаєю ледве зводили кінці з кінцями. Усе це не могло не позначитися на стосунках. До того ж коло моїх знайомих теж не викликало в моєї дружини-лютеранки надмірної симпатії. Якоїсь миті стало зрозуміло, що родина наша просто перечікує важкі часи, а ось чи перечекає – гарантії ніхто дати не міг, оскільки вони й не думали минати. Навесні дев'ятсот восьмого року Аглая через спільних знайомих отримала звістку про смерть свого батька. Для неї це стало останньою краплею в її сумнівах і ваганнях. Вона вирішила їхати. Кликкала мене з собою. Говорила, що з підробленими документами в нас не має виникнути проблем, що ніхто нічого не запідозрить, що все обійдеться. Зрозуміло було, що вона просто хоче додому – поближче до своїх лютеран, поближче до свого бога, поближче до нашої дивної Батьківщини, яку кожен із нас вважав своєю. Я не міг її втримати. Але й поїхати з нею теж не наважився.

– Марку, – питала вона, стоячи на залізничному пероні, – що ти хочеш тут знайти? Чим будеш жити? Чому відмовляєшся від найважливішого?

– Найважливіше, – відповідав я, намагаючись утримати в руках клунки з їхніми речами, – аби вас не зсадили просто на кордоні.

– Бога в тебе немає, – утерла вона сльозу.

– Бог помер, – нагадав я.

На що вона зблиснула очима, сухо підтисла уста й сказала:

– Писати нам не потрібно. По-перше, це небезпечно. По-друге, навіть не знаю – що б хотіла від тебе почути. У разі чого, – вона раптом затнулась, подумала, – я тобі сама напишу. Хоча, скоріше за все, ні.

Серце моє обірвалося вантажним ліфтом у чорну шахту.

Утім, у Румунії я теж не затримався. Після масових селянських виступів поліція активно взялася за перевірку політично

неблагонадійних осіб. Слід було шукати нового місця. За допомогою тих-таки соціал-демократичних кіл восени дев'ятсот восьмого я перебрався до Італії. Працював сезонним робітником у сільському господарстві, з весни – на виноградниках. Зійшовся з місцевим підпіллям. Італійські революціонери, на відміну від наших, більше цікавилися вином, аніж політикою, і про революцію говорили переважно віршами. Це був дивний час, сповнений віри в суспільні зміни та очікування глобальних потрясінь. Наша потреба правди й жага справедливості вимагали бодай якогось втілення, ми всі шукали нових слів, шукали відповідей на свої питання. Навесні дев'ятсот дев'ятого мені трапив до рук маніфест мільйонера Марінетті, надзвичайно популярний тоді серед італійської молоді. «Найстарші серед нас, – писалося там, – тридцятирічні, за десять років ми повинні виконати своє завдання, доки не прийде нова генерація й не викине нас на смітник». Мені двадцять три, подумав я тоді, за десять років я буду у віці Христа, у якого не вірю. По-перше, ці десять років потрібно прожити. По-друге, прожити їх потрібно так, аби можна було бодай щось згадати про безцільно прожиті роки. Тієї ж таки весни я отримав листа від Аглаї. Писала вона, що писати мені не хотіла, та все ж написала, передусім для того, аби повідомити, що в нас народився хлопчик, що їхала вона від мене вагітною, але говорити мені цього не хотіла, оскільки тут і говорити немає про що. Хлопчика вона назвала Андрієм – на честь мого тата.

Десь у той час, спілкуючись з українськими революціонерами-емігрантами, я дізнався від них адресу інженера Хоткевича, який нині мешкав у Галичині, займаючись літературною та просвітницькою діяльністю. Чомусь мені здалося, що саме цей чоловік, який уже кілька разів траплявся на моєму життєвому шляху, може мені щось підказати. Я зважився й написав йому листа. Невдовзі, як це не дивно, отримав відповідь. Ми почали листуватися. Хоткевич писав, що, на жаль, не відчуває за собою відповідальності скеровувати мене на моєму шляху, зазначав, що умови його побуту не є, на жаль, задовільними, і сказати щось втішне про перспективи нашої ідеї він наразі теж, на жаль, не може. Натомість із радістю надсилає мені примірники своїх видань із дружніми присвятами. Листування з ним утвердило мене в думці в доцільності й виправданості нашого чину, попри скрутні обставини й непросте становище, у якому ми всі перебували. Є щось поза зримими

обрисами нашої мрії, думав я собі, є та мета, яку ми плекаємо в собі, шліфуємо її, відточуємо, з тим, аби в необхідний момент узяти її до рук і стати до рішучого бою. Улітку Італія опливала сонцем і відбивалася в блакитному оці неба. Десь тут, як запевняли мене мої друзі-футуристи, на одному з островів, заточений у кам'яну вежу, писав свої безсмертні твори пролетарський письменник Горький.

Утім, повітря змінювалося, ставало сухішим і тривожнішим, на дотик воно було як мертва шкіра, на смак – як гаряче залізо. Усі, навіть веселі італійські підпільники, говорили, що справа йде до війни. Інженер Хоткевич відписався, що зважується повертатися додому, радив рухатися за ним. Це був останній лист від нього. Я вирішив зважитися бодай у чомусь і перетнув кордон імперії Габсбургів. Оселився я у Львові, з українськими колами контактувати остерігався, знайшов роботу при залізниці, приглядався до нових обставин, до незвичного мені світу, сповненого невідомих мов і підпорядкованого невідомим звичаям. Дев'ятсот тринадцятого року я знову одружився. Про попередній шлюб у виправлених документах згадки не було, тож не довелося нікому нічого пояснювати. Анна, моя дружина, була з бідної єврейської родини. Тато її працював учителем, учив дітей незбагненним єврейським словам, які мені нагадували назви вимерлих тварин і птахів. Її мама сиділа вдома, опікуючись рештою дітей, точну кількість яких я для себе так і не з'ясував. У нас з Анною були дивні стосунки. Вона ніколи не називала мене на ім'я, так наче боялася повернути до нього чиюсь сторонню увагу. Ми загалом майже не говорили, хоча б тому, що й говорити особливо не було про що. Жили в тісній кімнатці, яку я винаймав, крім її батьків, ні з ким не спілкувалися. Швидко одне до одного звикли, хоча розуміли – у разі чого розійдемося теж спокійно. У червні вона сказала, що чекає дитину. А наприкінці липня почалася Велика війна.

Чомусь я подумав, що це і є ті події, на які ми всі очікували, і що внаслідок цих потрясінь ми отримаємо, урешті, те, чого прагнули всі ці роки. Уже наприкінці серпня я опинився в Стрию, де проходило формування українських стрілецьких частин. Усього сформовано було десять сотень по двісті п'ятдесят стрільців, після чого нас перекинули на вишкіл. Так почалася моя війна. Хоча довший час нарікати на обставини не випадало – австріяки не надто нам довіряли, тож замість участі в кривавих позиційних боях ми охороняли карпатські перевали.

Та війна брала своє, і наші частини теж мали пройти крізь м'ясорубку артилерійських обстрілів і фронтальних наступів.

Стоячи в караулі чи відігріваючись під час перепочинку, я мучив себе питаннями – чому так сталося? Хто прирік мене блукати світом, міняти міста й перетинати кордони, ділити хліб із незнайомими випадковими блукальцями й спати з жінками, мову яких я не розумів? Хто вигнав мене з мого дому? Батько, який ніколи в мене не вірив, чи Господь Бог, у якого, своєю чергою, не вірив я? І де він є – мій дім? Охоплені ідеєю відвоювати свою Україну, вийняти її зі свого серця й дати їй прорости в кривавому повоенному ґрунті, ми змушені були йти вперед, зі зброєю в руках, чуючи з-поза оборонних укріплень, як наші супротивники говорять тією ж таки мовою, що й ми. Зіштовхнуті в цьому місиві холодною рукою історії, ми виборювали свою республіку робочих людей, зігрівали холодний карпатський сніг своєю теплою кров'ю, вірячи в те, що наші жертви не будуть марними, а з нашого чину постане цілком інший світ – сповнений мужності й справедливості. Що поза тим? Мені було двадцять дев'ять. Я був високий, худий, мав яскраве руде волосся й холодні зелені очі. Десь потойбіч війни виростили мої діти, жили жінки, які мене любили, старіли батьки, які від мене відмовилися. Я теж відмовився від усього, що зі мною мало статися. Відмовився, і вже мені не випадало стати ані священиком, ані підпрапорщиком, ані естандарт-юнкером, ані підхорунжим. Випадало мені бути біженцем, утікачем, без країни й прапора, з ідеєю в серці, з мукою на душі, з підробленим паспортом у кишені. Попереду було життя. І смерть так само.

У квітні п'ятнадцятого, під час першого ж бою, мене було вбито. Поховали мене в спільній могилі. На сьогодні могила не збереглася.

Юрій Винничук

Історія друга. Андреас. 1908–1998

У мене ніколи не було жодних політичних переконань, зате було велике бажання жити, і то жити в гаразді, вільно й весело, наче метелик, це так чудово – жити, щоб жити. Ніколи не пробували? А дарма, тільки таке життя й приносить найбільше задоволення – життя задля життя. Щоправда, це не так просто, бо життя сповнене різноманітних перепон, які доводиться долати, але мені якось поки що це вдається, цим я відрізняюся від свого батька.

Мій батько скидався на перекотиполе, куди його тільки не заносило! От він начебто мав сформовані політичні переконання. Хоча, що я про нього можу судити, якщо ніколи його не бачив? Але судячи з того, що мама про нього оповідала з глибоким смутком, так воно й було – неприкаяний був чоловік, поліг десь у бою з москалями, навіть невідомо, де його поховали. Ні, мені так жити не подобалося, мені баглося все у своєму житті обставити так, аби воно рухалося по колії – рівно, без вибоїн, без перепадів. Я постановив собі, що повинен вибиватися на поверхню будь-що-будь, які б гурагани не бушували над головою.

Моя мати покинула мого батька в Румунії й поїхала до Харкова, де я й народився. Вона потім писала йому, але відповіді не отримала. Коли спалахнула Московсько-українська війна, моя мама, дуже практична й виrozumіла німкеня, вирішила, що якраз настала пора відшукати мого батька. Був 1919 рік. Наша мандрівка на Захід тривала два місяці. З Києва до Львова добиралися ми на возах з пораненими січовими стрільцями. Від них мама нарешті довідалася про долю мого батька, він загинув ще чотири роки тому, ба більше – серед стрільців знайшовся один, що знав його дуже добре, приятелював з ним, і він таки розповів не дуже приємну для матінки новину: мій тато одружився вдруге. Маму це все сильно пригнітило, мета нашої подорожі раптом укрилася імлюю.

Мені подобалося спілкуватися зі стрільцями, приглядатися до їхньої зброї. А ще я збирав гудзики. Дорогою траплялося, що тифозні й важко поранені стрільці помирали, і коли їх мали ховати – я завше

просив, щоб мені дозволили відрізати бодай одного гудзика. І мені дозволяли. До кінця мандрівки в мене назбиралося їх зо три десятки, а якби я побував з ними у Трикутнику смерті, то мав би з тисячу, але то за умови, що я б звідти цілим вийшов. Кажуть, тиф косив там сотнями.

Серед стрільців було й кілька австрійців. Вони не були пораненими, вони просто вирішили повернутися додому, втративши віру в цей Богом проклятий народ, який не здатен змобілізуватися, не здатен стати одним цілим і розсипався на безліч отаманів, пройдисвітів, невдах, гультіпак і відчайдушних героїв. Моя мама з тими офіцерами швидко знайшла спільну мову. Коли ми зупинялися на постій у якихось містечках, то нас розбирали люди по хатах, але моя мама ніколи не ночувала зі мною, бо воліла з тими австрійцями відводити душу в корчмі. Не знаю, коли вона спала. Але принаймні нам була з того користь, бо ті австріяки допомогли нам у Львові знайти хату, коли мама цілком справедливо вирішила, що нема сенсу мандрувати далі. В одного з офіцерів жив на Голоскові самотній батько. Офіцер збирався забрати його з собою й продав нам хату за невеликі гроші, які мамі вдалося зберегти.

Отак я потрапив у середовище для мене нове й дивне, бо хлопчаки, з якими мені доводилося бавитися, розмовляли мовою, якої я ні в зуб ногою, а коли перепитував, вони сміялися й обзивали москалем. Як я жив до війни, ліпше не розповідати, це було безконечне намагання впорядкувати своє життя, я хапався за все одразу, але зарібки мені йшли тяжко. Мама працювала в крамниці й усе, що вона могла мені запропонувати, – це бути трагачем^[1]. Однак це було не для мене. Мама, щоправда, мала деякі підробітки, бо зникала на нічну працю, а коли приходила заспана до крамниці запізно, пан Шварц її сварив, а потім залишав у себе ще на півгодини після того, як зачиняв крамницю. Одного разу я прийшов за мамою і, поки підходив до крамниці, то бачив, що світиться, а як дійшов – раптом світло згасло. Я постояв, постояв і вже, було, намірився йти назад, коли світло засвітилося, а у вікні я побачив маму, як вона зачісує своє довге волосся. Я зрадів і постукав у вікно. Мама мене впустила. Пан Шварц сидів на канапі в шляфроку й мав дуже втішений вигляд, коли ми йшли, він насипав мені цілу жменю цукерок. Але вдома мама сказала, щоб я більше так не робив, бо пан Шварц не зобов'язаний щоразу пригощати мене цукерками.

Зате мені подобалося батярське життя, сповнене романтики й приємних несподіванок, я віддався йому з головою. Мама намагалася мене напоумити, але я її не слухав і постійно потрапляв у різні тарапати^[2], не раз і в цюпі^[3] доводилося побувати. Одне слово, перебивався я з табаки на тютюн, аж поки не втелющився в таку історію, що заgrimів до буцегарні надовго. Разом із Левком, давнім моїм кумплем^[4], поцупили ми течку в одного фацета^[5]. Ми тоді добряче хильнули в кнайпі «Під Цапком», а той бамбула теж собі дав за крават і сидів з посоловілими очима. Левко й каже: «Смикнімо йому течку, мо', у ній шось путнє є». Тоді я пішов до того гостя ніби прикурити, а Левко потягнув течку, а відтак ми дали драла. У течці ми знайшли іно трохи злотих, посвідчення різні на ім'я Януша Томашевіча, радника, ну й повно різних магістратських паперів. Були там навіть військові плани та карта з позначками таємних схронів зброї на випадок війни. Ого, думаю, то нам велика риба попалася! Левко допитувався, що там, але я сказав, що то різна магістратська писанина. А вночі, як Левко заснув, я ту карту з позначками схронів зброї захвав за образ у куті. Левко жив сам, усе в нього було в порохах, і той образ був запорошений. Виглядало на те, що не скоро туди хтось полізе. Але наступного дня «Nowy Wiek» дає оголошення: хто, мовляв, знайде таку й таку течку, дістане нагороду. «Підем разом», – каже Левко. «Якого дідька, – я йому. – Ану ж то пастка, чого нам двом світитися, мені одному буде легше відбрехатися, аніж двом. А то знаєш, як буває – розведуть по різних кімнатах і почнуть допитувати, і якщо покази не будуть збігатися, то писки наші будуть прані».

Ну, і я поперся з тою течкою до магістрату. Там мене й скрутили. А коли проглянули течку й не знайшли карти, то почали гамселити. Я стояв на тому, що жодної карти не бачив, що взяв тільки ті злоті і що взагалі читати не вмю, але вірив, що та карта ще мені згодиться. Просидів я майже три роки й ще хтозна, скільки б сидів, але прийшли рускі й почали всі тюрми ревізувати: хто за що сидить. Я тоді відразу скочив з місця і: «Прошу мене до пана начальника, маю відомість державного значення». Повели до якогось пуриця^[6]. Я й повідомив йому, що належав до підпільної комсомольської ячейки й украв течку в пана Томашевіча, і далі розповів про ту карту, яка зараз переховується в мого товариша, теж хороброго комсомольця. Пан начальник похвалив мою пильність і відразу відправив мене в супроводі двох

бійців до Левка. Усю дорогу я думав лише про те, аби Левка не було вдома, а як буде, то щоб писка не розкривав, щоб іно лупав своїми баньками. Левко був тупуватий, але вірний. Він сидів у хаті й гнав самогон. Коли побачив мене й красноармейців, налякався так, що ледь самогон не вилляв, але за хвилину опанувався, накрив апарат рядниною і пішов відчиняти двері. Чубарики зайшли, нюхнули й відразу втішилися такій нагоді причаститися. Я сказав їм, що ось це і є мій товариш, вірний комсомолец, борець за краще майбутнє. Левко покліпав баньками, але писка не втворив.

Поки Левко їм наливав і луцив цибулю на закуску, я витягнув з-за образа карту, Левко витріщився й уже хотів було запитати, що то таке, як я його випередив. «Оце, – кажу, – таємний документ, за яким мене послали. Левко його беріг як зіницю ока. За що і вип'ємо». Чубарики пережили по чарці, і я їх випхав за двері. Разом ми повернулися до в'язниці, і я вручив панові начальникові карту, він дуже втішився й хотів мене відправити назад у камеру, але я сказав, що коли нарешті моя віковічна мрія здійснилася і я опинився в Советському Союзі, то хотів би від усього серця працювати на Власть Советів.

– І що ти нам можеш запропонувати? – запитав пан начальник.

– Можу вам вистежити самого пана Томашевича.

– Ми його самі вистежимо, – сказав пан начальник. – Отут вони в мене всі, – поляскав долонею по грубій папці.

– Е ні, – похитав я головою, бо я ніколи не здавався. – За адресою ви вже його не знайдете. У мене є знайома дівчина, вона працювала в нього покоївкою. Я знайду її, і пан Томашевич буде у вас на долоні. А в нього таких таємних документів була ціла течка. І треба діяти швидко, поки він через кордон не чкурнув.

– Звідки ти знаєш?

– О-о, у мене свої зв'язки. При нагоді я вам про них розповім. А зараз не можна гаяти часу. Мені досить буде зо два дні, щоб його знайти.

Тоді пан начальник підсунув мені папір і продиктував, що відтепер я працюю на них і запропонував вибрати псевдо. Бо всі мої донесення я буду підписувати псевдом. Це мені дуже сподобалося. Я відразу відчув себе таємним агентом і сказав, що буду підписуватися «Кубусь Пухатек».

– Што таке «Кубусь Пухатек»? – запитав пан начальник.

– А то такий ведмедик з дитячої книжки. Німецькою він звучить *Pu der Bär*, а польською Кубусь Пухатек. Я був у дитинстві трохи грубенький, то мама мене так називала. Але, ясна річ, не при людях.

Після того він підписав моє звільнення, наказавши, аби післязавтра я був у нього з самого ранку й доповів. На кримінальників нова влада дивилася крізь пальці, їм фактично нічого страшного не загрожувало, хіба що декого відправляли на Сибір чи в Казахстан. Але мені така перспектива не всміхалася, я щиро подякував і повернувся до Левка. Він ніяк не міг второпати, що то все мало означати, я йому сказав, що нам найкраще тікати до німців, бо тут спокою не дадуть. Ми поналивали в гумові грілки самогону, решту закопали на городі й з самого вечора рушили до кордону.

Тих понад двадцять місяців, що ми пробули на німецькій території, проминули нам хутко. Правда, довелося попрацювати на фермі в одного прусака на Мазурах. Повернулися ми до Львова разом з німцями. Людей на вулиці вивалило безліч, цілі тлуми стояли на хідниках, одні усміхалися, інші супилися, але в усіх в очах світилася надія, що так, як, було за руських, уже не повториться.

Але коли я дістався дому, мене чекала велика несподіванка. Маму мою москалі вивезли на Сибір, бо німкенья, а в нашій хаті поселилися якісь Совети. Довелося йти до Левка. Ми відкопали наш самогон, трохи випили й задумалися, як далі жити. І тут Левкові спала на думку спасенна ідея. Він за Польщі працював на продуктивній базі, яка належала залізниці. А що, як навідатися туди й потягти, що вдасться? Ми взяли два візки й поплуганилися на ту базу. У місті була розруха, народ всюди намагався щось урвати, борошно так і літало в повітрі з розпоротих лантухів. Але база знаходилася далеко, аж за двірцем^[7], туди тлуми ще не могли так раз-два добратися. Коли ми прийшли, то побачили там самотнього сторожа. Ми його чесно попросили відчинити двері, він відмовився, ми йому запропонували гроші, справжні німецькі марки, він відмовився, тоді Левко дав йому по голові. Потім ми його скрутили, заткали пельку й зачинили в комірці. За одну ніч з 29 на 30 червня нам вдалося перетягнути з бази цілу купу продуктів, везли ми їх, минаючи найлюдяніші вулиці, брали лише те, що могло зберігатися довший час – борошно, крупи, цукор, чай, консерви, цукерки, горілку, цигарки. Над ранок ми вже були просто мертві від втоми. Усе нагробоване ми поховали в Левка в пивниці^[8]. А

що, каже Левко наступного дня, чи не піти нам подивитися, хто там твою хату заіванив^[9]? Може, то які комуністи, то ми їх раз-два накопаємо, не?

Пішли ми. На подвір'ї бавився якийсь чорнявий малюк, у його руках була голова дерев'яного коника, мого коника, на якому я так любив гойдатися, а він його поламав і тепер тією головою товче пісок. Навіщо він це робить? Мені захотілося підійти й відібрати в нього голову мого бідного коника, але в цей мент з хати вийшов якийсь старий і спитав, кого ми шукаємо. Я сказав:

– Нікого, а це моя хата.

Старий похитав головою, авжеж, він мені співчуває, але допомогти нічим не може, бо їм цю хату виділили... Його син працював в обласній адміністрації, тепер він уже без роботи, бо німці усіх позвільняли, а тоді він був поважним чоловіком, дуже поважним, ходив із течкою під пахвою і мав напуцovanі мешти, а зараз копає торф десь там за Голоском.

– Мені насрати, – сказав я, – де він копає торф. Але це моя хата. Ви ж євреї, так?

Старий смикнувся і з тривогою глянув на мене.

– Якщо не хочете, аби я на вас доніс, то вимітайтеся. Уже!

– Ми не можемо... – бурмотів старий, і його жилаві руки трусилися. – Куди ми подінемося? Ми хотіли виїхати, але всі вагони забили меблями й усіляким добром офіцери й советські служачі.

– А хіба ваш син не був советський служачий?

– Був. Але євреям казали не панікувати, що їм нічого не загрожує, і ми не влізли до вагону.

– Вас усе одно виселять у гетто, – сказав Левко. – Не вірите?

Ми ж бо знали, як чинили з євреями в Польщі, але старий не повірив. Я б міг, звичайно, зачекати, поки їх виселять, але ж де була певність, що отримаю свою хату назад саме я? Така можливість була надто примарною. Тоді я пішов до комісаріату й вишуканою мовою геноссе Шиллера розповів про підлих грабіжників, які захопили мою хату. Моя мама німкеня, гордо повідомив я, її вивезли на Сибір, а я жертва більшовицького режиму. Чи не можна мені отримати посвідку фольксдойче й виселити з моєї хати червоних пришельців? Кримінальний комісар Герхард Краух наказав вислати вантажівку, мене посадили біля водія, аби я вказував дорогу. Сам він з двома

аскарами сіли в авто і їхали за нами. Ті аскари – то були поліцаї, набрані з советських військовополонених, усі вони були не місцеві, бо місцевим німці не довіряли, підозрюючи, що вони можуть увійти в контакт з євреями.

Коли ми прибули на місце, син старого саме припхався з тачкою торфу. Він уже не виглядав поважною людиною, яка носить під пахвою течку, був зарослий і переляканий, очі його часто мругали й сіпалися, він, мабуть, відразу здогадався, що приїхали по їхню душу і стояв з опущеними руками. Кримінальний комісар швидко пояснив що до чого й наказав пакувати речі та кидати на вантажівку. Я уважно стежив за тим, що вони виносять з хати, і коли побачив у руках хлопчика ту саму голову мого розмальованого дерев'яного коника, то миттю шарпнувся й відібрав, хоч він пручався й верещав.

– Ей, ти чо! – гаркнув на мене аскар. – Отдай назад!

– Це моє! – помахав я головою коника у повітрі. – Це моя хата!

– А-а, – махнув рукою поліцай. – Ну, тада...

– Твоя? – засміявся есесівець. – Іди ще знайди п'ять жидівських сімей, і хата буде твоя.

– А ви точно не здурите?

– Слово офіцера, – сміявся він далі й гукав до жидів: – Шнель! Шнель! – А потім обернувся до мене й додав: – Тільки умова: мусять бути з-поза їхньої діляниці. Розумієш? Тих ми й самі маємо в руках.

Я подався на оболонь, де хлопаки грали у копаного м'яча. Там були мої кумплі, з якими ми не одну шибу розбили, файні батяри. Я покликав їх.

– Є справа колійова^[10]. Мені треба п'ять жидівських родин.

– Ади-во! Нашо? – спитав Вілюсь.

– Їм вручать квитки на пароплав з Гданська до Палестини.

– А тубі шо з того?

– Половина з того, – засміявся я. – Просто мене попросили зробити добру справу. А хто мене знає, то завше може підтвердити, що я нічого так не люблю, як добрі справи робити.

– Е, я тебе знаю, – покивав пальцем Додьо, – ти іно вмієш робити, шо бігос-кумпоти зі сливками^[11].

– Бреше, курва, – сказав Місько. – Жиб я скис, коли не бреше. Не заливай нам ту голодні кавали^[12], а гуляй си купати на Жилізну воду^[13], о.

– Чого б я мав брехати?

– Бо ти, курва, завше, курва, брехав. Маєш інтерес? Ну-ну...

– Дам кожному по дві бляшанки оселедців.

– То енша справа, знаїш, – кивнув Додьо. – Але шо то дві бляшанки оселедців, коли їх чекає таке щастя? Білет на паруплав, знаїш! Ого! Та то варта го-го! – він навіть задер голову догори і став обдумувати.

– Як собі хочете, – сказав я, – по дві й фертик. Ну, і ше цьмаги^[14] хильнемо.

– Но йо, знаїш, – кивнув Додьо, – най буде. Є тутка дві рудини на Гурудничій, знаїш. Приїхали з Росії. Тамка жили наші люди, їх забрали на Сибір, а цих вселили, знаїш. То мені не шкода, не, Міську?

– А вуни шо, курва, винні? – бичився Місько. – Тих би так і так, курва, виселили. То ж були паньствова^[15] працівовники. Може, навіть уже, курва, і не живють.

– Ходімо, покажеш, – сказав я Додьові.

– І я з вами, – сказав Місько, почухавши каляпітру^[16].

Пішли ми всі разом. Додьо не збрехав, бо я до кожної хати застукав, питаючи пана Квяцінського, а з хати виходили люди, вигляд яких безпомильно свідчив, хто вони. Вілюсь показав ще одну родину на Прокопа, разом вийшло три.

– Худімо ше до Казя, – сказав Додьо. – Він тут усіх знає, бо склив вікна. Але треба купити цьмагу, інакше з него ніц не дубудеш.

Я купив фляшку, й ми пішли до Казя. Казьо лежав у садку й грів пузо. З розчахнутих вікон пахло гороховою зупою і смаженою цибулею.

– Сервус, Казю.

– Сервус, хлупаки! Як ся маєте? – Побачивши горілку, неабияк втішився. – А шо то нині за празник?

– Та маємо троха руботи, знаїш. Тре нам ше дві жидівських рудини. Мають їх відправити ду Палєстини, знаїш.

– А-а, нема прублем.

Ми випили, і він нам повідомив ще дві адреси, а на прощання сказав:

– Та ви, хлупаки, не патичкуйтесі^[17]. Як тре буде ше, то приходьте. Як мають змогу їхати, най їдут, бо ту їм жите не буде.

Я склав список жидівських адрес і приніс до комісаріату. Пан Краух сидів за бюроком і проглядав якісь папери.

– О-о, та ти зух! – похвалив він мене, хитаючи головою, потім проглянув список і запитав: – А тут помилки нема? То все справді жиди?

– Щоб мені кишка урвалася, коли брешу. Я до кожної хати застукав і переконався особисто.

– То добре. Можеш поселятися у своїй хаті.

– Але просив би-м якогось папірчика. Ну... документа.

– А ти шельма! Тобі мого слова мало? Та моє слово міцніше за печатку.

– А ще, перепрошую, хотів би папір, що я не хвіст собачий, а справжнісінький фольксдойче.

– То це я з твоїх слів маю засвідчити?

Краух уже хотів мене виштовхати, але я витяг з кишені свої папери, і він переконався, що такечки так – моя матуся чистої води німкеня Лізелотта Аглая фон Кленце, яка вийшла заміж за Марка Попеля й народила мене, Андрія, а насправді Андреаса Попеля.

– Прошу зауважити, що моя матуся ніколи мене не кликала Андрієм, а тільки Андреасом, що можуть засвідчити й сусіди, якщо треба. Тому просив би, щоб і документи ви мені видали саме на ім'я Андреаса Попеля фон Кленце.

Краух витріщився на мене, як на kota, який раптом заговорив людською мовою. Але витяг якийсь бланк, вписав там щось і припечатав, потім на іншому бланку чиркнув зо два рядки, хляпнув печаткою і, плескаючи мене по рамені, сказав:

– Такі, як ти, нам будуть ще потрібні. Не пропадай. А на «фон Кленце» ще заслужити треба.

Одне слово, записав мене «Андреасом Попелем».

Скориставшись прихильністю Крауха, я побігав по впливових людях, знайшов, кому дати в лапу, й дістав дозвіл на відкриття маленької кнайпочки. Та не де-небудь, а таки у своїй хаті на Голоскові. Над дверима я прицвяхував табличку «Під липою», бо стара гілляста липа росла якраз поруч. Ціни ледь не щодня зростали, прибутки теж, і я найняв помічником Левка. Продукти, які ми перевезли з бази, стали нам у неабиякій пригоді.

Моя хатина стояла на затишній вуличці, яка більше нагадувала сільську, ніж міську. Та й люди тут жили, мов на селі, вони звикли виходити на вулицю в піжамах, халатах, капцях і з папільотками^[18] на голові, у такому хатньому вигляді вони приходили й до мене в кнайпу. Пані Помазан, старшого віку огрядна жінка, завше мала на голові якусь неймовірну зачіску, увінчану великим червоним гребенем, що стирчав, як у півня, хоча пані Помазан – то чиста курка з великим волом, яке щоразу трясеться, коли вона балакає. Від пані Помазан я міг довідатися всі найсвіжіші плітки. Це така маленька вигода, якою обдаровує своїх мешканців львівська околиця. Старий Помазан знався з різниками й міг приволокти сала на шкварки, приносив те сало у своїх штанах, великі пласти оперізуючи довкола пояса. «Знаєте, – казав задоволеним голосом, – як ото почав я тоте сало носити на собі, то крижі перестали боліти. Бо ж воно ще тепле, парує. Хто б подумав, що воно таке помічне. Чи не проти, як я ще з годинку поношу його?» Я не мав нічого проти. Мені не шкода. Мені було тільки шкода, що не можу розширити свою кнайпу. Уміщалося в ній у двох покоях всього вісім столиків і шинквас, а в мене ж завше було людно. Ніби ми там нічого особливого й не готували, була випивка й невибаглива закуска – шкварки зі смальцем, квашені огірки, оселедці, а з гарячого тільки флячки^[19] і джур^[20]. Але не минали моєї кнайпи навіть поважні німецькі чини, сам пан кримінальний комісар Краух навідувався, щоб поласувати нашими флячками, деколи приводячи й фацетів з гестапо. То вже ясно, що пили і їли вони забездурно.

З часом моєю підприємливою головою почала заволодівати пані Ружанська, котра мешкала в сусідній хаті, що була притулена до моєї стіна в стіну. Ця пишна краля любила красуватися в рожевому шляфроку^[21], який на вітрі прилипав до її повних стегон і персів, а інколи й розхилився там, де треба, щоби блимнути чимось таємним і безсоромним. Її чоловік добував нафту далеко в горах і приїжджав лише раз на місяць, аби засвідчити своє право власності до нудьгуючої свердловини. Як вправний нафтовик, робив це так шпарко, що зойки його дружини розліталися по всенькій вулиці. Тоді сусіди усміхнено презиркувалися й кивали головами.

Мене ці зойки неймовірно дратували. Можливо, тому, що Ружанська мені подобалася, і мені самому хотілося б припасти до її щедрих форм. Але я чомусь ніколи не наважувався зачепити її. Ото

тільки, що чемно вітався, а одного разу навіть поцілував ручку. Пальчики її пахнули вербеною й мали витончені рожеві нігтики.

– О, сажотрус наш приїхав, – кивала мені пані Помазан, натякаючи на пана Ружанського. – Протре сажу й назад поїде. Не-е, такого життя нехай Бог мені милує. Жиби жінки стільки часу не видіти. Але знаєте, що я си думаю? А я си думаю, що він мусит там когось мати. Хлоп при грошах, то чо би не мав? Тоті жиди вміют і заробити, і файно пожити.

– А він жид? – здивувався я.

– Ясно! Поміняв си фамілію. Був Рожанц, перейшов на католицьку віру й маєш тобі: уже пан Ружанський.

– А його жінка?

– Меля? Полька. Ходить на службу Божу, усі свята справно святкує. Пуредна християнка. Але поласилася на гроші. Шо тут ся дивувати.

Одного разу пан Краух, сидючи в нашій кнайпі, покликав мене до свого столика, налив чарку й запитав:

– Пане Попель, а чи вам нічого не доводилося чути про так званих місцевих патріотів, які зазіхають на спокій рейху?

– На жаль, ні, – розвів я руками.

– Чому ж на жаль?

– Бо тоді б я став вам у пригоді. А я ж знаю, що ви вмієте цінувати відданих людей.

– Так, це правда, – він усміхнувся і, примруживши очі, продовжив: – У вас тут різний люд збирається і, якщо ви не закладатимете вуха ватою, то, мабуть, почувете щось цікаве. А тоді не забудьте про мене. Ну й пам'ятайте про нашу спеціальну зацікавленість у жидях. Якщо хтось ще перебуває поза гетто, то пора йому нарешті на землю обітовану.

Я кивнув. З такими, як пан Краух, треба бути обережним. Час був непевний. Німці перли на Схід, але все повільнішими темпами, загрузали в болотах і снігах, потяги везли їхніх поранених назад, і обличчя їхні були далеко не такі бадьорі, як на початках. Хтозна, чим усе це закінчиться. Звісно, якби я дуже хотів, то міг би розповісти дещо панові Крауху. Наприклад, про одного полоненого, який утік з Янівського концтабору й переховувався у Брюховичах у того господаря, що був моїм постійним постачальником хмелю. А без

хмелю, самі знаєте, пива не звариш. Ще міг розповісти про єврея, який дістав фальшиві документи, що він українець. Але він був лікарем, жив на нашій вулиці й я до нього не раз звертався. Якщо його досі ніхто не видав, то чого б я мав видавати? Ні, таку людину втрачати було б шкода. І я мовчав.

Але пан Краух був дуже хитрим чоловіком. Він свердлив очима наскрізь, і кожен такий його погляд змушував мене тремтіти. Я боявся, що не втримаюся й бовкну: «Пане Краух, я маю для вас дуже важливу...» Ні-ні, я цього не скажу. Я буду мовчати.

Ночами сняться мені очі пана Крауха. Пекельні очі.

Пізно ввечері я почув стукіт у двері. Відчинив і побачив пана доктора з великою дерев'яною валізою. Він причинив за собою двері, тихим голосом промовив:

– Пане Попель! Я знаю вас, як порядну людину. Тому вирішив звернутися до вас. Чи не міг би я переховати у вас деякі речі?

– Та чому ж! Звісно, могли б.

– На випадок, якщо... знаєте... днями забрали пана Корецького, хоч він і мав документи в порядку... Якщо ми опинимося в гетто, я передам вам вістку, бо, може, ми з цих речей щось будемо потребувати. То ви передасте нам. Добре?

– Звичайно. Обов'язково. Можете на мене покластися.

– Я так і думав.

Він поклав валізу на підлогу й потиснув мені руку. Я запропонував йому випити, але він відмовився, був якийсь дуже знервований. За кілька днів серед ночі я прокинувся від гуркоту моторів, світло фар шмагонуло по шибках. Я підскочив до вікна, відгорнув фіранку й побачив авто, що стояло біля будинку пана доктора. У його вікнах яскраво світилося, нервово миготіли тіні. За кілька хвилин його разом з дружиною, дітьми й старенькими батьками запакували на вантажівку. Усі вони несли щось у руках – хто валізу, хто торбу чи клунок. Цікаво, чи й золото він прихопив із собою. У нього ж мусило бути золото. Який нині пан доктор без золота? І тут я згадав про ту валізу, що він залишив. Мене залив холодний піт – ото халепа! Що, як у мене її знайдуть?

Я до ранку не міг заснути, прокинувся весь зіпрілий. Урешті таки провалився в якийсь тяжкий кам'яний сон, що Левко мене ледве добудився. І добре, що добудився, бо за хвилю ввалився пан Краух. У

кнайпі відвідувачів ще не було, а Левко, побачивши комісара, відразу чкурнув до льоху.

Пан Краух сів до столика й попрохав гальбу пива. Я наточив і подав окрім гальби ще й горілку та оселедці. Він кивнув, аби я сів поруч, надпив пиво, облизав з вуст піну, неквапно запалив цигарку і запитав:

– Чи ви чули, пане Попель, що сталося з доктором Ерліхом?

І знову його очі пронизали мене, як виделка шпроту. Я відчув, як щось усередині в мене провалюється, опадає й розбивається на друзки. А він продовжив:

– З вашим сусідом по вулиці. З тим, що вдавав із себе Климковича.

– То ви хочете сказати, що він жид?

– Аякже! Дивно, що ви про це не знали.

– Але як ми могли знати, якщо він поселився тут недавно. Власне, у жовтні тридцять дев'ятого. Тобто уже за Советів. Тут усі його знали як Климковича.

Пан Краух узяв мене за комір, притягнув до себе й промовив крізь зуби:

– Не треба з тата робити вар'ята? Ясно? Вам прочитати лекцію, за якими ознаками можна відрізнити жида від будь-кого іншого? Вам розповісти про його носяру й клапаті гострі вуха? Мішки під очима? Товсті губи? Згорблену постать? А руду кучеряву пані докторову з горбатим носом бачили? Бачили, я вас питаю?

Він відпустив мого коміра й затягнувся димом, потім видихнув його мені просто в писок. Я закашлявся. Він засміявся. Я мовчав і тремтів усім тілом. Пан Краух налив чарку, перехилив, закусив, навіть не дивлячись на мене, але я відчував, як він мене приковує до себе, як тримає міцно своїми мацаками, що я з місця не годин буду зрушити.

– Пане Попель, – продовжив він уже м'якшим тоном, – лише моє гарне ставлення до вас не дозволяє мені повести розмову з вами не тут, а там. Розумієте? Ви приховали від нас жида, цього свинського пса. Ви знаєте, чим це пахне? Я можу завиграшки розстріляти усю вашу засрану вулицю. Разом з псами, котами і курми.

– Змилюйтеся? – заламав я руки. – Ви не можете в мені сумніватися. Я... я вірний слуга рейху. Все що завгодно. На все я здатен задля його процвітання. Але зрозумійте й ви нас. Доктор поселився тут уже під новим прізвиськом, до нього ходила вся вулиця, і

сусідні вулиці. І він лікував часто за дякую. То, знаєте, нікому й на думку не спадало якось уважніше придивитися до нього... до його вух, до носа... носяри...

Він підвів голову й глянув на мене з презирливою усмішкою. Він мені ані краплі не вірив.

– І ще одна цікава річ, – похитав він головою. – Дуже цікава. Можна навіть сказати, феноменальна річ. Ми в нього в хаті не знайшли нічого цінного. Жодного тобі кульчика, ланцюжка, перстеника, золотого зуба чи бодай срібної ложки. Ви бачили коли-небудь доктора, у якого не було б ані грама золота?

– Н-не знаю. Я з докторами якось не часто спілкувався.

– А я часто. І скажу вам, що це мені не вкладається в голову. І знаєте, що я думаю? Я думаю про те, що він мусив комусь те золото дати на переховування. Логічно?

Я кивнув і відчув, як ще дужче калатає моє серце, а чоло пітніє.

– Жарко, – сказав я, – наллю пива.

Коли я повернувся з двома гальбами, комісар промовив:

– Спробуйте довідатися, чи не переховує хтось на вашій вулиці його речей.

– Чого б він давав їх чужим людям? У нього, може, родина є.

– Нема. Тут нема. Він приїхав із Кракова.

І він знову подивися на мене, примруживши очі. Мене поймав такий страх, що я не знайшов іншого виходу, як розповісти йому про пана Ружанського. Я скільки мав сил з цим борюся, я стримував себе й зціплював зуби, але їх розімкнув страх. Я мусив за всяку ціну повернути до себе довіру пана Крауха, він ще не раз мені стане в пригоді. А що мені Ружанський, якого я бачив лише раз на місяць? Нехай собі їде здоровий до Палестини.

Краух уважно слухав. З його вигляду неможливо було здогадатися, наскільки він задоволений цією новиною.

– А чому ж ви досі мені про це не повідомили? – запитав він.

Я почав брехати, як заведений, вигадавши незнайомця, який учора завітав до кнайпи й цікавився паном Рожанцем, з яким колись працював у Дрогобичі. І був дуже здивований, що той тепер став Ружанським. А більше, мовляв, я того чоловіка не бачив. А ото згадав, що завтра буде якраз субота і Ружанський знову приїде.

– Тільки ж його дружина полька, то ви її теє... – белькотів я.

Краух прискалив око:

– А чого то ти за його дружину переживаєш? Віддалася за жида, то й піде з жидами на... – тут він затнувся й поправився: – До Палестини.

– Пане Краух, я вам признаюся, – я вдав неабияк засоромленого. – Я й пані Ружанська... коли її чоловіка нема вдома...

– А-а, – розреготався він, – то от ти собі яку теплу шпарку знайшов! А тепер убиваєш двох зайців одним махом! Тепер то ви собі пожируєте, не?

Я закивав, дивлячись на нього благальним поглядом, і залопотів.

– Мені ж, самі бачите, потрібна господиня. А ми завше будемо вам раді.

– Ну-у за таку послугу ти мені ще будеш ого-го скільки винен.

Коли він пішов, я знову відчув, як тремчу.

Увечері я витяг з-під ліжка валізу пана доктора, відімкнув і побачив те, чого й сподівався: срібні ложки, виделки, два великі срібні канделябри, кілька хутряних комірив. Ще була дерев'яна скринька, повна золота: монети, намиста, перстені, кульчики. Я завмер і дивився на це щастя, яке мені несподівано впало на голову, й думав, як із ним розпорядитися, бо пан доктор уже ніколи не покине гетто, а вимагати від мене повернути своє добро теж не стане, бо лише гірше собі зробить. Хіба що... хіба що, ідучи на дно, захоче й мене за собою потягнути, аби відімстити, і скаже їм, що передав мені свої скарби. Ого! Тоді вже мене чекає повний гаплик. Але можна й від цього убезпечитися, якщо занести валізу Краухові, перед тим дещо з неї поцупивши, бо так по-правді, то на дідька мені здалися канделябри й срібне начиння разом з тими хутерками? Але тоді й частину золота треба буде віддати, бо, як справедливо зазначив пан комісар, неможливо, аби пан доктор не мав якихось золотих брязкалець.

Усе, що я відібрав для себе, я заховав на стриху за сволюком. Однієї темної ночі, прихопивши валізу й лопату, я проник на безлюдне обійстя пана доктора і в глухому закутку саду викопав яму, куди опустив валізу й присипав її. Кожну лопату землі я старанно притоптував, відтак замаскував дерном, накидав зверху гілляччя й повернувся додів. А наступного дня я вже був з візитою в пана Крауха й розповів, що його думка, висловлена з приводу відсутності золота в хаті пана доктора, весь час мене мучила, але я собі пригадав, що якое

бачив доктора з лопатою в саду. Це було доволі дивно, бо вони завше наймали когось, хто їм плекав сад, і ніколи нікого з них я не бачив з лопатою чи садовими ножицями. І ось мені спало на думку, що певно доктор мусив свої скарби закопати. Комісар подивився на мене відверто захопленими очима.

– Я завжди у вас вірив, пане Попель. Але ми це вже проробили, ми обстежили увесь сад.

– Із залізними прутами?

– Ні. Ми просто шукали місце, де недавно було копано.

– Він міг замаскувати.

Комісар замислився, видно визнаючи мою рацію. А за кілька хвилин ми вже їхали на мою вуличку. Дорогою я вийшов з авта, щоб не засвітитися перед сусідами, а коли підходив до хати, то побачив, як поліція штрикає металевими прутами землю. Незабаром вони намацали щось тверде, відкопали – і на тобі: валіза! Але пан комісар не став її при свідках відчиняти, а заніс до моєї кнайпи, точніше до мого маленького покою. Те, що він виявив у валізі, неабияк його потішило. Я вдавав своє захоплення й тішився, що зробив таку послугу для рейху, скромно натякаючи, що здалося б мені за це теж якусь дурничку отримати на пам'ять про таку подію.

Пан Краух зиркнув на мене з підозрою й сказав:

– Що ви собі надумали? Це добро належить рейхові. Нізачо в житті я не зміг би смикнути звідси бодай якогось зачуханого срібного перстеника.

Але потім, оглянувши увесь той скарб, вийняв невеличке хутерко чи то куниці, чи то тхора, погладив його любовно так, гейби то було щось живе, і простягнув мені:

– Ось, це ваша законна здобич. Будете шити собі плаща, то дуже згодиться на комір.

Я подякував з усією щирістю і з таким захватом, ніби мені подарували половину валізи, аж пан Краух зблиснув здивованими очима, а я подумав собі, чи не переграю часом, і швидко збавив оберти. Відтак ми випили по чарці, закусили флячками, і пан комісар із валізою подався до авта. А я полегшено передихнув.

Це сталося. Нарешті це сталося – я здобуду пані Ружанську. Завтра. Завтра. Він приїде і його схоплять. Я попрохав Крауха ще про одну послугу. Зовсім дрібничкову. Я розповів, кудюю завше їде

Ружанський з двірця і о котрій годині. То, щоб не робити зайвого рейваху на нашій тихій богоспасенній вуличці, чи не можна було б його арештувати дорогою. Краух покивав мені вказівним пальцем, віддаючи належне моїй практичності. Вочевидь, ми знайшли одне одного.

Увесь день минув у гарячці. Я час від часу зиркав через паркан, що там робить пані Ружанська. А вона якраз вивішувала на шнури випрану білизну. І були там також калісони її чоловіка. Файні калісони, здається, шовкові. Я б від таких не відмовився.

Увечері я не втримався й видудлив півпляшки горілки без закуски. Мене всього теліпало. Заснув я, уявляючи собі гарячі обійми пані Ружанської. Але чого пані? Звати її Меланія? От і називатиму її Меласею. Ме-ла-ся! Ме-ля! Яке смачне, яке солодке слово, дається смакувати.

Наступного дня я не знаходив собі місця. Переймався. Ану ж як там передумають і таки припруться на нашу вулицю? Я не переживу цих криків. Уявив собі, як Мелася верещить, хапає поліцаїв за руки, вони її відштовхують, вона падає й уже ловить їх за ноги. І верещить, верещить, геть уся розпатлана. Ні, це не для моїх нервів.

Він приїжджав завше щоранку за квадрант^[22] одинадцята. І на ту пору Мелася вже стояла у своєму шляфроку на брамі й дивилася в тамтой кінець вулиці, а коли з'являвся його ровер з-за вінкля^[23], вона підносила долоню до очей дашком, робила кілька кроків назустріч і усміхалася, а вітер куйовдив її волосся, розсипаючи по плечах. І я не міг відвести від неї очей. Цього разу все відбувалося, як і завше. Я визирнув з вікна й побачив її коло брами. Вона помахала мені рукою. Була радісна й сонячна. І день був сонячний.

– Пане Помазан, – гукнув я через дорогу, – щось мені здається, що в такий день конче перехилити шкалик доброї цьмаги, га?

– О, я ніколи не проти, – затер руки пан Помазан і поквапився до мене.

У такі гарні теплі дні я виставляю два-три столики на вулицю. Пан Краух дозволив мені забрати барвисту маркізу з кнайпи на Джерельній, де було гетто. Там їм уже було не до сиденьок по кнайпах. Отож ми собі сіли з сусідом і пригостилися настоянкою на хроні. Нам любенько все було видно, що робилося на вулиці. А робилося не дуже багато. Мелася й далі стояла біля брами й визирала

коханого, а він все не їхав і не їхав. Тоді я запросив її до нашого столу, вона відмовлялася, та врешті погодилася, і я налив їй вишневої наливки, солодкої, як її пупчик. Я намагався пожвавити бесіду, пан Помазан її підтримував, але Мелася була неуважна й не відводила очей з вінкля. Так ото проминуло добрих півгодини. Аж ось з-за рогу з'явився якийсь поліцай на ровері. Ровер був пана Ружанського. Мелася відразу зірвалася з місця і, стиснувши кулачки, приклала їх до грудей. Поліцай наблизився, зіскочив з ровера й сказав:

– Ви пані Ружанская? Заберіте ваш ровер, – аскар намагався говорити польською, але в нього це погано виходило.

– А де... де мій чоловік? – залопотіла вона.

– Вашево чоловіка затршімано, пані Ружанская. Он жид. Но вам нема чого боятся. Ви под опекой влади. До відження.

– Шляк трафит! – ударив по столу кулаком пан Помазан. – Таки його хтось видав.

– Боже! Боже! – захлипала Мелася і – в сльози.

Я підхопив її, посадив біля нас і знову налив. Вона жадібно пережилила келих і не переставала ридати. Тут виплила ще й пані Помазан і теж біля нас приземлила свої стоп'ятдесят кіля, то я вже і їй налив. А за хвилину ще й інші сусіди прителіпали. Але в мене був гарний настрій, то я всім ставив. А Мелася хлипала, заковувала очі й усім показувала, як вона тяжко страждає. Тільки хто б їй вірив? А потім ми zostалися з паном Помазаном, і він, уже добре підхмелений, поклав мені руку на плече й сказав, проводжаючи очима Меласю:

– А на Гаваях... дівчина у віночку з орхідей... бере тебе отако за руку й веде до хати... а на ній нічого більше, окрім сорочки...

– Ви там були?

– Я був колись морцем... замолоду... бозна-які краї об'їхав... І вона отако лише пштрик пальцями – і сорочка опадає... а там... там... таке... – він заковує очі, й очі його горять. Я жадібно ловлю його оповідь.

– Це неймовірно цікаво.

– Ще би! – прицмокує він. – І пахнуть вони по-особливому. Пахнуть вони, як цитрина, як помаранча, як манго.

У понеділок вона почухрала до комендатури, повернулася засмучена й прибита. Її чоловік уже в янівському концтаборі. Був би не ховався, то міг би собі вигідно жити в гетто, а з тими, що ховаються,

розмова коротка. Мелася ще довідалася, що водять їх щодня на роботу на цегельню й ведуть вулицями, то можна його побачити. І дозволяють носити їм передачі. І вона бігала щодня визирала його та намагалася передати йому трохи їжі. Одне слово, всім на вулиці демонструвала свій розпач.

Але я знав, що то не буде тривати довго, бо то довго ніколи не триває, і рано чи пізно вона буде моєю. Раз у неділю, коли вона пішла до церкви, я тихенько переліз через паркан на її обійстя, вийняв ключика з-під вазонка, відчинив двері й трохи попорпався в її речах. Слова пана Крауха про те, як можна пізнати жида, запали мені глибоко в душу. Не, жиби Мелася була клаповуха, або носата, або сутула, а до мішків під очима вона ще не доросла. Але щось у ній було таке екзотичне. Наприклад, волосся, що спадало на плечі дрібнюськими кучериками і яке вона фарбувала на каштанове, хоча воно було чорне. І очі великі, пулькаті.

Отже, я поліз у шафку з дзеркалом. Там усі порядні львів'яни тримають свої папери. І знайшов те, що шукав. Свідоцтво про одруження. І що ви собі гадаєте? З ким пан Ружанський оженився? А з Меланією Крагельською. Обоє, як було вказано, «wyznania rzymskokatolickiego». Чудово. От тільки прізвище Крагельська мені диркотіло у вусі. І не даремно. Попорпавшись ще, я вивудив і метрику. І о! Є! Емілія народилася в родині Крагелів, але вже «wyznania mojżeszowego archidiecezji lwowskiej»... Ого-го! Оце фокус. Мелася наша не така вже й Мелася.

Метрику я прихопив із собою. Ану ж якась підла душа закрадеться до її хати і в пошуках коштовностей виловить її? Буде біда. Але якраз я щиро бажав тільки щастя для Меласі. Наступного дня я пішов до пана Крауха, заніс йому добрий шмат солонини й запитав, як там поживає наш пан Ружанський.

– Тяжко йому, – зітхнув пан Краух, – не хоче працювати. Не розуміє, що праця – це шлях на свободу. – Потім він погортав щось у своїх паперах і сказав: – Не переживайте. Він уже доходить, переведуть його до мусульманів.

– Яких мусульманів?

– А там так називають нездалих до роботи. З нього вже пожитку мало.

– То його до Палестини не відправлять?

– Що-що? – засміявся він. – До Палестини? – тут він уже залився реготом, а коли нареготався добряче, сказав: – Ні, до Палестини він не поїде. Там ніхто дармоїдів не потребує. Там теж треба працювати. – І раптом, підморгнувши мені: – А як там пані Ружанська? Як відбулася гра в штири колінка під ковдрою?

Я засоромився й пояснив, що Мелася поки що так перейнята долею свого чоловіка, що їй було не до мене.

– Певно, совість замучила, що? – помахав мені пальцем пан Краух.

Десь так за тиждень Мелася, яка щодня бігала до табору, несучи для чоловіка передачі, отримала звістку, що він помер. Запалення легенів.

Кілька днів я чемно терпів її хлипання з-за стіни, а потім нарешті відважився на візит. Вона була здивована, побачивши мене в дверях, і подивилася так стривожено, мовби то був не я, а поліцай. Але я не дав їй оговтатися й одразу почав говорити про те, як її палко кохаю, що це вже триває віддавна, що я просто млію за нею й дуже хотів би бачити її своєю дружиною. Вона витріщилася на мене й тільки кліпала своїми довгими віями, негодна була від щастя й слова вимовити, але вроджена жіноча кокетливість взяла гору й вона пролопотіла, що дуже мені вдячна, але не потребує нікого, і взагалі вона в траурі, а навіть якби й не була в траурі, то все одно нікого не потребує, і почала мене так легенько підштовхувати до дверей. Але я не дав себе збити на манівці, зміряв її, як гуцул смереку, і запитав:

– А чому це, пані Ружанська, у вас у хаті нема ані іконки, ані розп'яття? Ви ж бо ніби до костелу ходите. Чи це лише так – про людське око?

Вона відразу напірилася:

– А не ваше діло. Ідіть собі вже.

– Е ні, пані Крагельська з дому Крагель, так у нас діло не піде.

Вона враз зблідла й відступила. А я навпаки наблизився до неї й обняв її за стан. Вона не пручалася, лише тремтіла, мов кізочка. Я пригорнув її, відчувши, як її повні пружні перса вперлися в мої груди, і відчув її твердий живіт. З очей її викотилися сльозинки й потекли по щоках. Я лизнув їх. Нічого особливого. Смак такий самий, як і в мене. Я усміхнувся до неї й сказав:

– Вам нема чого мене боятися, навпаки – я гарантія вашої безпеки. Доти, доки в мене буде ваша метрика.

Вона скрикнула і зм'якла, я ледь її не впустив на підлогу. Не така вже вона була легка, як видавалося. Я підвів її до канапи й розхилив шляфрок на персах. То не були перса – то були райські плоди, то було райське манго. Моя рука пестила цю неймовірно шовкову шкіру, перебирала пиптиками, і я відчував, як вони бубнявлюють. Щоб я скис, коли вона мене не прагне. Далі я вже не комизився, а повалив її на канапу й жадібно, весь тремтячи й захлинаючись повітрям, узяв її, випивши ці повні трояндові уста до дна, як склянку молока.

Ні, вона не видавала тих звуків, які я чув, коли її порав чоловік, вона лежала піді мною, розвівши ноги, як лялька, із заплющеними очима, і, коли я сповз із неї, вона продовжувала лежати. Я хотів поправити на ній шляфрок, але побачив, що всю її затраскав, тоді акуратно витер своєю сорочкою, а тоді вже загорнув. Потім підійшов до стіни, яка розділяла наші помешкання, постукав по ній і сказав:

– Кохана, завтра ми проб'ємо тут двері, у цій кімнаті завиграшки розміститься ще шість столиків. А ми з тобою поселимося в колишній вашій спальні. Якщо ти будеш мати бажання, то зможеш приєднатися до обслуги клієнтів. А як ні, то й ні. Я ні до чого тебе не неволю. Я хочу тільки одного, щоб ти жила щасливо. А щастя твоє без мого неможливе. Тому ми будемо просто жити для самих себе, для свого задоволення. І тобі навіть не конче казати мені, що ти мене кохаєш. Мені досить буде тільки час від часу порозкошувати твоїм тілом. На початках це буде часто, бо я голодний, як сто чортів. То ти вже потерпи. Як бачиш, я не вимагаю чогось більшого, з того, що вимагають інші чоловіки. А чому? Бо це я, я закоханий у тебе. Без пам'яті. На амінь.

І що я вам скажу? Врешті-решт, вона скорилася, як скорюються дикі лошиці в степу доброму вершникові, і хоч не палала до мене коханням, але безтурботне життя я їй забезпечив, до того ж їй уже не доводилося чекати цілий місяць, поки хтось приїде й насолодиться її тілом, я був напохваті щодня.

А коли фронт наблизився до Львова, я побачив, як місто вилюдноє, як тікає поліція, тікають військові, уся адміністрація на автах, заладованих різним добром, усе, мов звіяне вихором, пакується й зникає, зникає, закурене порохами й димами. А мені ж треба жити

далі. Та щойно одного недільного ранку, коли Мелася подалася до церкви, я замислився над тим, як буду далі виживати, коли до кнайпи ввалився Краух. Відвідувачів я не чекав, навіть почепив табличку «Зачинено», відвідувачі не повинні були мені перешкоджати думати про те, що робити: тікати чи залишатися? Краух мав знову той пронизливий погляд, який мені ніколи не подобався.

– А що, – запитав, – ви теж збираєтеся тікати на Захід?

– Думаю. А ви?

– Їду сьогодні. Хочете приєднатися?

– Я б не проти, якщо ваша ласка. Ми ж бо з вами нерозлийвода.

Комісар розсміявся.

– Авжеж. Є в мене для вас місце. Але не для вашої кралі. То нічого?

– Ні-ні, нічого. Такого добра по війні тепер повно, не?

– А таки так. Але послуга за послугу. Що ви мені заплатите за те, що я вас заберу з собою?

– Ов! Та я бідний чоловік. Що я можу заплатити?

– Бідний? А з докторської валізи нічого собі не смикнули?

Я отерп. Оце він аж досі тримав то в собі й тільки зараз вибовтав? Я спочатку віднікувався, урешті признався, що дещо взяв, якихось кілька нещасних монет і кульчики. Кульчики я можу залишити собі, сказав Краух, а монети треба віддати.

– Як ви здогадалися? – запитав я.

– Того дня, коли ми знайшли валізу, я вирішив допитати доктора. Але халепа – його з усією родиною вивезли за межі генерал-губернаторства. Минуло трохи часу, й мені в голові щось свінуло. Якась дрібничка. Вона мене муляла й муляла. Аж поки оце днями не обстежив валізу якомога уважніше. І знаєте, що помітив? Фарбу. Червону фарбу на спідній стінці валізи. Це фарба з підлоги. У доктора паркет, а у вас дошки тоді ще були свіжо помальовані. Валізу ви тримали під ліжком, де фарба ще не встигла добре засохнути й де-не-де вона відбилася. Зовсім трішки, якихось кілька крихітних мазків. Але цього досить, аби я прикрасив вами шибеницю.

Мені закутилося в голову, я намацав рукою крісло й упав у нього, а Краух виразно тріумфував, він просто пишався собою. В голові моїй гупали молоточки, я не знав, що маю думати. Урешті вибелькотав:

– Я все віддам.

– Авжеж, віддасте. І то нині.

– Одну хвилинку, – сказав я і, визирнувши на вулицю, замкнув двері. Його студебекера на нашій вулиці я не побачив, мабуть, залишив за рогом. Десь удалині вже чулися вибухи бомб, гуркотіли гармати, звідкілясь валили дими й чувся сморід.

– Ходімо в пивницю, – сказав я. – Ви ніколи не бачили моєї колекції вин?

– Що? – Він отетерів. – Вин? І ви ніколи мені про них нічого не казали? Та ви шельма над шельмами!

Очі в нього загорілися.

– Але тепер кажу. Ми можемо їх забрати з собою. Там доволі коштовні вина. Там я тримаю також і свої скарби.

Ми спустилися в пивницю, на нас дихнуло вогкістю і холодом. Пивниця була доволі простора й мала два приміщення, відділені одне від одного дверима. У першому приміщенні стояли бочки з пивом і зберігалася ярина, яку ми купували на селах. А в другому – консерви, мило, сірники, свічки та самогонний апарат, за який я міг теж опинитися на гілляці, але комісара вже такі дурниці не цікавили. Він шукав очима колекцію вин.

– Ось вона, – показав я рукою на стіну, що була закрита шторою.

Він завагався лише на мить, зиркнувши на мене з підозрою, але моє лагідне усміхнене обличчя не віщувало нічого поганого, тому він рушив до штори, відгорнув її й вилаявся, бо за шторою були полиці, але на полицях не було вина, а лежали тільки великі пласти сала, щедро обсипаного сіллю. Та коли він рвонувся до мене, мене вже там не було, я був за дверима. Металева засувка скреготнула, Краух опинився в темряві, хоч і без вина, але з запасами їжі.

– Випусти мене негайно! Я тебе розстріляю! – волав він.

– Для природних потреб прошу користатися з діжки, у якій раніше квасилися огірки, – гукнув я на прощання.

Далі я почув звуки пострілів. Він стріляв по дверях, старих дубових дверях, оббитих залізом, кулі тут були безпорадні. Я піднявся нагору, руки в мене трусилися. Я налив собі келишок і випив. Після другого я остаточно заспокоївся. Коли повернулася Мелася, я їй сказав:

– Кохана. Нам тепер нема потреби кудись тікати. Наш квиток у щасливе майбутнє при нас.

– Що ти маєш на увазі? – не зрозуміла вона.

– Я думаю, коли-небудь ми зустрінемося всі разом у пеклі й добряче посміємося з наших пригод.

Ірена Карпа

Історія третя. 1960. 1945–2010

Мене звати Гафія. Мені 15. Чи краще «Je m'appelle Gaphie, j'ai 15 ans»? Я ніколи не знаю, як краще. Дідо казав, що як тільки я навчуся швидко вирішувати, отоді й почнеться життя. Дідо кутив люльку, що неймовірно смерділа, а деколи пахла травами й далеким світом. Дідо знав про світ все, хоч і ніде не їхав.

А я не знала нічого. Навіть про Україну. Бо ніхто в наш час не міг точно сказати, де та Україна взагалі. Де вона починається, де закінчується. Хто за останні роки був емігрував, хто сам лишився, кого повернуто назад. Один мій двоюрідний брат був в «СС-Галичина», тож мусів тікати, чудом рятуватися, через Англію дістався до самої Америки. Іншого брата забрали в кінці війни на фронт, він втратив ногу, а кілька років по тому стало закрито все – він не міг спілкуватися з братом навіть листами. Між усіма нами зробилося по прірві. І в таких прірвах була вся Україна. Не знаю чого, але в ті прірви хочеться кричати. Тільки від крику вони робляться ще більшими, здається. То ліпше вже, може, співати. На Західній Україні, де до кінця 50-х – власне, геть донедавна – діяла УПА, вистачало тих повстанських пісень.

– Гей-гу, гей-га, чорти ми лісові! – співали навіть малі діти, граючись під хатами, і мами на них сварилися:

– Точно, що чорти! Мовчіть там! Придумали собі.

Так, наче не від них самих діти ті пісні повивчали. Криївки, потаємні передавання їжі до лісу, мовчання, витримка перед лицем емгебістів – таких самих, до речі, українців. Тета Василина, чий чоловік був у лісі і котра казала тим, хто по нього прийшов, що поняття не має, де він, що, може, уже й убито його десь. Один із тих, що був у формі, малий такий, розказували, кучерявий, з масними губами й добрими очима, вихопив був у Васиlines її немовля – хлопчика чотирьох місяців, узяв за ноги й почав бити головою об дерево. «Не знаєш, – примовляв, – суко, де твій чоловік, то, може, тепер згадаєш». Василина вмліла тоді, але не збожеволіла. Живе, кажуть, далі.

А мені навіть жити з таким знаттям важко. Я би його в прірву. Разом з усіма сльозами, стиснутим горлом, безконечним горем. У прірву. Я би так хотіла бути з якихось інших країв. Із тих, де ніколи не було війни, приниження, люті. Я би жила в красивому палаці й годувала птахів. Але такої країни не буває. І те, що я зараз так далеко, у Франції, це вже для мене ласка Божа. Хоч і годую я не птахів, а людей. Нічого. Деякі з них таки подібні до птахів.

Я вже давно печу тут тістечка. У нас у селі, звідки я родом, усі вміли добре пекти. Ну, майже всі. Але то справді треба добре пекти, аби в тебе хотіли купляти ті тістечка й у Париж на балюнки, а не лиш на весілля в Яремчу. Ну та я й печу. Навіщо добрим генам пропадати, не? Печу. І придумую собі такого всякого. Додаю не так квасне до солодкого, як усілякі дивні форми – як стріху, як пляшку, як колесо. Один пан був сказав, навіть не спробувавши, що бере відразу всі мої профітролі з секретом. Той пан із Сен-Жермену, номер тридцять шість. Той, що інженер. І що з такими тістечками мені тре податися або в конструктори суконь, або будинків. «Можеш, – сказав, – стати архітектором. Бо як то може бути, що на такій тонкій ніжці в тебе то всьо трималося – уся та важезна квітка з мигдалю й крему?» Пан інженер ще не бачив, що то в мене просто бізе, як вони його тут називають. Але думка мені запопалася... Шити – то таке... плаття, капелюшки. То ніби кожна мала б мріяти. А от конструювати цілі будинки! Такого мені в голову ще не приходило.

У когось вдома заграло, певно, радіо. Якийсь романс. Я ще не зовсім добре знаюся на французькій музиці, але дуже люблю Біллі Голідей. Один мій вуйко теж був утік до Америки, до Чикаго, ще до війни. Він був дуже музикальним, грав на багатьох музичних інструментах. На бандурі особливо. Пощастило йому тоді в кінці тридцятих зійтися з капелою бандуристів із Детройта. Я любила уявляти, що та капела бандуристів грає разом з Біллі Голідей. Але нікому про це не казала. З мене й так часто сміються. Хоча чим зла бандура до джазу?

Десь там у Читинській області, так далеко в Сибіру, що я не можу уявити собі, народилася моя двоюрідна сестра Юстина. Чи побачу я її колись? Не знаю. Далекі листи, що із запізненням, обривками, усно доходять нам деколи – це наче ниточки роду. Мені вони дуже важливі. Бо в мене нема ні брата, ні сестри. Узагалі нікого, вважаю, нема. Лише

цьоця Оля й сусіди. І друг Остапко, ще з дитинства. Хоч ми весь час з ним і билися. «Хто чубиться, той любиться!» – сміялися з нас. Але то неправда. Ми не любилися, нітрішечки. А надто коли підросли.

Остапко був від мене на чотири роки старший. Високий, міцний, кароокий і кучерявий – він любив дівчат, а дівчата любили його. Ще він, певно що, любив свою роботу: був шевцем, як і його батько, і дідо. Правда, тут він головно не шив нове взуття, а лагодив старе, зношене. Штрикав шилом, щось намугикував, жував тютюн, спльовував на землю, витирався сірим важким фартухом. В Остапа був дивний талант – не відводячи очей від капця, бачити все, що відбувається довкола в щонайменших деталях. Мені ніколи ще не вдалося спокійно попри нього прослизнути.

– Йой, шось то ти пішла не в тойво бік...

– У який такий не в тойво бік? – я аж зупинилася.

Кров трохи прилила мені до лица. Бо звідки він міг взнати, куди я зібралася? Остапко не спішив відповідати. Але загигикав так противно, що натяк я зрозуміла. Останнім часом цей хлопець почав мене дратувати.

– Ну не в той... Не в атрактивний. Хоч ти й родом з Микуличина. «Курва микуличе-е-еньська!» – зі смаком розтягнув Остапко і повагом додав: – Та бо за Франца-Йосипа найпопулярніші курви в борделях Відня були з Микуличина.

Я терпіла-терпіла, стискала зуби, рахувала до двадцяти по-французьки, збирала до купи всю свою старанно збирану елегантську інтелігентність, а тоді таки не витримала:

– Ну то фівкни собі в хуя!

– Шо? Ти чого? – Остап аж припинив зашивати черевика, від якого під час свого патякання й розважання «за життя» до того й не думав відриватися.

– Як я тебе, Остапе, фист нервую, то йди дивитися на псів. Або на риб. Або на панянок на Сен-Жермені, якщо знаєш, як туди дійти й де то взагалі таке.

Я встала собі пішла, лишивши Остапа чесати голову на порозі його майстерні. Не така я йому, бач. А мені не до сраки, яка я йому? І тут же мені стало трохи соромно за всі мої думки й слова – випрямила спину і з приємністю помацала монетки в кишені: я самостійна панянка, іду витратити свої зароблені гроші на себе. Я нічим не гірша

за інших. А свої судження про атрактивний бік такі, як Остапко, можуть лишити для своїх дівок. Теж, між іншим, не першої проби.

«Та то така страшна баба була, що її би й пес в ногу не грав!» – любив казати мій дідो Василь. Він би так тут про багатьох казав – бо худі, бо в штанах, бо «не фист цицькаті». Правда, деколи «страшна баба» ставала «дурною бабою», що, зрештою, не міняло суті питання.

А мені подобаються парижанки. Як от оця мадам – їй десь поміж сорок і п'ятдесят, елегантсько, по-чоловічому скроєний сірий костюм, камізьелька й брюки, капці без підборів, така вся суха, жилава й дуже жива. Дивиться щось у своїй фотокамері, крутить її і трохи нервується, бачу. Можливо, її роздратувало те, що в кав'ярні надто голосно ввімкнули новомодну музику «Les Chaussettes Noires» – цей рок багато кого дратує, особливо зі старшого покоління. А може, те, що десерт, який їй щойно приніс традиційно по-паризькому нахабний офіціант, не викликав особливого захвату. Якесь провалене крем-брюле, чи що. Перепалене. Ці популярні кав'ярні з Сен-Жермену ніц совісті не мають – заробили собі славу й вирішили особливо не перейматися тим, що подають своїм славетним відвідувачам.

– От колись, у золотий час Монпарнасу, такого би не допустили! – кажу я чи то тістечку, чи уявному співрозмовнику, свято впевнена, що ніхто не розуміє тут моєї мови. – Та і в Микуличині за таке би баняк на голову вивернули.

Жінка з камерою раптом порскає сміхом.

– Перепрошую? – чистою українською каже вона, і я вже не зовсім певна, чи варто мені сідати за мій омріяний столик.

– Та прошу-прошу! – вона навіть підсуває стільця. – Ви мене дуже розвеселили, дякую. Настрій піднявся. А те, що цей десерт потворний, то я й сама бачу. Ну нічого, поряд є непогана цукерня. У Бріжит.

– У Бріжит? – не повірила своїм вухам я.

Бріжит була тією незграбою, що вкрала подобу наших із цьоці Ольою фірмових заварних. Але то лише подобу! Смак був геть не той. Але продавала все, паскуда, значно ліпше за нас, бо мала власну цукерню.

– Ви в порядку? – пані наче читала в мене з обличчя.

– Так, я... – раптом мені прийшло в голову шалене: – А що, як я пригощу вас справді добрим тістечком?

Так і почалося моє знайомство з Софією Яблонською-Уден. Мандрівницею, акторкою, режисеркою. А коли пані Софія сказала, що вона тепер ще й буде і продає будинки, мене наче водою облили: ось воно! То певний знак.

Того дня вона з таким щирим захватом їла моє тістечко, що мені хотілося давати їй іще і ще. Тому що вона їла й говорила так, як я ще ніколи не бачила й не чула, аби люди їли й говорили. Я вже всюди запізнилася, я не знала, котра година, але я сиділа й слухала її, якимось дивним чином наче приклеєна до стільця, і навіть невсипуче око кельнера не могло мене від того стільця віддерти. А кава давно закінчилася.

– Ну, а ще я маю двох синів. Жака і Мішеля. – Софія дістала гаманець і махнула рукою кельнеру. – Може, я купуватиму в тебе тістечка щоразу, коли приїздитиму в Париж?

– Це чудово, – посміхнулася я. – Домовилися.

– А що роблять твої батьки? Це ж ваша сімейна справа?

– Батьки померли. Тато давніше, мама півтора року тому. Недолікований туберкульоз.

Моєму батькові було 52, коли я народилася. Між нами було півстоліття. А мама завжди була дуже молода – скільки би їй років не було. Принаймні для мене. Мама була другою його жінкою, а що сталося з першою, я так до кінця й не знаю – утекла вона, загинула, була арештована чи десь із кимось лишилася доживати тихі дні. Тато не говорив про неї, а всі, хто хоч щось про неї знали, весь час самі собі протирічили.

З того часу не минало й дня, щоби я не згадала про Софію подумки чи на словах. Але на словах дуже обережно – не хотіла лякати й без того надто насторожену цьоцю Олю. Старше покоління так звикло до всього ставитися з підозрою, що навіть тепер, у Парижі, коли цьоця Оля вибиралася, скажімо, до Сарселю на допомогу нашим безпорадним ученим з Наукового товариства Шевченка садити картоплю, однаково мусила озиратися, чи немає за нею сліду. Ті наші вчені – Українська академія наук, що працювала у Франції з 1951 року, – то теж була ціла історія. Таким людям, як вони, що писали про наш народ усіма мовами, вели лік, вели листування, по крупинці зберігали нашу пам'ять, слід би жити в розкошах. Ну, хоча би так, як живе місцева професура – з прислугою, з поданим вчасно обідом. А

вони навіть з усіма заокеанськими допомагами мають менше за найгіршого французького робітника... Того й мусять копати собі город. І сапати, і садити, і збирати. Наші жінки – теж не дуже прості, бо й цьоця Оля була вчителькою – не могли лишити їх у біді. Помагали, хто як міг. Бо то було важливо. Бо в кожного в родині був хтось, кого заслали в Сибір лишень за те, приміром, що знайшли на стрісі підшивку вісника «Просвіти».

Це все було дуже важливо. Дуже серйозно, дуже на часі. Тому перш ніж говорити зі своїми про щось суєтне, штибу моди чи кінематографу – хоча й воно було, було на часі! – я мусіла тричі подумати. А з Софією я могла говорити про все. Того так і чекала на кожен її приїзд до Парижа. І потайки молилася, аби її будинки не продавалися занадто швидко – аби той процес «підпису компромісу» ще трошки потривав і щоб їй конче треба було приїздити до Парижа. І хотіти моїх тістечок, і, може, трошки – мого товариства.

Поряд із Софією я й сама ставала якоюсь іншою, упевненішою в собі Гафі. Парижанкою українського походження. Деколи бувало так, що ми просто йшли собі по вулиці. Найбільше мені подобалося коло Одеону. Надто тим, що всюди висіли афіші фільму «Dolce Vita» Фелліні. Софія обіцяла, що ми сходимо разом, щойно відбудеться прем'єра з її безконечними чергами. Того я деколи навмисно робила гак дорогою зі своїми тістечками і вдивлялася в афішу, намагаючись наперед запам'ятати з героїні все – відверту сукню з розрізом, хвилясте біляве волосся, туфлі на високих підборах.

Хоча насправді мені ще більше подобалося, як пострижена Софія. Вона колись уже була акторкою, а тепер точно могла би бути манекенницею, скажімо, для «Chanel». Це коротке темне каре, фактурне обличчя, худеньке, андрогінне тіло. Таких жінок вік лише витоншує, кристалізує їхню вроду. Бо крізь неї просвічує не лише природа, а досвід і характер. Чи не сама мадам Коко казала, що з віком кожен має те лице, на яке заслуговує?

Раптом я розумію, що вже зо десять хвилин стою перед вітриною й роздивляюся костюм на безголовому манекені. Мені завжди було цікаво, як змінювалася жіноча мода. Деколи я дивилася на вбраних у шовк, джерсі й кримплен парижанок і намагалася уявити собі, як зараз одягнені жінки на вулиці десь у Луцьку, в Полтаві, у Коломиї. Як їм зараз живеться в тій совітській Україні і чи можна там жінці бути

повноцінною жінкою. Торік, казала Софія, Крістіан Діор мав показ у столиці Совітів, у Москві. Микита Хрущов, що кілька років тому віддав Україні Крим – не подачкою, а з чисто економічних міркувань, як пояснював на сусідських зборах вуйко Дмитро, чоловік цьоці Олі, – тепер подарував Москві трохи моди.

Хоча мені Діор не надто близький. Мені ближчий оцей от чоловічий силует і спідниці, і жакету – простий. Повне протиріччя Діору з його м'якими складками й силуетами напівпринцес. Зрештою, усе це чарівне, багате й надмір жіноче у свій час було дуже гучним викликом післявоєнній бідності. А в декого бідність не проходить ніколи. Чи наявна, безгрошова, чи уявна, коли тобі вже просто страшно, що тебе вважатимуть злидарем. І ти тягнеш на себе все, що комусь може видатися ознакою достатку: блискуче, пишне, кольорове. Так люди, що потерпали колись від голоду, не можуть наїстися. Я розумію їх. Їм не до пошуку вишуканої простоти, яка з такою легкістю дається людям штибу Софії. Носити власну природу з неперевершеною елегантністю – справа обраних. Чи везучих.

Те саме й у Коко Шанель, до речі. Вона наче не переймається тим, аби робити з жінки жінку, бо жінка й так нею є. Навіть у джинсах, навіть із коротким волоссям. І з сигаретою чи з люлькою – тут за таке по писку не б'ють.

Розглядаючи чорно-білий костюм у крамниці «Chanel», я бачу у вітрині своє відображення. Якесь трохи зіщулене, але десь усередині твердо впевнене: одного дня я спокійно заходитиму в такі крамниці, як оця, просто щоб неспішно купити собі нове вбрання в суботу, і то буде не лише перед святами на Паску чи Різдво, а просто в будь-яку суботу. І продавчині, ці пахучі білявки – із зачесаним, усі як одна, на манір Беттіни волоссям – уже не будуть казати мені з явним натяком на вихід: «Je peux vous aider, mademoiselle?», а пропонуватимуть мені каву, новий «Vogue» й приватні знижки на нову колекцію. Бо я буду відомою на весь Париж кондитеркою, до котрої будуть черги, як у «Ladurée»... Ні, я ліпше стану архітектором. Зберу ще трохи грошей і піду вчитися. І колись – тобто зовсім скоро, коли Україна стане вільною, – я повернуся туди й буду ватиму людям красиві й просторі будинки замість отих от тісних кубиків із високими стелями. Хтось мені казав, що в народі їх називають хрущовками. І що подекуди підривали пишні дореволюційні доми, аби заставити все таким

ущільненим одороблом, у яке побільше влізе нужденного пролетаріату. А пам'ять у людей така коротка, що вже й самі повірили, буцімто то не Совіти, а німці у війну попідривали все... Ніщо, ніщо не мало права залишитися в Україні красивим.

«За іронією долі, – сказала якось Софія, коли ми розглядали листівки з далекими житомирськими мікрорайонами, гордістю радянської влади, – оці ось коробки полізли на світ із легкої руки французького архітектора Ле Корбюзьє. Той самий, що не так давно побудував музей Західного мистецтва в Токіо чи Центр мистецтв у Кембриджі. Уся ця його вишукана аскетичність, поліхромія, відтак гра з пластичними формами – і в результаті таке от. Задумував все “для людей”, як завжди буває. Але тому, хто живе у віллі, не завжди очевидно, що їхній гуманізм штибу багатоквартирного комунального житла, як проект у Марселі, може комусь вийти боком. Що ж, думаю, такі райони себе ще покажуть у майбутньому. Не може, ну не може людський дух нормально розвиватися в комірці стільнику...»

Софії потрібен був простір. Бодай навколо того, де була вона – може, тому вона перебралася з Парижа на той свій дивний острів у гирлі Луари. А я от любила Париж. І в Парижі мене завжди найдужче вражали будинки. Османівські будинки-кораблі біля Монпарнасу чи маленькі, затишні старенькі хатки доосманівського Парижа, з перекошеними підлогами й запахом плісняви на сходах – такі, як на Монмартрі. Чи такі, як у Станіславові, як розповідав Остапко. Скільки б він не жив у світах, а для нього, хлопця зі Снятина, Станіславів завжди буде найбільшою столицею світу.

Софія казала, що по-доброму заздрить людям, що вміють прив'язуватися до малого. Їй цього вміння ніколи не вистачало. А коли я якось сказала, що мале має точно ховати в собі велике, вона трошки помовчала, а відтак засміялася, гаряче обійняла мене й нічого не сказала. Такого з нею ні раніше, ні пізніше не повторювалося. Мене ці обійми наче обпекли, але цей опік хотілося нести на собі якомога довше.

...Я пам'ятала слова мого діда щодо початку справжнього життя. Для мене справжнє життя почалося з мого знайомства з Софією. Та й Софію я знала тут і тепер, справжню. А діда – лише з розповідей. Він помер задовго до того, як народилася я. Що, зрештою, не заважало нам говорити. І сьогодні, після кількох місяців цього вряди-годи

спілкування з жінкою, котра була в далеких землях (у моїх далеких землях!) і робила те, що не дозволяли собі й декотрі чоловіки, я твердо знала, що для мене краще. Себто, дідовими словами, навчилася швидко вирішувати.

Спершу мені здавалося, що я хотіла бути схожою на всіх, про кого говорила Софія. На Архипенка, на Грищенко, на Делоне, на Екстер. На всіх тих українців, про яких знають у світі й не знають в Україні. (Одного разу в кав'ярні Софія навіть упізнала Хану Орлову, геть стареньку тепер, однак доволі живу на свої сімдесят, геніальну скульпторку родом із Харківщини. Вона знала Монпарнас у час його розквіту – Монпарнас знав її, визнаючи однією з найяскравіших мистецьких фігур. Свої ж фігури Хана завжди брала з життя й життю за це щиро відплачувала. То вона якраз, сидячи колись на терасі з колежанкою Жанною, і познайомила їх із Модільяні. Дивно дивитися на цю бабцю в кумедному капелюшку, що замовляє собі пастіс, і думати, що її роботи виставляли поряд із роботами Матіса. Я наче й сама в такі миті стаю частинкою історії, у якій Софія – закладка між сторінками.)

– Та де то українці, як то самі жида?! – сміявся з мене Остапко, коли я пробувала поділитися з ним моїми відкриттями, аж пашіючи від гордості. – Соня, Хана... – ну ти й придумала.

Я зіплювала зуби. Остапко, знаючи, напевно ж, про те, що моя бабця була єврейкою, казав так навмисно.

Мама моя народилася в 1915 році в родині українця десь із-побіду Харкова і єврейки зі Львова. Його звали Марком, її Анною. Батька свого, мого діда, вояка УСС, мати так ніколи й не бачила. Казала лиш, що він поліг у бою десь під Стриєм, коли баба Анна була мамою вагітна. Я, правда, небагато знаю про їхню родину, мама дуже неохоче про неї розказувала. Певно, чи недовге було то родинне життя, чи нещасливе вже й до дідової смерті. Але єврейська бабуся мала бути дуже гарною. І мудрою – була одна зі старших у великій учительській родині. Мені часто казали, що то я від неї успадкувала повні губи, кучеряве волосся й такі великі очі. Усе, крім надмір кучерявого волосся, мене в собі влаштовувало. Не влаштовували тільки оці дурні кпини – від Остапа, від цьоці Олі, татової найменшої сестри. Бо варто мені було після себе не замести борошна чи не відшкребти тіста, як

відразу включали своє улюблене: «Ну то таке капаристе! Точно від жидів передалося!»

Софія була не така. Вона не робила різниць. Вона була людиною світу. Вона, як і Хана Орлова, брала готовий світ за один його краєчок і тягла в інший. Каже, учила китайців ліпити вареники, хоч і сама достеменно їх ліпити не вміла. Писала до коломийської газети про далекі свої відкриття й нечувані племена. Відкривала кінотеатри в Тернополі... Та чого вона тільки не робила, кого тільки не знала. Софія не грала в Україну, вона нею й була – революційною, сильною, незрозумілою. Софія, як і всі ми, несучи в собі прірву, цю прірву щоразу перестрибувала. Вона будувала й будувала. Себе, будинки, книжки. Це був її спосіб виживати в нашій внутрішній країні прірв.

Деколи мені хотілося бути подібною до Софії. Дожити ще кілька років, стати дорослою, накопити собі на камеру й поїхати в далеку подорож. Там я буду знімати не так людей, як їжу й архітектуру. І буду запам'ятовувати музику. Мені б так страшенно хотілося побачити Сіам, Цейлон, Китай – усі ті позначки на гімназійній мапі світової географії.

А ще мені хотілося того, чого хотілося всім нормальним людям мого віку: танцювати, пити, любити, надто сильно ні про що не замислюватися. Дізнаватися щось нове ще до того, як про це довідається решта світу. Вибити з себе сліди чужих минулих життів – усі ці прірви й сльози, тяжкі спогади, перекази й почуття провини за те, що я зараз тут, і мені навіть буває добре.

Найліпше для цього підійшов би клуб «Табу» на Сен-Жермені. Туди ходили найстрашніші, найгідкіші, найодіозніші парижани. Я часто уявляла собі, як воно там. І ніколи не наважувалася піти. Бо навіть якщо я й виглядала старшою за свої роки і якщо навіть би й наскладала доста грошей зі своїх тістечок, аби не почуватися третім бідним задрипанцем з краю, проблема лишалася тією ж: не було з ким. Софія вже з того виросла. Остап іще не доріс.

– Та то хіба там музика? – скривився Остапко на моє зітхання про «Табу». – То якась гудіння й гупання. Вуха від того пукають^[24]. Люди трясуться, як у падучці, а по кутках сидять лижуться. Як пси.

Тим часом люди все більше цілувалися і в темних кінотеатрах, і на освітлених виходах із них. Дівчата хоробро вилізали на мопеди позаду своїх хлопців і, сміючись, мчали кудись назустріч ночі, музиці,

безтурботності. Усьому тому, що зневажали люди штибу Остапка. І на псів вони не були схожі, скоріше, на зграю веселих і п'яних від весни птахів.

Совіти тим часом запустили в космос двох справжніх псів, і незабаром мали запустити живу людину. Людей мені було завжди трошки менше шкода, аніж псів. Я часом думала про те, що пси ж у космосі померли, і нікому до них не було діла – ні до їхньої самотності, ні до неймовірного жаху, з яким двоє дворняжок неодмінно зіштовхнулися перед тим, як збагнули, що ніхто за ними більше не прийде. І ніхто не чекає. Усе, чого від них хотіли, вони виконали.

Я б ніколи не вбивала псів. Ні корів. Ні навіть качку. Від смерті тварини рідко хто радіє, якщо він не мисливець. Зате є повно людей, смерть яких викликає полегшення, наче виконана обіцянка.

Я згадую, як плакали моя мама і цьоця Оля, коли помер Сталін. Вони обійнялися, як малі діти, вибігли на ганок босі. Стрибали по бруківці під дощем, їм було слизько, від них сахалися перехожі. А їм хотілося поділитися цією радістю з усім світом, узяти за руки, стрибати з кожним, схлипуючи своє: «Боже! Боже! Нарешті! Дякувати Матері Божій! Померло то гівно, най би йому дісталося найгірше пекло! Нема, нема більше Сталіна!»

А через рік не стало й моєї мами.

...У Парижі тепер багато говорять про такого собі Іва Сен-Лорана, що придумав одягати жінок у чоловіків. Високі чоботи й смокінги. Я дивилася журнал у кіоску і про себе сміялася – де то ми в горах могли подумати, що, вдягнувши дідовий піджак і гумаки, аби коней вивести на полонину, можна було позувати для французького модиста? Ні, мода то не для мене. Вона мене цікавить остільки-оскільки. Я не з тих дівок, що вдавляться за пару шовкових панчіх. Я сама тими панчохами кого хочеш вдавлю. Незручні вони. Це вже точно, що в штанцях ходити краще. Я це й до зустрічі з Софією знала. Хоча їй не бракне ні елегантності, ні жіночності. Що би вона на себе не вбирала.

– Хочеш, Гафі, посміятися? – замість «добридень» сказала Софія, відчинивши мені двері свого світло-зеленого апартаменту в готелі «Vendôme».

Я принесла свіжі тістечка й сміятися збиралася тоді, коли отримаю гроші та витрачу їх на кінематограф.

– Заходь!

Софія була вбрана в чоловічу, трохи завелику на неї сорочку.

– Чи ти знаєш, хто такий Винниченко? – спитала вона з певним нетерпінням і лукавою посмішкою.

Тут мені вже не сміятися, а плакати слід було: чи ж то я зовсім на тупу корову виглядаю?!

Ген до 1940 року тут, у Франції, був наш прем'єр в екзилі, Шульгин. Кажуть, мій тато, воювавши за УНР, часто любив з ним грати в карти – і завжди вигравав. Тато перебрався до Парижа посередині 20-х років ще, я доста пізня дитина. У покер грати він мене так ніколи й не навчив, але я добре вмю робити те, що називають poker face.

А Винниченко був головою УНР до 1919 року. Потім переїхав сюди ж, до Парижа. Навіть такі заплутані люди, як я, хоч трохи, а в цьому петрають.

– Колись ми з ним близько дружили, – Софія не дочекалася моєї відповіді. – З родиною його. Я тоді була ледь трошки старша за тебе. Дивна така була дружба. Він мені був як гуру, як батько, а я для нього як автомат із підвищення власної важливості. Якимось так особливо він про мене казав позаочі: «Цікавий зразок подертої, нечесної з собою людини – це маленьке дівча».

Софія вимовила це майже по-театральному, але всміхнулася по-доброму, без жодної гіркоти. На мить мені здалося, що я й справді бачу те маленьке дівча, котрим була і певною мірою лишилася Софія.

– Навіть не знаю, чого я це тобі кажу і з якої радості через стільки років мені написав про це Турин.

Роман Турин теж був добрим другом Софії, вона раніше розповідала про цього художника родом зі Снятина. Він, як і сама Софія, знімав фільми про гори й дуже любив наївну культуру, малярство зокрема. Але якщо вона шукала умовних своїх Карпат за океанами, то Роман свій скарб знайшов у селі Криниця – чи то святий, чи то божевільний маляр-самородок Никифор захоплював його значно більше, ніж власний живопис чи художня школа для дітей, якою він керував вже за Совітів. Ті два роки, що він вчився в Парижі, були роками вірної дружби. Малювання, книги, сигарети, кіно, кава, прогулянки Монмартром і набережними Сени. Я б хотіла, аби і в мене був такий друг – подібний на мене. Але Остапко був занадто простим. Точнісінько, як ті його черевики, що він лагодив. Наймудрішим

філософським висловом Остапка було його розважання про силу імперій, котре він не втомлювався повторювати знову і знову, сподіваючись спровокувати слухача на дискусію, залежно від походження того слухача.

Україну, казав Остапко, було роздерто межі двох імперій. Імперія – то страшна велика сила. Як сила тяжіння. Імперія втягує в себе, центрує людей. Того в тих, хто жив під Російською імперією, мізки налаштовуються на Москву. А в тих, які жили під Австрійською, мізки налаштовані на Захід.

Так Остапко намагався пояснити напрямки втеч українців за кордони. І я з ним не могла погодитися. Бо за такою логікою батько Софії, священик з Германова, що під Пустомитами, не мав би стати русофілом і перевезти Софію аж до Таганрога. А сама Софія не мчала б на всі напрямки – з Росії до Львова, відтак тридцять років тому, у 27-му, і до Парижа, кинувши акторську справу й вирішивши бути режисеркою – кіно, та й власного життя. Яка така імперія змусила галичанське дівча перепливати океани й досліджувати Камбоджу, Лаос, Юнань, Таїті, Малайзію, Австралію, Нову Зеландію? І чи багато знайомих Остапкові чоловіків на таке спромоглися?!

Тут уже Остапко починав злитися й казати, що я дурна баба, а бабам політика не в голові, а в голові лиш мода й дурниці. До дурниць він, вочевидь, зараховував усе, що стосувалося мистецтва, краси й поезії. Тож, коли я з вибаченням за свою гарячковість на адресу українських чоловіків принесла йому книжечку Аполінера «Алкоголі», Остапко виматюкав мене так, як матюкаються лише чоботарі. Я відчула себе справжнім, вибачте, чоловіком – поблажки через мою стать не було.

Шкода, що Остапко не дослухав, при чому тут Аполінер. Я ж кажу, нема в мене друга, аби мене розумів. А я при цьому звикла слухати й розуміти кожного! І я не казала Остапкові, що його історії дурні чи нікчемні. Мені подобалися його історії про упівців, про їхню солідарність і авантюризм. Це було цікавіше за багато книжок, бо там було мало вигадки. Хоч було багато неймовірного. Приміром, як те, що упівці могли більш-менш вільно подорожувати. Виїхати за кордон могли за потреби. Бо мали собі різні документи – і німецькі, і польські, і совітські. Так вони могли перебратися в Чехію, а звідти й далі, від Німеччини до Франції – як мали німецькі папери. З совітськими

допомагав був усім один чоловік. Остапко каже, що то був його родич, але імені чогось і досі не каже. Працював той чоловік у Львові, в управлінні МВС. Був, як тут у нас кажуть, подвійним агентом.

Дуже довго гебісти не могли зрозуміти, хто це. Дуже злилися, що не можуть усіх переловити ось уже скільки років. Не розуміли, хто ці кілька людей з УПА, на яких все тримається. Коли раптом сталося щось, і його почали підозрювати, пильно за ним стежити. Чоловік то відразу помітив. Одного вечора він спокійно встав з-за столу в кабінеті, дістав із шафи свій плащ, узяв капелюха й парасолю. Спокійно вийшов і сів у машину, аби поїхати додому. Періщив дощ, позаду світила фарами гебістська «Волга». Удома чоловік спокійно роздягнувся, поставив мокру парасолю у куток, по дорозі до бюро зайшов до кухні та з'їв шматок пляцка, що лишила йому з обіду сестра. Трохи посидів, погортав газету. Відтак зайшов до спальні, де в кутку стояв сірий мисливський сейф. Дістав стару, ще батькову дубельтівку, що йому, вірному синові партії й працівнику МВС, дозволяли зберігати вдома, і застрелився. Це був єдиний гарантований спосіб не виказати нікого з тих, кому він допоміг.

Щоправда, були в Остапа й кумедні історії. Як ота про вила. Сам Остап приїхав сюди два роки по тому, як приїхав його батько, теж вояк УПА. Але прощався він у тому їхньому Снятині так, наче назавжди. Зібрав цілу свою родину на вечерю, гомоніли, говорили тихо, всяке згадували, жінки плакали, чоловіки були врочисті й понурі. Десь о третій ночі Остапа тато почав збиратися в дорогу. Узяв небагато речей, коли пішов у стайню й виніс вила.

– А то тобі нашо?! – ледь не впала жінка.

– Ну та бо шо, – відповів він спокійно. – Я все одно їду, мене вже шукати не будуть. То як трапиться нагода вбити останнього москаля на дорогу, то чого би мав не скористатися? – Так і пішов із хати з вилами в місячну ніч.

Але шо то я як завжди? Почала з Аполінера, скінчила вилами. Так от, до чого ж тут Аполінер.

Кілька місяців тому чиясь служниця чи просто *femme de ménage* несла на смітник купу мотлоху. Якусь стару настільну лампу, склянку, стару скатертину, якісь сирі папери, що ними, видно, уже й вогонь не розпалиш. І не продаси такого на горищевому недільному базарі. Коли раптом у неї з тої купи щось випало. А я йшла просто за нею.

Кинулася їй допомагати, а в неї тут же вислизнуло з рук і все інше. Побилося скло. «Якась слута!» – сказала б про цю французьку моя цьоця Оля. Жіночка сварилася й намагалася зібрати все до купи. Я їй допомагала. Але їй то ще більше злило – ні тобі «дякую», ні всміхнутися. Того зненацька, наче само собою, я вирішила не віддавати їй книжку без обкладинки, що потрапила мені до рук.

Книжка та якось так натурально опинилася в моїй кишені, що я й незчулася. Я просто встала й пішла собі далі по вулиці Шерш-Міді, куди саме занесла тістечка до ресторації одного італійця. Брехав усім так вдало, що то народні тістечка його бабусі, плячочки De Nonna, як він їх назвав у карті. Ну та й добре. Італієць не був скупий, деколи давав навіть більше чи запрошував посидіти в нього на терасі, випити кави. Власне, у нього на терасі я й училася не боятися людей. Найдужче мені подобалися панянки, що пили каву, читаючи книжки. Хтось тримав у руках квиток у кінотеатр, поглядаючи на настінний годинник, щоб не спізнитися. Кінотеатр був тут же поряд, на Нотр-Дам-де-Шан. Паоло, італієць, багато розказував мені про цю вулицю, де була його кав'ярня. Приміром, тут народився письменник Гюїсманс, а там, за рогом, на Сан-Пласіді, він помер. Неподалік у свій час жила Гертруда Стайн, що гостила в себе найліпших тогочасних митців і сказала своє знамените «Усі ми тут – утрачене покоління». Знала б вона хоч трохи про те, що відбувалося в наших землях, подумала б тричі. Бо більш утрачених, ніж українці, на цей час бути не могло...

Але що то я вже, як стара баба чи як Остапко за своїм шилом. Життя є, життя триває, треба дивитися в цей момент. І я дістала ту свою обдерту книжечку. Прочитала – «Алкоголі». Пам'ятаю Аполінера трохи зі школи, тут від самого початку малих французів учать, ким пишатися – художниками, поетами, композиторами. Певно, аби назавжди знали, хто вони, звідки й не були ніколи втраченими.

Книжка виглядала доста старою, потріпаною. Те, що в неї було здерто обкладинку, викликало особливий жаль і ніжність, я понесла її, як підбитого голуба чи цуценя, яке хтось не встиг втопити. Я йшла до Софії і не знати чого хотіла цю книгу їй показати. Потай я мріяла, що Софія запросить мене до себе на той її таємничий острів Нуармутьє, що я нарешті покину Париж, що сидітиму з нею коло моря, їстиму великі жовті яблука й читатиму їй уголос вірші Аполінера. А потім ми підемо гуляти й Софія покаже мені, яких вона тут набудувала будинків.

Бо де таке бачено – змішувати в архітектурі стилі всіх країв, у яких довелося побувати? Химерні елементи китайського з гуцульським, одягненим на практичну французьку базу, – що найдивніше, ще й добре продавалися.

Свій власний будинок Софія теж збудувала сама, та ще й ім'я йому дала: СоМіЖа. Софія, Мішель, Жак. За власним іменем та іменами двох синів. Я не питала, чого вона забула там про чоловіка, того свого мсьє Удена, з котрим познайомилася аж у Китаї. Софія рідко згадувала про нього. Зате часто згадувала про справжню – як вона наголошувала – любов її життя. Такого собі художника Крістіана. Він жив на Сен-Жермені, але дуже часто подорожував. Закоханий був у все слов'янське, включно з нею, як жартувала Софія, хоча я певна – Софія не мала меж ні за віком, ні національністю, ні статтю. Власне, останнє мене дивно турбувало – якось Софія обмовилася про свою глибоку інтимну довіру до Марти Калитовської. То була її чи то секретарка, чи помічниця і, як з'ясувалося, була в Софію закохана. Я не могла наважитися спитати в неї, чи були вони парою – думка ця надто сильно саму мене бентежила. Але те, що Марта точно не була в захваті від Софійних стосунків із яким-небудь Крістіаном, було мені природнім. Ніхто не хотів ділити.

– Крістіан був не ким-небудь! – наче прочитала мої думки Софія. – І навіть якщо він ніколи й не став великим художником, як йому мріялося, то те, як він виконував Шопена на фортепіано після сексу, поки я лежала в ліжку з кавою чи келихом шампанського... Деяких людей, Гафі, роблять митцями прості речі. Те, як вони живуть свій кожен день. У Крістіанових малих моментах було стільки пристрасті, почування, надриву, якщо хочеш... Це була історія ревнощів, адюльтерів, прощань, навіть бійок, від'їздів і бурхливих примирень. Він був неймовірним коханцем...

(Тут я вмощувалася зручніше й розвішувала вуха щонайбільше, бо ж нічого ще в цьому не петрала, але дуже цікавилася.)

– Зрештою, нічого тобі забивати голову моїми історіями. Мусиш мати свої. А то я вже буду почуватися старенькою бабцею в мемуарах. – Софія любила враз міняти тему, що часто викликало в мене затяжне розчарування. – Крім нашого хворого кохання, Крістіан почував страшенну любов до скульптур Архипенка. Власне, за тим, що

наше українське походження збігалося, він і звернув перший раз увагу на мене.

– Архипенка? – мені це ім'я нічого не казало. Як, зрештою, і більшість інших українських імен, котрі спочатку називала Софія. Що ми самі про себе знаємо?

– Так. Неймовірного скульптора-кубіста. Дивно, що ти не знаєш про нього. То ти й моїх жартів про форму твоїх геометричних тістечок, виходить, не розуміла, то чого так сміялася?

Я червонію.

– А його, Архипенка, серед інших *artistes russes*, як вони нас досі називають, помітив сам Аполінер ще в 12-му. І полюбив як рідного брата. Навіть був написав передмови до каталогів двох його виставок у Німеччині, а відтак ще й натерпівся критики за таку прихильність, що, зрештою, було йому, як ти любиш казати, десь попри мешти. І Гійом собі й надалі привселюдно захоплювався й аналізував роботи цього нашого дивного киянина...

І ось тепер – який знак – я знаходжу книгу ні когось іншого, а Аполінера!

Щоправда, Софію зараз цікавлять геть інші письмена.

– Ні, я таки маю прочитати тобі лист від Турина вголос! Зараз, зачекай, замовлю кави на балкон...

Софія набирає рецепцію, відтак нетерпляче дістає папір з конверта.

– Тобто, то навіть не лист Турина до мене, а лист до Турина самого Винниченка свого часу! Ходімо, будеш слухати.

Ми вийшли на балкон. Вандомська колона бовваніла зеленим велетнем у вічному паризькому тумані. Хтось лунко міряв бруківку гострими підборами.

Так от. «Вона не тільки іншим каже неправду, але, мабуть, і собі. Приклад: по-руськи вона балакає солдатською мовою. Крім того, у товаристві людей з освітою вона почуває свою нижчість, брак знання. У нас збирається товариство, що балакає всім зрозумілою руською мовою і що освітою своєю стоїть вище за Жадку. Отже, замість того щоб пояснити своє небажання бути в нас на зібраннях цього товариства небажанням почувати себе смішною й нижчою, дівча пояснює це своїм гарячим патріотизмом, воно, мовляв, так не любить руських, що не може терпіти ні мови їхньої, ні товариства».

– А Жадка – це...?

– Це, очевидно ж, я, – зітхнула Софія. – І не питай, якої мами.

Тут у двері постукали. З рецепції принесли каву. Дівчина в однострої поставила кавник і чашки на маленькому столику. Я раптом відчула чи то себе дорослою, чи то Софію маленькою.

– Якби я знала на той момент, що про мене насправді думає Винниченко, то ніколи б не повернулася вже з Марокко. Найнялася би погоничем верблюдів чи просто пішла до пустелі світ за очі помирати від спраги. Так сильно я йому довіряла й так сильно любила їхню родину. А він уважав мене злодійкою, ідіоткою, бездарною, інфантильною... Та, зрештою, що там уже. Найсмішніше те, що сам Винниченко був як мала дитина. То й ображатися на нього нема за що. Чого тільки варте те їхнє зворушливе імітування виклику в поліцію заради виселення з Франції! Щоб подивитися, хто як із друзів на це зреагує. І хто їм вірний, а хто ні.

Останнє Софія говорила знову театральню, кумедно зображаючи голос та інтонацію поважного державного діяча.

– І те, що я готова була заради них їхати за ними світ за очі, те, що відмовилася від своїх поїздок, аби не лишати їх у вигадану ними ж скрутну мить, родині Винниченків видавалося черговим позуванням, уяви собі. Демонстративною самопожертвою...

Софія задумалася.

– Але добре. Найцікавіше те, що зараз мені це байдуже. Роки викристалізують нас. Розділяють справжні цінності від емоційних і хвилинних.

Софія потріпала мене по плечі, ніби мала втішити мене, а не себе. Відтак вона встала й пішла до лазнички. На столику лежав ще один листок. Списаний каліграфічним, акуратним, педантичним почерком. Я не стрималася й почала читати здалеку:

«Цікавий матеріал це дівча. Безумовно дегенеративна фізично й морально істотка. Шлунок у неї недорозвинений (якась тільки половина його, чи що). Так само, видно, є недорозвиненість у сексуальних органах. Статеві чуття в неї зародкові, слабенькі, а статевий акт, видно, не дає ніяких приємних почувань і знесилює. Через те вона уникає всяких фізичних виявів кохання, боїться їх, балакає про них з огидою. (У родині її сестри тільки після 30 років почали щось почувати.) Через щось вона твердить, що дітей мати не

може. Якийсь дефект у дітородних органах? А через те, мовляв, навіщо їй кохання? Але визнати, що має гандж, що невідчування сексуального життя є наслідок неправильності органічної, цього вона ніяк не хоче. І запевняє, що в неї страшенно розвинений інтелект, що інтелектуальна праця переважає всі інші функції».

У мене, здається, точно волосся стало насторч. Бо як би ще інакше Софія здогадалася, що я читала це? Видно, обурення й злість були написані в мене на лобі, бо вона ще з порога кімнати засміялася:

– Та слухай, то дурниці все!

– Нічо собі дурниці... Це... це ж зраджена дружба!

– Ну, якщо чесно, і хай простить мене світла пам'ять великого українського письменника, скоріш за все, Володимир Кирилович просто ревнували.

– Ревнував? Дідо той? – вирвалося в мене. – До кого? До Крістіана?

– До Крістіана, до Ді ... А найбільше, думаю, до Грищенка. Бо той був найталановитіший зо всіх нас. І точно більш талановитий як художник, аніж сам Винниченко.

Про Грищенка я вже від неї чула. Але чула як про українського художника паризької школи, що свого часу просто перевернув мізки паризькому салону, а тепер спокійно живе собі зі своєю світовою славою, а не як про її колишнього коханця. Друге було для мене куди вагомішим.

– Олекса відрізнявся від Крістіана, як вода від вогню. Хіба що та вода мала здатність сама від себе запалюватися – і то цілком непередбачувано.

Я згадую знімки Грищенка. Неслухняне пшеничне волосся, пронизливі блакитні очі. Такі очі бувають або в дуже старих, або в дуже хворих на голову людей, а тут у цілком собі молодого пана. Худий, навіть дещо незграбний. Але з дивовижними довгими пальцями, що одразу кидаються у вічі.

– Він завжди шукав спокою там, де його не було. Наприклад, у мені. Очевидно, душа «українського розбійника», як його називав місцевий бомонд, на якомусь етапі сама втомилася від свого експресіонізму.

(Від таких слів мені чимдуж хочеться бігти кудись у музей чи в галерею – заповнити прогалини освіти бодай так, аби можна було

говорити з Софією за кавою.)

– До речі, ходімо якомсь у «Les Trois Baudets»? Там пристойний джаз. Ми ходили з ним туди вже й тоді, коли Олекса покинув Париж і приїздив накоротко з Нью-Йорка чи ще звідкілясь. Він покинув Париж, а Париж не покинув його...

Я чула про цей заклад. Але почути про щось від Софії відразу підіймало цінність утричі.

– Олекса любив «Les Trois Baudets» головню за те, що цей чи то клуб, чи концертний зал був біля підніжжя Монмартру. Там, на цих безкінечних сходах, він любив просто сидіти, терпляче чекати, поки я натанцююся. Бо тільки там, казав він, можна знайти в Парижі спокій. То було ще задовго до того, як цей заклад став інкубатором знаменитостей, – усміхнулася Софія. – Ну хто тоді знав Жака Бреля чи Бориса Віана? Ніхто. Туди просто приходили ті, кому нікуди було податися. Щось таке особливе було, що притягувало, та й досі притягує і таких жінок, як Жульєтт Греко, і звичайних повій з Пігалю. А зараз це місце асоціюється в мене хіба що з Генсбуром. І не тому, ха-ха-ха, що його мама була з Одеси!

Того вечора ми просто доїли тістечка й випили каву. Я взяла свою книгу, непомітно поцупивши в Софії якусь листівку на столику в кімнаті й зробивши з неї собі закладку. Листівка виявилася від Грищенка. Я роздивлялася її, ідучи додому передвесняними вулицями Парижа. Сан-Оноре з його крамничками й кав'ярнями, з пихатими панянками й кумедними американськими туристами в незграбному одязі на дорогих винайнятих авто.

«Люба Софіє, я уявляю, що листоноша принесе цей лист о шостій. Ти вже працюватимеш, тому забереш його вже пізно ввечері. Нічого, він дочекається. Найважливіше є те, що я пам'ятаю тебе такою, як тоді, коли ми вперше гуляли Парижем. Того дня ми сиділи на сходах під Сакре-Кьор. Якраз закінчувалася обідня меса, дзвонили дзвони. Голуби лякалися й розліталися по сусідніх дахах кварталів, що були під нами. А перед нами розстелявся весь Париж. Весняне сонце пестило наші лиця й наші руки з закоченими по лікті рукавами, а спини наші прикривав Господь. Люди виходили з егліс^[25] і одразу ж зникали в маленьких вуличках, по каварнях чи магазинах. Дехто, найсміливіший, спускався пішки сходами донизу, проходив повз нас, заглядав, що ми там робимо.

Але за півгодини ми знову були самі. Ми, наш Париж і наш весняний вітер. Десь унизу біля каруселі хлопчик бавився м'ячем. Набивав ногою. Досить вправно в нього це виходило. Я почав рахувати. П'ятнадцять. Чотири. Десять. Одинадцять. Одного разу аж вісімнадцять разів він відправляв м'яча вгору, не даючи йому впасти на землю. Щоразу м'яч відскакував від його спортивних черевиків, летів догори й крутився, як той світ. Здавалося, це саме він, той хлопчик, має всю владу над цим світом. А коли м'яч все ж падав і вдарявся об землю, було відчуття, що навіть той, хто має владу над світом, може його вмить раптом втратити. І тоді прийдеться починати все знову...

Так просиділи ми десь до полудня. А для мене це було десь півжиття. Краща його половина. Яюсь ти казала, що нема в тобі спокою. Зараз його нема ні в кого в цьому світі, якого так вправно хтось підкидає вгору щодня. І я хотів би бути поруч, коли твій спокій прийде до тебе. Але, мабуть, я б хотів його тобі подарувати, той спокій. Тільки де його взяти стільки, щоб утихомирить також розбурхане серце хоч на хвилину? Ми ще побачимося? Але коли? І за яких обставин? Але ми мусимо ще хоч раз побачитися, бо, здається, я його знайшов. Я маю трохи спокою для тебе. Може, не багато. Але він увесь для тебе. Будь собою. Залишайся собою. Але не забувай про мене. Щоб не обірвався зв'язок.

Твій Грищ»

Я дуже хотіла собі уявити той спокій, що Олекса шукав у Софії – найменш спокійній жінці з усіх, кого я знала. Її спокій був у її русі. Але вона з радістю сиділа біля нього на сходах Монмартру, дивлячись на те, як зацвітають перші дерева світло-бузковим цвітом. Потім вони йшли додому, чи до готелю, дорогою купуючи книжки в букіністів чи тютюн у bureau de tabac, чи просто перші весняні квіти у квіткарки. Удома вони пили чай і читали вголос старі вірші. Він лягав біля неї, не знімаючи одяг, вона, не припиняючи читати, притискала його скуйовджену голову собі до грудей, потай вдихаючи запах його волосся.

Я незчуваюся, як доходжу до дому, ні з ким не вітаючись, як уві сні, не бачачи сусідів, заходжу до себе в кімнату й падаю на ліжко, не припиняючи мріяти.

Моя... ні, тоді ще не моя Софія накриває його майже поматеринськи ковдрою, читає все тихше, їй хочеться бодай пограти в

спокій, заколисувати його, застигнути разом із ним до того часу, поки йому знов не треба буде їхати геть.

Олекса лежить із заплющеними очима, він майже спить, але дихання його видає зовсім інше. Зненацька він випростовується на ліжку. Притягує Софію до себе, міцно притискається до неї ззаду, вони мов паралельні частинки спіралі. Її тіло дрижить, їй хочеться втекти, піти щось терміново шукати, їм не слід продовжувати бути тут, вони ж домовилися бути тільки друзями. Він тримає її, не може відпустити ні на мить, коли раптом таки ослаблює обійми, щоб за мить опинитися внизу – під ковдрою, під сукнею, під усіма шарами розмов і картинок минулого дня. Важливим для нього тут лишиться хіба що жар і смак – смак коханої жінки, чії пальці тепер судомно стискають його волосся...

Зненацька двері в мою кімнату розчиняються. До мене вривається захеканий Остапко і, уже встигнувши помітити моє розшпилене плаття й руки – одну на грудях, одну під спідницею, – за інерцією все ще кричить:

– Ти чула?! Франція взірвала атомну бомбу в Сахарі!

– Та бо нема де людям гроші діти – і то в такий скрутний час! – озвалася десь позаду нього цьоця Оля. – Ходіть, діти їсти. Деруни холонуть.

Фоззі

Історія четверта. Гены Гены. 1952–1974

* * *

Ближе к средним классам, когда стало окончательно понятно, что к чему у аистов с капустой, я сопоставил даты своего рождения и родительской свадьбы и понял, что был нежелательным ребенком. Сомнений не было – отчего ж еще папашу потащили в ЗАГС за полтора месяца до родов, как не для того, чтоб стреножить его моей пуповиной?

Правда, не сильно-то он к нам и привязался – скоро сел в тюрьму за грабеж в составе группы. Ну, то оно по приговору так грозно звучало, а по делу он с парой дружков вскрыл на ноябрьские праздники сильно, дав в рыло спавшему в подсобке грузчику. Батяня получил пятерку по сто сорок шестой статье, освободился, чуть помаячил и ушел на рецидив.

Откинувшись во второй раз, он остался на севере то ли на поселение, то ли из горячего нежелания воссоединиться с семьей. Во время отсидок матушка с ним не развелась, так что алиментов не получали. И даже писем это падло не писало.

Дома у нас о нем особо не говорили, не желая признавать ошибку: ну, был такой, прибился откуда-то вскоре после войны, пошуршал малость и соскочил. Я знал только, что родственники с его стороны жили где-то в городе, но с той стороны мы ничего не видели, не слышали. По документам он родился в Харькове, а потом долго жил где-то в Польше, откуда и нарисовался. Дед Павло говорил, что батя ховался от чего-то, раз завеялся в нашу глухомань. По концовке осталась мне только его фамилия – Попель, и за свою жизнь не встречалась мне фамилия глупей.

На тот момент мы еще жили в селухе, где термин «пузата свадьба» встречался на каждой улице, так что, вычислив по пожелтевшим свидетельствам тайну своего появления на свет, я легко представил заплаканную беременную матушку, рядом с ней хмурого

потертого мужичка в пиджаке с гвоздичкой в петлице и довольных деда с бабкой. Мабуть, они тогда думали, что свой тягар сняли, а мы одели. Ну-ну.

Не скажу, что это открытие как-то меня придавило, но я сделал себе зарубку на памяти – вот «так» лучше не поступать, ничего хорошего из «такого» не выйдет. Поэтому, когда Надежда забеременела, я до последнего не тянул, чтоб Максим, случись ему рыться в наших бумагах, не совершал неприятных открытий. Если задуматься, в этом и есть смысл жизни – продолжать фамилии и надеяться, что детям придется мучиться поменьше нашего. Хоть на чуточку.

* * *

Второй раз папаша сел той осенью, когда я пошел в школу, освободился он в четвертом классе, а в пятом мы переехали из Першотравневого в Харьков. Матушка познакомилась летом с одним спецом-геологом, который искал что-то за Хрестищем, ну и решила ехать за ним в город. Звали его Евгением, культурный такой, помню, бородатый, в очках, но женатый.

Поселились мы на ХТЗ, сняли комнату в четырехэтажке неподалеку от его дома, так, чтоб им было сподручнее встречаться. Я тогда шел гулять надолго и, бывало, на обратном пути встречал возле кинотеатра «Орджоникидзе» его уже с официальной жинкой и двумя малыми девками с русыми хвостиками в белых бантах.

Матушка устроилась уборщицей в детский клуб, плюс еще брала у соседок старье перешивать. Раз мне было тринадцать, значит, ей тогда было тридцать два – молодая баба, пусть и со свидетельством о пузатом браке, и кто ее осудит, пусть только себе не трындит.

С переменным успехом они водили хороводы года три, пока Евгения не перевели по поисковым делам куда-то в тундру, где ушлым геологам самое и место. Если я ничего не путаю, то они даже и не спалились с этой своей подпольной любовью. Матушка вроде и не сильно-то и горевала за ним, но других постоянных вариантов как-то не нашлось, она поваландалась в городе еще где-то с год и подалась обратно, к бабке с дедом.

К тому моменту я уже крепко закорешился с Серым и вообще привык к району, так что возвращаться в Першотравневе отказался наотрез – крутить волам хвосты мне как-то не улыбалось, а ХТЗ какой-никакой, но город.

Пришлось поступать в ПТУ, чтоб матушка не переживала.

До открытия метро оставалось еще лет десять, так что учебу выбирали поближе к дому или по маршруту трамвая. На Каркача открыли сразу четыре бурсы в одном комплексе – туда мы с Серым и отнесли документы, подавшись на слесарей по ремонту оборудования.

В конце августа я торжественно заселился в новенькую общагу, промутил место у окна, на нижнем ярусе, а накануне учебного года проводил мать на вокзал. На перроне она плакала, но я торжественно пообещал присылать телеграммы, а на выходные обязательно приезжать подкормиться и показаться на глаза. Да и сколько ж ехать – всего сто километров с копейками.

* * *

В восемьдесят восьмой школе после нашего выпуска выдохнули хором – параллель была бедовая, к концу восьмого класса некурящих с непьющими практически не наблюдалась, и считанные педагоги рисковали ставить нашим сямкам и раклам плохие оценки. Серый клялся, что на выпускном лично видел, как директриса по кличке Жаба аж перекрестилась после прощальной речи, что тянуло на серьезное взыскание по партийной линии. Короче, все были хороши.

Мало кто из наших пошел в другую школу доучиваться на полное среднее. Серому такие варианты в принципе не улыбаались, так что он пошел в ПТУ за компанию со мной. Батя его, цыган Конденко, был сварщиком на тракторном, так что вырисовывалась целая рабочая династия – заканчивай училище и переходи через проспект на завод – будет все, как у людей.

Но мы строили планы покрасивше – перекантуемся годик, а там будет видно. Может, вообще переведемся куда к морю, в Жданов или Бердянск, а там можно будет устроиться на корабль – и здравствуй, мир за пределами соцгородка.

Мастером нашей группы была молодая девка, Зоя Анатольевна, сама только после бурсы. За зловещую худобу, острые скулы и согласно имени она получила прозвище Космодемьянская и сразу начала ему соответствовать – запрещала курить на переменах, заставляла отрабатывать прогулы, а опоздавшим с ходу выдавала швабру с тряпкой.

Учиться особо было нечему – двадцать минут трешь напильником заготовку, час куришь во дворе. «Смотрите, ребята, вот токарно-винторезный станок, вот кнопка красная, вот кнопка черная, в следующий раз будем обтачивать фасонные поверхности». Станков было мало, очередь к ним стояла большая, но мы в нее особо и не стремились – пусть доходяги совершенствуются в рабочие косточки, нам оно без надобности. И вообще – кто рано встает, тот раньше и помрет. Кстати, к морю мы так и не переехали, все время находились дела поважнее – то пьянка, то танцы, то футбол.

* * *

Бурса – это тебе не институт и даже не техникум, профтехучилище заканчивали все поступившие, и нужно было сильно постараться, чтобы упасть еще ниже. Но у меня получилось, тут я отличился. Значит, учиться предстояло три года, плюс год обязательной практики. И ровно посреди этой баталии, после второго курса, нам устроили экзамены, хотя в начале года ни о чем таком и не говорили. Серый сильно возмутился этой несправедливости – где слесаря, а где экзамены, но кто б нас послушал?

В последний момент мы попытались закосить на ветрянку, но номер не прошел – экзамены все равно начались, пришлось смывать зеленку с рожи и сдаваться. Со специальностью еще более-менее – нажали по красной кнопке, потом по черной. Дальше списали сочинения о пионерах-героях, но вот на истории КПСС ожидалась большая засада.

Зловредный историк обещал максимальные проблемы тем, кто доводил его все это время до белого каления и шипел, что вот теперь-то отольются кошке мышкены слезки, что он лично будет следить за

своими врагами и никакие шпаргалки не спасут. И хотя он при этом не смотрел на нашу парту, и так было понятно, кого он имеет в виду.

Но Серый, хитрый цыганенок, придумал, как нам быть. Рядом с училищем постоянно бродил Кирюха-дебил, парняга где-то нашего возраста, но совсем с маленькой кукушкой в голове. Его мать заведовала столовой, так что его никто не обижал, даже наоборот. У Кирюхи были наручные часы, настоящие, командирские, родители справили на шестнадцатилетие. Кто-нибудь из залетных обязательно снял бы с дурака такую ценность, но в наших дворах, что вокруг сквера Советской Украины, чужие встречались редко и проходили, не задерживаясь.

У Кирюхи всегда можно было спросить, который час, сколько до звонка и все такое прочее, он был рад помочь и вообще считал это чем-то вроде своей работы – сообщать людям точное время, раз уж они отошли от радиоточки далеко и надолго.

Главной Кирюхиной страстью был футбол – он присутствовал на каждом нашем матче в школьном дворе и несся подавать мяч, будто малолеток, которого впервые взяли на стадион. Строго говоря, Кирюха и считал, что наш школьный двор – это стадион «Металлист», на котором играет гордость Харькова.

Дело в том, что мы рисовали на белых теннисках краской номера на спине и свои фамилии над ними – был такой всеобщий прикол. Каким таким макарон в Кирюхиной башке школьное поле совмещалось с настоящим стадионом – не знаю, да только он свято верил в то, что мы – футболисты «Авангарда» и бьемся за честь города во второй группе класса «А». Он слышал, как мужики во дворе обговаривали чемпионат Союза, не пропускал репортажей по радио и думал, что речь идет о нас. По телевизору тогда футбол еще не особо показывали, да и у кого из нас мог быть телевизор?

Кирюха сильно переживал, что никак не мог застать на наших матчах знаменитого тренера Елисеева с тем, чтобы предложить свои услуги в качестве то ассистента, то футболиста – тут у него случались разночтения. «Где Елисеев?» – кричал Кирюха возле спортплощадки и разочарованно разводил руками, буцаая консервную банку по пятаку. И опять. И опять.

А Серый, значит, что удумал – он выцепил Кирюху утречком, перед экзаменом, и настропалил: сегодня тренер Елисеев придет в

наши училища искать новых игроков для «Авангарда», и мы можем познакомить Кирюху с ним. Скажем, что есть перспективный малый, с неплохим ударом и часами с секундной стрелкой, что может пригодиться в тренировочном процессе. Но вот незадача – мы в это время будем на экзамене и, если нас там задержат дольше десяти часов, познакомить его с Елисеевым не сможем.

Поэтому надо, чтобы Кирюха напомнил нам (часы-то только у него) и бросил камешком в окно. По идее мы должны были тянуть с выбором билета до десяти, а потом ждать, пока историк не отвлечется на камень, не начнет прогонять Кирюху, а мы пока быстро подсмотрим-подпишем и натянемся на троечку. Серый вручил Кирюхе небольшой розовый окатыш, указал окно на втором этаже, в углу, и мы пошли на экзамен.

К нашему несчастью, на историю КПСС пожаловала комиссия из райкома. Я с перепугу решил торопиться и сразу тянуть билет. Думал, вдруг этот дятел испугается комиссии и поможет, а Кирюху я потом угомоню. Но историк, хитро ухмыляясь, сказал, что будет сам вызывать и начал с отличников, чтобы показать, как хорошо подготовил группу – видимо, он надеялся, что к нашему выходу комиссия утомится или перейдет на другой экзамен.

Может, так бы оно и вышло, но Кирюха уже так перевозбудился в ожидании встречи с главным тренером «Авангарда», что позабыл о времени и завопил «Где Елисеев?», не дождавшись даже девяти утра. Мы только успели перекинуться с Серым испуганными взглядами, как камень, и не маленький окатыш, а большой кусок асфальта, прилетел в жестяной подоконник. Гупнуло так, будто у окна взорвалась граната. Комиссия попадала на пол, историк сорвался к окну, а туда как раз причалил второй камень, попав ровно в середину верхней глухой фрамуги.

Брызнуло осколками стекло, настал черед историка падать на пол, будто снова война и налет. Часть класса перелякалась, бывалые заржали, а Серый сдуру ляпнул: «Ну, дебил». Я-то понимал, что он имеет в виду Кирюху и, скорее, сожалеет о случившемся, нежели радуется, но все вокруг, включая городскую комиссию, решили, что речь идет о преподавателе. Вот так и получилось, что историю КПСС мы не сдали. И даже не пришлось тянуть билет.

Директор училища МихМих был серьёзно контужен во всех смыслах этого выражения – твердолобый служивый дурак еще и попал в войну под бомбежку и завал, после чего чуть притрясывал башкой и брызгался слюной. Вся бурса его ненавидела за склочный мелочный характер и отвратительную манеру повторять одно и то же по нарастающей.

«Доигралися? Доигралися? ДОИГРАЛИСЯ?» – орал он в своем кабинете, брызжа слюной прямо в лицо и приплясывая вокруг нас, шо твой Топтыгин в цирке, когда клоуны уже надоели, а тигров еще не вывели на арену.

«А я ж гаварыл, я ж їм гаварыл, гаварыл, шо комиссия!» – рвал глотку МихМих, и я зачем-то решил уточнить детали: «А за комиссию, кстати, нам ничего не гаварыли».

«Молча-а-а-ать», – директор сначала взвился, а потом припал к линолеуму, наклонив лицо параллельно полу и став еще больше похожим на игривого циркового медведя: «Молча-а-ать!!! Уж я-то вам глаз на жопель натяну!» Зараза, будто мне мало было неблагозвучной фамилии со всеми вариантами дворовых рифм.

Мы молчали. На улице Кирюха продолжал требовать знакомства с тренером Елисеевым, но уже жалобно и с подвываниями – до него начало допирать, что что-то пошло не так. И, будто ему в масть, Серый пустил слезу по щеке, намекая на горячее раскаянье.

Эту его особенность я никак не мог понять. Вот мне, чтоб расплакаться, нужно было сильно расстроиться – представить, как Герасим топит Муму или расстрел фашистами кого-нибудь совсем беззащитного, типа раненых красноармейцев или белых лошадей. А Серый, хитрый цыган, случись нам попасться на базаре за кражей семечек или таранки, в ту же секунду мог зареветь, как голодный грудничок – с захлебкой и переливами. И почти всегда его слезы нас выручали. Почти.

Злобный МихМих, тяжело дыша, накрутил вокруг нас пару кругов. Потом уселся за стол, снял телефонную трубку, подержал чуть в руке и со звоном хряпнул обратно на аппарат. «Уж простите нас, Михал Михалыч», – начал из-под соплей нащупывать выход Серый, но директор повернулся в сторону дверей, открытых для пущего

воспитательного эффекта, и спросил сквозь стену у Космодемьянской, которая, конечно, уже сидела на подхвате в приемной, ожидая рядом с секретаршей приговора: «Зоя, это ж эти, шо всегда?»

– Они самые!

«Что всегда?» – попробовал уточнить я, но директор смотрел мимо, будто мы – совсем пустое место, давая понять, что сейчас на нас будет поставлен окончательный крест.

– Восемнадцать есть им, Зоя?

«Конденка помладше на год, а Попелю скоро будет. И приписное есть уже...» – ответила мастачка из предбанника.

– Ну, так вы знаете, шо с ним делать.

* * *

Под шум вокзала попало всей группе – чтоб неповадно было смеяться над преподавателем. Кого-то перевели из хорошистов в троечники, кому-то поставили на вид, Серый попал на испытательный срок до Нового года, а меня сдали в армию. Весенний призыв уже закончился, восемнадцать мне маячило только в июле, но МихМих напрягся и я полетел, шо аист, служить Советскому Союзу.

Этот недострелянный политрук кричал, что мне еще повезло, что экзамен был по истории КПСС, а, раз так, мне прямая дорога в тюрьму, но я уже его не слушал. Да и так посудить, в армию все равно пришлось бы идти, не с моим счастьем косить. И вообще: раньше сядешь – раньше выйдешь, шо так тюрьма, шо так два года. Хрен с ним.

Вот так я вошел в историю ПТУ № 15 как первый ученик, не закончивший бурсы и ушедший в армию перед третьим курсом. Все завертелось так быстро, что я даже не успел с матушкой повидаться, – тиснул телеграмму: «Ушел армию напишу места службы целую», и салют.

Только и успели, что проводы загулять. Денег, понятное дело, не было – какая может быть стипуха у отчисленного за хулиганство с особым цинизмом? Но Серый подсуетил бидон браги с хлебзавода – там свои люди гнали на продажу, а с бухлом ты уже царь. В воскресенье сели во дворе, подтянулись соседи и кореша – кто

консервации принес, кто хлебушка. Так что напекли картошки, и всем хватило.

Вот только начали рановато, и уже к обеду раскочегарились на полную – гармошка, песни. По итогу сил не рассчитали и к вечеру закрывались уже чьим-то портвейном из канистры. И лег он сверху на брагу так криво, что еще ночью мне стало плохо. И не просто плохо, а грабли. Думал, кончусь, не дожидаясь кирзовых сапог, – блевал желчью и трясся, будто не лето завтра, а Крещение.

Утром Серый с пацанами умыли меня и поволокли под руки к военкомату. Там все были помяты после проводов, но я – лучше всех, и тут отличился. Полежал в тенечке, еще поблевал с часок, как подъехали тентованные «Газоны». Мои уже сбежали похмеляться, так что я из последних сил дополз до машины, а там уже люди помогли залезть в кузов. Всех пересчитали три раза, начался бабий вой, а я забился в уголок, строго-настрого пообещал себе никогда больше не пить и старался дышать. Раз-два, раз-два.

* * *

По папашиней линии у нас было глухо, как в танке. По маминой тоже все не слава Богу – полсемейки, как враги. Брат деда сначала в полициях промышлял, а в сорок третьем ушел с немцами. Дальше, по слухам, он воевал за казачьи войска, а закончил войну в дивизии «Руссланд». Я слышал краем уха на кухне, что они защищали какого-то царя Владимира, а потом ушли в Лихтенштейн. И если другие страны выдавали коллаборационистов Союзу, то Лихтенштейн уперся и дал всем желающим уехать в Аргентину. Вот с тех пор о нем ничего и не слышали.

Там, где надо, об этом факте, конечно, знали. И мы знали, что «там» знают – еще в суде над папашкой гособвинитель упоминал, что, мол, все яблочки в нашем саду гнилые, а мама мне сжимала плечо горячей рукой.

Поэтому, когда пацанов разбирали покупатели, я особо и не переживал – детей сидевших отцов было полно, но с родственником за границей, еще и воевавшим на стороне врага, мне ничего секретного, далекого и опасного не светило. Так и получилось – меня забрали

одним из последних, вместе со шлаком из сидевших и доходяг – в стройбат.

Никуда даже и ехать не пришлось – оставшихся подобрала харьковская учебка на Холодной Горе, как объяснил нам сопровождающий офицер, чтоб разбавить чурок хохлами. Я страшно обрадовался – от мамы недалеко и до района вообще час троллейбусом. Вдруг чего – прыг через забор – и поминай как звали.

По прибытии оказалось, что через забор особо не попрыгаешь – по всему периметру колючая проволока, а потом сразу нас озадачили таким количеством дел, что мысли о большом побеге или маленьком забеге отсохли за ненадобностью.

В учебном центре военспецстроя № 96735 преобладали жители среднеазиатских республик, которых огульно именовали урюками. В них, оказывается, тоже следовало разбираться – рядом с цивилизованными казаками встречались, например, туркмены из аулов, в которых не знали, что такое автомобиль. У нас тоже не во всех селах лампочку Ильича вкрутили, но по сравнению с ними мы были как летчики – читаем, подписываемся, понимаем, где право, где лево и чего нельзя, а чего нельзя совсем.

Узнав, что я не то что грамотный, а отучился целых два года в ПТУ, при распределении по воинским специальностям меня поставили в колонну, в которой преобладали славянские рожи – нам объявили о том, что мы теперь будем операторами подъемных козловых устройств. Что это такое, мы узнали через пару недель, когда двенадцатую роту повезли на полигон – через реку от колонии Макаренко для учебки согнали всевозможную строительную технику: трактора, экскаваторы, краны поменьше и краницы до неба.

Мой кран ездил по рельсам, таская туда-сюда учебные трубы с контейнерами. Там мы полгода дергали рычаги, а по вечерам выходили на край самой длинной стрелы курить с видом на вечерний Харьков. Нужно было долго-долго идти по верху стрелы, пригибаясь к ней, чтоб потом аккуратно свесить с края ноги, задыхаясь от собственной показной смелости. Обучавшие нас деды говорили, что рано или поздно за такую дерзость кого-нибудь сдует оттуда, но при мне этого не случилось, а большего от судьбы обычно и не ждешь.

На присягу приехала матушка и была непривычно спокойна – будто в ПТУ опасней, чем в вооруженных силах, где, по слухам, на

учениях допускалась смерть одного из ста солдат. Мы сфотографировались на память у знамени части, и она уехала. Перед отправкой к месту службы я послал домой телеграмму, предлагая матушке приехать попрощаться, но нас так быстро отправили, что я и не узнал, что она ответила.

К первому снегу поезд привез нашу группу лучших духовкрановщиков под Казахстан, в Капустин Яр. Принимавший майор был по фамилии Морозенко, так что я решил действовать на опережение и запел «Несе Галя воду», чуть только мы тронулись строем от вагона. Наши вяло поддержали, но майор зыркнул на меня, чего и требовалось. А вдруг? Я уже понял, что в армии все зависит от количества и статуса земляков. Если их нет или они слабы – тебе гайки.

С майором я угадал – в дивном котле стройбата чурок было не меньше, чем на Холодной горе, а Морозенко отнесся к землякам потечески – и поселил в бараке попримичней, и следил, чтобы нас не заедали выше положенного. За любовь к известной присказке мы ему дали прозвище дед Пихто.

Спустя неделю он собрал украинское землячество на крыше недостроенного комбината и разбавил нам малость спиртику под сигареты с фильтром. Вспоминали песни, травили байки, хорошо посидели. Я отказался от кира, чем удивил всех присутствующих. Морозенко хитро глянул исподлобья и неожиданно произнес, смакуя: «Бійся, синку, того, хто не п'є. Бо він або хворий, або падлюка».

«Гоголь, Тарас Бульба», – поспешил зарисоваться образованный Сивохо, я сделал вид, что согласен, и усилием воли вызвал из памяти доказательство своей сопричастности: «Ага, Микола Васильович».

«Так точно, – согласился Морозенко. – Так от, рядовой Попель, ни-хрена-себе-фамилия, то ти в нас хто – хворий чи падлюка?»

– Хворий, товарищ майор. Организм отторгает.

– Смотри, тебе жить.

В мою трезвость Морозенко до конца не поверил, но на Новый год успокоился – утром первого января вся рота была в отрубях, один лишь я не подавал признаков запаха. «Силен, бродяга», – признал дед Пихто. Вот так я внезапно оказался самым толковым в части и уселся в кабину самого высокого крана, где и провел следующие полтора года.

У майора была репутация сурового начальника, урюки любой степени боеготовности понимали смысл слова «ховайся» и моментально терялись по территории, стоило ему появиться на горизонте. Эта ненависть была взаимной – майор считал, что чуркам ничего сложнее чурки доверить нельзя и распределял их исключительно на простейшие работы – подай, принеси и так далее.

Вопросы рангом посложнее доверялись солдатам славянского происхождения, а на самых ответственных постах все решало украинское землячество, в случае чего переходя на родной язык, чтоб и общность подчеркнуть, и других подразнить.

Нас ценили – мы любили строить, нравился сам факт того, что из болванок вырастают дома, которые простоят долго. Мы, кстати, не знали, что именно строим – в Капустином Яру взрывали атомные бомбы, запускали ракеты, тут же что-то разрабатывали. Слева рыли шахты, мы же собирали из блоков какие-то корпуса, которым не было числа. И, даже если это здание пойдет под контрольный взрыв, мы должны его были построить хорошо. Як для себе.

Служба была не сахар – и холодно, и голодно, и ветрено, но мы были при деле, а майор Морозенко постарался сделать так, чтобы это дело было нам в радость. Не знаю, что с ним потом стало, но, надеюсь, что в каждом призыве ему привозили земляков.

* * *

Серый, конечно же, и бурсу закончил, и армию закосил. По телеграмме он встретил меня на Южном вокзале с бутылкой шампанского, которую откупорил сразу же, только я начал спускаться на перрон. То ли он его взболтал по дороге из дому, то ли нагрел, но шампанское брызнуло белой пеной во все стороны. Попало и мне на парадную форму, но, с другой стороны, парадка и должна пахнуть бухлом – дембель идет!

Пить, правда, я отказался, Серый одним хищным глотком ввинтил в себя то, что осталось в бутылке, и мы поехали в трамвае мокрые, но радостные. Серый сразу рассказал мне, что уже договорился о месте крановщика на стройке – будем работать вместе, а строителям сразу

дают общагу у нас в городке. Короче, всего полчаса я был дома, а жизнь уже налаживалась.

Моя принципиальная трезвость не помешала Серому организовать пьянку там же, где и проводы, – во дворе. Посидели скромнее, чем два года назад, без гармошки и браги, но потом решили догулять тесным кругом в парке Маяковского.

Серый с ходу подсел к двум девчонкам на лавочку и уже через минуту призывно свистнул – давай сюда, мол. Я застеснялся, но пацаны вытолкнули меня на аллею – пришлось подойти. Серый широко улыбался, представляя меня: «Вот Генка, сегодня с армии откинулся, при параде, хороший и не пьет. Зато мы выпьем за его свободу».

Девчонки были в коротких сарафанах, с модными прическами «Бабетта идет на войну». У одной из них, брюнетки Аллы, была стройная худенькая фигурка, но косоглазие, а русая Надя была чуть плотнее. На ней я и женился.

Познакомившись в первый вечер после армии, мы расписались два месяца спустя – да и чего откладывать – она заканчивала техникум зеленого строительства по специальности «бухгалтер» и жила в женском общежитии, я в мужском от строителей. Мы пробили, что к чему, удостоверились в том, что в моем строительном дадут комнату с плиткой в семейном блоке, и отнесли заявление в ЗАГС.

Свадьбу гуляли в холле верхнего этажа общежития – там был большой балкон и меньше посторонних. Дед Павло прислал много рыбы, наглушил, наверно, в ставке – ее и готовили на все блюда, с мясом тогда было туго. От моих приехала только мама, она скромно сидела в углу, где тихонько переговаривалась с бывшей соседкой – мамой Серого, тетей Ниной.

Матушка рассказывала, что в селе теперь ночью светло как днем – рядом горел газовый факел, так что все сэкономили на свете.

Зато Надина сторона шумела за два крыла – их приехало человек восемь из Новохоперска – там и папа-полковник, и мама-учительница, и дядя по партийной линии. Хлебнули казенки и давай умничать, громко, напоказ.

«Хохлы вообще такие грязнули, – заявила моя новая теща и повернулась по сторонам – все ли поняли. – Но ничего, моя Надежда его отмоет». Так хотелось ей ответить по-свойски, прибавив пару

коронных прибауток майора Морозенко, но нельзя – новая семейная ячейка, твоя вторая мама, что еще на свадьбах говорят в таких случаях. Да и деньги на гулянку дали они, с нашей стороны только место да рыба.

Так что я только легко дразнил в ответ: «Да вы ж сами из Полтавы». «Не, не, не, – взвила карандашные брови теща. – Мы не из Полтавы, это дворяне у нас были издавна, Полтавцевы назывались, русские мы». Теща так гордилась своим происхождением, что настояла на двойной фамилии в документах. Я не сильно и сопротивлялся – нашу кровь все равно не перешибешь, пробовали тут разные, остались заразные.

«Ой, Генка, попал ты в прыймы, – дразнил меня Серый. – Надо было косую брать, она сирота, я проверял». Но, в общем, отгуляли без мордобоя, никто лишку не хватил, представитель парткома и завобщезитием следили за порядком, все остались довольны. Тогда вообще гулялось легче – еще была свежа в памяти война, у людей ничего не было и они, соответственно, легче ко всему относились, терять-то все равно нечего. И дверей не запирали, потому что нечего было украсть.

* * *

В работу я включился быстро – краны были разные, зато принцип один. Ездить было недалеко – наше стройуправление начало по новому проекту строить девятиэтажные дома на Салтовском поселке, десять минут на грузовике – и мы дома. Я отвечал за ванны – так как санузлы нарезали мелкими (чего там в них рассусоливать, сделал дело и выходи смело), то заносить их в готовые дома не представлялось возможным. Не развернешься – или стену заденешь, или ванну уронишь.

Поэтому схема была такая: когда этаж был готов, я опускал туалетную капсулу, потом сверху аккуратно ставил типовую чугунную ванну, затем накрывал перекрытием – и готово. Работа была ответственная – чтоб ничего случайно не снести, на нее ставили серьезных непьющих работников, желательно семейных, и тут я

пригодился. Серый, как обычно, числился в разгильдяях – он работал на бульдозере, сгребая землю в котлованах.

Встречались мы на обеде – Серый свистел снизу, давая маяк, что пора, а я сверху радостно орал затрапезную прибаутку: «Обожруся и помру молодой!» В отличие от армии, нас кормили на объекте – привозили все горячее, со свежим хлебушком. Шашлыками, как в строительных приключениях Шурика, не баловали, но шамовка была гораздо лучше армейской, нечего и сравнивать.

Мы залазили с Серым куда повыше, я рассказывал, как смотрел на Харьков со стрелы самого большого крана и о том, как служилось в армии. Серый в ответ травил байки – кто где чего вымутил, кто сел, а кто поднялся. Мы мечтали о том, что станем строительными начальниками, получим по квартире в блестящем белом новострое, купим по цветному телевизору и будем смотреть футбол, созваниваясь по домашним телефонам с личными номерами, чтобы обсудить каждый яркий момент матча.

Надежду распределили на ХЭМЗ младшей помощницей главбуха завода. Работа заключалась в том, что она подшивала старые документы и выбрасывала бумаги, поеденные крысами. По плану, разработанному ее мамой, нужно было посидеть на этом месте пару лет, а потом переходить на научную работу. Но в нашей семье все быстро плодились, оно ж и понятно: «Дурне діло – нехитре», – говорил дед Павло, так что их планы пришлось менять – через полгода с момента поступления на работу Надя ушла в декрет.

* * *

Я всегда любил песню про «крутится, вертится шар голубой», поэтому мужское имя для ребенка даже не выносилось на обсуждение – только Максим. В свою очередь, Надя столь же безапелляционно выбрала женское имя Аида в честь какой-то любимой маминой приятельницы, чуть ли не начальницы воронежского горторга. Я громко фыркал, но мой компас земной стояла насмерть. В результате ребенку повезло родиться мальчиком, а то бы ходил потом всю жизнь, как дура, Аидой Геннадьевной Попель-Полтавцевой.

Через месяц после рождения пацана я взял отпуск и мы поехали показывать наследника. Начали с Полтавцевых, на них и денег больше надо, и ехать дальше, и нервы не железные. Отмучались быстро – всего за три дня, те как раз собирались выезжать в Кисловодск, так что все сложилось оптимально. В поезде я выдохнул – самое сложное, казалось, было позади.

Не заезжая домой, мы высадились в Лозовой и поехали автобусом на запад. Было воскресенье, людей в салон набилось под завязку и, если б не малой, пришлось бы нам стоять всю дорогу, а так Надя вытолкала себе место у окошка. По дороге было прохладно, как для июля, и малыш спокойно спал. Но, чем ближе к дому, тем выше поднималось солнце и тем хуже становилась дорога – стало жарче, скорость упала, Максимка разбуркался и начал ныть.

Мы как раз проехали село со смешным названием Дар-Надежда, я указал Наде на дорожный знак с названием, чтоб она порадовалась и отвлеклась, но где там – пропахший бензином и людьми пожилой ЛАЗ бросало на ухабах, а ребенок орал, не переставая. Казалось, это длилось сотню километров, хотя на самом деле мы проехали под Максимкин ор всего одну остановку. Еще одна – и мы дома.

Оставалось проехать километра три, не больше, но автобус резко затормозил на повороте и после минутной заминки водила объявил, что на Першотравневе сегодня заезда не будет, маршрут пойдет прямо. «Ну и хрен с ним», – обрадовался я, оставшуюся часть пути пройдем пешком, пусть дольше, зато на свежем воздухе.

Кроме нас вышла еще какая-то бабка с котомкой, автобус поехал дальше, а на повороте обнаружилась причина неожиданной остановки – милицейский пост: три человека, небольшой шлагбаум и уазик поперек дороги. Надя отошла в сторону покормить малого, а я отправился выяснять, что к чему. На всякий случай козырнул к непокрытой голове, давая понять, что служил и понимаю, что к чему.

Шаг навстречу сделал капитан средних лет, мельком козырнул в ответ и с ходу заявил, что сегодня тут – закрытая зона.

– Так я местный.

– Тогда документики предъявляем.

Я полез в сумку за паспортом и понял, что прописка-то у меня давно уже городская. Неужели зря ехали? «Э, погоди», – из кукурузы, на ходу заправляя гимнастерку под ремень, вылез наш участковый

Байбак. «Шо, Генка не пускають? – и добавил ментам: – Це наш хлопчик, с Першотравневого, я разберуся».

– Шо, на побывку, додому?

«Ага, здравствуйте. Та ребенок у меня родился, своим везу познакомить», – показал я на Надю, кормившую наследника спиной к посту.

– О, хай росте здоровий.

– Спасибо.

– Тікі приїдь, Генка, мабуть, на следуючі.

«Чего так?» – напрягся я. «Та цей же ж факел, – понизив голос, об'яснил участковый. – Палаїть же і палаїть».

– Та я знаю, мама шото говорила, шо светло ночью, економят.

– Ага, світить, сучий потрох, звідси не видно, но він такий здоровезний, шо ховайся.

– Так а чего нельзя домой? Факел и факел, шо с ним делается?

«Пішли, – участковый потянул меня в сторону Нади и перешел на шепот: – Тут сьогодні такий кіпіш, с ранку “Волг” десять проскочило, шото решают».

– С факелом?

– Ага, мабуть, знову будут с вертолета кидать бетонні плити, щоб его ж закрыть, значить.

– А шо, уже кидали?

«Та всьо уже робили, а йому один хрін, – Байбак хохотнул, но тут же успокоился, покосившись на пост: – Там всі вокруг нього подуріли, голова напостой болить. А ще, чуєш, вчора пригнали танк, тільки в ньому вмєста пушки – пропеллер, газ выдувать. Короче, страшне».

– Так шо, как мне домой пробиться?

– Ну, тут велено всіх випускати, нікого не пускати. І зранку конвойників пораставляли навколо, ціле оцепленіє робили. І чуєш, аж з Подмосковья пацанов привезли.

– Ого. Может, ярами можно их обойти?

«Нічого я не думаю, – отстранился участковый. – Мені тут думати не положено, але он Федорівна вже здогадалася».

И действительно – высадившаяся с нами бабулька уже ковыляла в сторону примыкавшего к дороге небольшого овражка, который дальше выходил к лесополосе. Значит, попробуем обойти, не терять же дни отпуска из-за того, что начальство приехало на танке с вентилятором

смотреть на газовый факел. Если б чего такого специального планировалось, хрена б они сюда приезжали, еще и в большом количестве.

Я попрощался с Байбаком, кивнул Надежде, и мы пошли догонять хитрую Федоровну. Настигли ее на спуске в овраг, она молча пропустила нас, отойдя в сторону. Если я все правильно помню, нам нужно было пересечь лесополосу, обогнуть холм и держаться чуть левее. Я рассчитывал подойти к селу со стороны старой мельницы, под прикрытием леса, но наши планы разрушил первый же патруль, прятавшийся в кустах на подходе к лесополосе.

– Стой, кто идет!

– Стоим.

Это были военные, офицер в чине лейтенанта и двое солдат с автоматами, что было вообще необъяснимо. Я опять козырнул, но офицер не ответил: «Куда идем?»

– В Першотравневе, домой.

– Приготовьте документы, в районе введен в действие спецрежим.

«Это что значит?» – решил я свалить дурочку.

– Это значит, что свободное перемещение гражданских лиц по территории ограничено. Население сосредоточено в местах сборки.

– Добровольно?

Офицер не ответил, раскрыл паспорта, посмотрел места прописки, потом вернулся и проверил места рождения. «Стукашов, – отвернулся лейтенант, – сопроводите граждан к третьему».

Стукашов указал нам направление к лесополосе, а сам пристроился сзади, правда, автомат держал на плече. «Точно, конвойные войска», – подумал я и приобнял Надю, которая медленно, но верно приближалась к истерике, только этого сейчас не хватало.

В лесополосе обнаружился милицейский рафик, вокруг которого сидело человек пять. Стукашов сдал нас старшему офицеру и побрел назад в кусты. Я повторил нашу историю, сдерживая Надежду от комментариев, и старшой скомандовал водиле вести нас в какой-то пункт сбора. Это было что-то новенькое.

«Так нам же домой!» – не выдержал я. «Потерпите до обеда, а потом всех развезут по домам», – ответил офицер и отошел в сторону. Я отметил ярко выраженный неместный акцент, вспомнил слова

Байбака про солдат из Подмосковья и напрягся. Может, участковому не привиделось, чего б их так далеко везли, ради простого оцепления?

Водила попался классический, любитель поговорить. Из его разъяснений следовало, что всех жителей Первомайского вывезли. «Першотравневого, – поправил я. – Первомайских по области насовано, шо у дурака фактиков, а Першотравневе одно». «Есть еще Першотравянск», – парировал мое умничанье водила и продолжил.

Значит, население принудительно отвели на время спецоперации по накрытию скважины. Недалеко, и вроде ненадолго, ценное сказали не брать, скотину оставить, к вечеру привезут обратно.

Я успокоился – значит, ничего страшного. Спустя несколько минут мы выехали на широкий луг, где возле армейских палаток кучковалась огромная толпа – человек восемьсот, а то и тысяча. По краям луга стояло оцепление – не меньше роты. Выходило, что они действительно вывезли все село. Водила сдал нас патрулю на въезде, где после проверки документов нас запустили в общую зону, где Максимке предстояло знакомиться с бабкой, прабабкой и прадедом.

* * *

Я нашел своих за центральной палаткой, в тенечке. Вокруг бурлило людское море, а они сидели спиной к тенту – дед дремал, а мама с бабкой ели налистники из кастрюльки. Я не предупреждал телеграммой о приезде, но в последний разговор сказал, что летом обязательно заедем в отпуск. Поэтому визгу от неожиданной встречи было много – малютку зацеловали-затискали, и даже Надя наконец-то расслабилась.

На нас никто не обращал внимания, вокруг хватало своего шума – люди возмущались спецоперацией, волновались за худобу, оставшуюся в хатах, и вообще переживали за хозяйство – вдруг какие-то злыдни все покрадут, пока хозяева далеко? Люди были очень злы, потому что не получали никаких ответов на свои вопросы. Я как-то подзабыл, что здесь не Харьков, тут все всё помнили, держа в кармане по дуле за каждый грех советской власти, а их с Октябрьской революции поднакопилось немало.

Тут были наши односельчане, а также люди со Светлого и с Хрестища. Час спустя, когда уже все наговорились, а Максимка уснул, я решил пройтись, поспрашивать. Искал голову сельсовета, хитрюгу Лысенко, но его нигде не было. Более того, люди обратили внимание, что никого из его семьи внутри оцепления тоже не было. Может, уехали в город по случаю воскресенья, а может...

Вопросов становилось все больше, и я на правах недавно демобилизованного решил поискать старшего офицера. Однако в оцеплении были одни конвойные и только на опушке толпились какие-то фигуры в милицейской форме. Единственное, что удалось выяснить – скоро будет объявление – вон стоит штабная машина с громкоговорителем, для этой цели и пригнали.

Я вернулся к своим, в районе центральной палатки как раз начала побеждать версия о том, что, видимо, началась война. Что напали американцы, и тоже в воскресенье летом, как в сорок первом, потому что такие же фашисты. Я спросил у самого громкого кривого мужичка, чего ж они тогда с нами против немца воевали, и принялся как мог успокаивать людей. Получалось не очень, тот мужик попер на меня, и пришлось бы его бить на глазах у своих, как тут засвистел репродуктор на крыше штабной машины. Значит, вот оно.

Все моментально замолчали, и это было так странно и страшно, когда гул сотен людей внезапно обрывается. Те, кто стоял, придвигались ближе, те, кто сидел или лежал на траве, поднимались, чтобы увидеть источник звука. И я понял, как это – слушать воскресное объявление войны голосом Левитана.

«Внимание, внимание», – засипел репродуктор. – К сведению граждан, сегодня, 9 июля 1972 года, проводятся работы по ликвидации пожара, возникшего на газовом месторождении. Местное население, для собственной же безопасности было отведено на безопасное расстояние от скважины».

«Тю, так а де ми, а де те Хрестище?» – не унимался кривой мужик, но люди его сразу зацыкали, чтобы все расслушать.

Тем временем голос, который тоже обладал ярко выраженным неместным акцентом, продолжал: «Будет произведен подземный взрыв (“Взрыв? Взрыв? Взрыв!” – зашелестело в толпе), во время которого всем во избежание травм позвоночника следует лечь на землю, сесть или стать на цыпочки».

И тут же все вокруг начали немедленно укладываться, пытаюсь разместиться так, чтобы свои были на расстоянии руки. И это тоже было так страшно – только что люди сидели, потом встали и тут же ложатся по первому же указанию.

«Повторяем: внимание, внимание, к сведению граждан...» – продолжил голос в громкоговорителе, но с перепугу все уже полягали на траву, только подекуды люди ждали, пока окончательно улягутся пожилые родственники. Мы легли вокруг Нади с малым на груди, я оказался между ней и дедом, который тут же затеял разговор: «Шо, Генка, буде нам Хіросіма?»

«Дед, от не трынди, – отмахнулся я, хотя в обычное время не рискнул бы с ним так разговаривать без риска получить хворостиной. – Вони там підірвуть велику бомбу, оту скважину завалить, факел загасне, й підемо додому. Атомної не буде, нас би тоді вивезли».

«Ага, усіх і відразу на Колиму», – ответил дед, но с той стороны Нади зашипела бабка: «Замовчіть вже обоє, повбиваю зараз», – и мы замолчали. Громкоговоритель в третий раз повторил свое послание, помолчал минут десять, после чего подал писк и кратко гавкнул: «Приготовьтесь!» Многие крестились, я обнимал Надежду с малым и пел им тихонько про удачу, награду за смелость.

* * *

Прошло еще с полчаса – люди пошепки молились, дед сложил было руки на груди, но бабка углядела это дело, переползла через нас, скинула ему руки и дала профилактического леща – не смей, мол. А потом все разом замолчали, увидев, как солдаты в оцеплении встали на цыпочки, пытаюсь изобразить роту балерунов. Где-то там, глубоко под лугом, нечто огромное и ужасное приготовилось, и нам оставалось только надеяться на то, что до нас ему не дотянуться.

А потом вдруг земля дрогнула и нас, что называется, «підняло та гепнуло». Будто бы под нами натянули огромную скатерть, а потом какие-то великаны взяли за нее и решили встряхнуть от крошек. Со всех сторон слышались зойки тех, кто неудачно приземлился. Я повернулся к Наде сказать, что все плохое позади, и протянул руку погладить одеялко с маленькой гусеницей, в которой продолжилась

жизнь нашей семьи, как вдруг далеко за лесом послышался отвратительный скрежет.

Тысяча лиц повернулась в сторону Хрестища и то, что мы увидели, было хорошо знакомо каждому по старой кинохронике и страшным снам – далеко над деревьями поднималось огромное темно-землистое облако, и, расплзаясь поверху, оно стало напоминать самый ядовитый гриб.

«Я ж казав, Хіросіма», – не удержался дед, и на это раз я ему не перечил. Люди начали вставать, поднимая на ноги малых и старых, все смотрели в сторону дома, и большинство крестилось, уже не таясь.

Многих рвало, и я пытался убедить себя, что это – от нервов, хотя сразу почувствовал, как сдавило голову. Господи, ну неужели они такие враги нам, чтобы взорвать факел атомной бомбой и никому не сказать, не предупредить, не вывезти гражданских людей подальше этого луга, до которого радиоактивной пыли лететь пару минут? Чья это ошибка? Кто этот враг народа?

Мне хотелось кричать от бешенства, плакать и рвать на шматки того, кто это придумал, но рядом ревел Максимка, подвывала Надя, тихо плакала мама, и мне надо было срочно что-то предпринять. Я сбегал к оцеплению, где многие пытались докричаться до солдат: кто-то требовал противогаз, кто-то звал старшего, но большинство нервно интересовалось, когда же их отвезут домой. Конвойные не отвечали, но попускали с плеча автоматы и вообще выглядели испуганными, как малые дети, услышавшие первый салют.

Голова продолжала гудеть. Я тихонько проблевался под угловой палаткой, вытер рот, отдышался и вернулся к своим, выдавливая из себя спокойную улыбку. «Щас отпустят, все хорошо», – соврал я, и тут громкоговоритель на машине ожил: «Внимание, внимание! Через десять минут начинается отправка населения по месту жительства. Всем собраться возле автопарка. Повторяем...»

Я потер ноющую спину и сказал маме: «Нам домой не надо, нам надо на Харьков». В ответ она только начала собирать тревожные морщины вместе, как тут же вмешалась бабушка: «Ти шо, дурний? Треба до хати вертатися, покушаєте, і там буде видно». Пробиваясь сквозь головную боль, я терял последние крупинки спокойствия, объясняя, что чем дальше мы сейчас же окажемся от эпицентра взрыва, тем лучше.

Но мои стояли на своем, и даже Надя поддакивала им, укачивая малого, – лучше б нам сейчас в хату попасть, пеленки поменять, и вообще – командирам лучше меня известно, что к чему. Мы спорили все то время, пока двигалась очередь к машинам. Оцепления не сняли, так что единственный вариант убраться отсюда – ехать со всеми домой, а оттуда уже рвать когти.

Единственное, что мне удалось, – донести до них, что ни пить, ни есть ничего пока нельзя и что дышать надо сквозь одежду, натянув ее на лицо. Спасибо, хоть в этом меня послушались. Ждали где-то час – десяток тентованных машин сделал третий круг, когда наконец пришла наша очередь. Я начал подсаживать на колесо деда и чуть сам не свалился – опять тошнило. Хорошо, что Надю с малым и бабушку забрали в кабину, а то б я не сдюжил.

Деда приняли наверху солдаты, мама быстро запрыгнула сама, я полез последним и чуть не свалился с заднего борта. Как когда-то возле военкомата, я снова сполз в уголок кузова и старался дышать, отодвигая дурноту. Пусть это будет страшный сон, думал я, пусть мы еще в Новохоперске, пусть теща сейчас пропилит мне всю голову, лишь бы это все приснилось.

* * *

На каждое Девятое мая в школе задавали подготовить рассказ о том, как воевали твои родственники. Что-нибудь про подорванный вражеский танк или взятого в плен языка. И, что в сельской школе, что на ХТЗ, каждый раз я придумывал какой-нибудь подвиг деда Павла.

Не рассказывать же им, что его брат воевал за фашистов, а он сам наглухо отказывается рассказывать о войне. Наград я не видел, а на любые расспросы о старой жизни дед с бабушкой реагировали одинаково – уходили от разговора под любым предлогом. Я даже не знал, воевал ли он, партизанил ли, работал ли в тылу или оставался на оккупированной территории. Поэтому мои представления о войне формировал кинематограф.

И то, что мы увидели в Першотравневом после взрыва, было похоже на войну из фильма: окна выбиты, по улице разбросаны обломки парканов, то тут, то там валялась мертвая живность – куры,

гуси, петухи. По улицам бродили солдаты в противогазах и собирали трупы животных в тачки.

И бабий вой фоном со всех сторон. Пока я слез с машины и унял головокружение, завыли и наши: вся живность полегла – десяток кур, петух Серёжа и бабулина гордость, красноглазые белые кроли новозеландской породы, в которых, судя по маминым рассказам, были вложены все сбережения семьи.

Ни одно окно не уцелело, глечики и посуда разбились, по всей внешней стене хаты пошла трещина – короче, полный гармидер. Сердце скрипело – оставлять их посреди такого несчастья не хотелось, но нужно было как можно быстрее увезти Надю с ребенком в Харьков. Забрать всех с собой? А куда селить и чем кормить? К горлу поднялся самый горький ком – выбора не было, надо ехать.

Я еще раз обошел каждого, напомнив, что ничего нельзя ни есть, ни пить, а завтра, как откроется сильпо, купить сладкой воды, хлеба и консервов, если продавщица Егоровна забожится на то, что все это только что привезенное. Наказал назавтра спалить всю одежду и купить что-то в автолавке. Потом нарвал марли с чистых подгузников и сделал какое-то подобие медицинских масок. Надел на Надю с малым, остальные отмахнулись. Мама кивала головой, соглашаясь, но смотрела куда-то мимо, бабка же носилась, всхлипывая, по двору и на слова не реагировала.

Дед сидел на лавочке с соседом Мыколой, который тоже плакал, рассказывая о том, что все его хваленые пчелы породы украинская степная лежат мертвым ковром вокруг ульев. Еще чуть-чуть – и я бы заплакал с ним, чего допустить никак нельзя было – моя семья зависела от меня, и первым делом нужно было увезти отсюда ребенка. Я на всякий случай вылил на землю молоко из бидона, чтоб не выпили, и поднял Надю с лавки – пора было уходить.

Вышли в калитку, я нагнулся было обнять деда на прощанье, как он сорвался с лавки и замахал палкой через улицу – там, в сопровождении двух солдат в противогазах, шел голова сильрады Григорий Лысенко.

«Шо, падло краснопузе, гуляєш? – заорал дед Павло и начал багроветь: – Сука, Хіросіму нам учинив!» «Геннадий, угомони деда по-хорошему», – скривился Лысенко и остановился напротив калитки.

«Шоб ти сдох», – рявкнул дед, а к нему поднялся с лавки Мыкола: «Мало вам війни було, мало того, шо своїх поїли, так тепер бонбу скинули?»

«Гена, ты партийный?» – спросил Лысенко, подходя ближе. «Кандидат», – ответил я.

– Тем более. Должен пример подавать родственникам, тем более классово несознательным, без пяти минут врагам.

«Гриша, шо твої червоні творять», – не унимался дед, но на нем уже висла бабка, закрывая ему ладонью рот и приговаривая: «Нічого не чуємо, нічого не чуємо».

«Отойдем», – кивнул голова, и мы вдвоем пошли в сторону Мыколыной хаты. Солдаты остались стоять посреди улицы, Мыкола уселся на скамейку, а деда матушка с бабкой утянули во двор.

«Авария была», – начал Лысенко.

– Слышь, начальник, я ж не дурной, я в Капустином Яру служил, слышал за такой?

– Допустим.

– Так от, у нас там инструктажа на случай атомной войны было два на месяц, понял?

– И шо?

«И то, – я уже не сдерживался, – шо это был подземный ядерный взрыв, а ваши людей не предупредили, вывезли на два часа чуток в сторону – и рванули. И тут теперь на сто лет мертвая зона».

– Э, тише, тише, мертвая ему. Ничего, значит, необратимого не произошло. Тут столько начальства было с утра, был бы риск, они б не приехали.

– И де они сейчас?

«Та чухнули», – нехотя признался Лысенко.

– Отож. Чего людей не вывести за пятьдесят километров?

– Ты шо, дурной? Тут столько сел, а слухи? А западные голоса?

– А люди?

– Так а шо люди, сказано всем водку пить, выводить радиацию.

«Диденко, – позвал одного из солдат голова, – дай пару бутылок».

«Не надо, непьющий», – отрезал я.

– Это другое, тут для здоровья.

– Все одно.

«Смотри, пожалеешь», – пожал плечами Лысенко и тронулся дальше по улице. – И деда угомони, а то он давно на срок напрашивается, вражина».

Я громко сплюнул себе под ноги и вспомнил старую бабулину прибаутку: «То вже свинячий голос», что означало – все, уже ничего не поделаешь. Надя с малым были готовы, мы простились во второй раз со стариками и пошли пешком к трассе, чтобы закончить этот бесконечный день так же, как и начали, – в дороге домой.

* * *

Дед помер первым, через полгода. Обычно в наших краях жены переживали мужиков лет на десять, а то и на двадцать, если муж сильно пил, а супруга – нет. Но тот злосчастный взрыв изменил привычные нормативы, через год с небольшим в районной больнице усыпили бабушку – больше бороться не было смысла. К тому времени умерла где-то четверть пожилых жителей Першотравневого – онкология, мать ее. Я очень надеюсь, что она достала кого-нибудь из тех, кто приехал в то воскресенье на черных «Волгах» принимать работу.

Надя ушла от меня практически сразу. На ее зов из Кисловодска транзитом через Москву прилетела теща и с ходу принялась пилить меня за безответственное отношение к жене и ребенку: «Увидел шлагбаум – разворачивайся и езжай домой как законопослушный гражданин». И на каждое мое возражение у нее был быстрый и острый ответ:

- Кто ж знал?
- Думать надо было!
- Коммуняки утаили правду.
- Не смей антисоветчину разводить с напраслиной, они же говорили, что закрыт проезд!
- А что ж они тогда не вывезли всех жителей подальше?
- Твои пожилые, их не жалко и там, где нужно, лучше знают.

От этой каши в тещиной башке мне становилось только хуже – я лежал дома, взяв больничный на неделю и то блевал, то кружился головой. Венцом ссоры стали демонстративные сборы – теща заявила,

что я неспособен позаботиться о семье, что она давно это знала и вот подтверждение. Что Наде с Максимкой будет лучше у родителей, подальше от меня и от эпицентра взрыва заодно. С тех пор дважды шли дожди, а кислотные, как известно из документальных фильмов и секретной беседы с приятельницей, начальницей гражданской обороны, – самые опасные.

Я пытался встать и вступить в бой с превосходящими силами противника, но завалился лицом вперед и был с позором возложен обратно на диван. Чемодан собрался быстро, вещей-то мало, хлопнула дверь и Надя ушла из моей жизни, прихватив сына. Тут я уже не сдержался и долго плакал сам с собой, тихонько, чтоб соседи не услышали за тонкими стенами. За что мне это все, вот за что? Как говорил дед: «Хтось у нас був попович».

Тогда я думал, что мы расстались максимум на неделю, но так получилось, что навсегда. Когда я более-менее отлыгался, то поехал в Новохоперск, где выяснилось, что теща нас уже развела. И куда-то их отправила. Как это возможно, без подписи и согласия, в нарушение всех законов? Выходит, возможно. Я угрожал этой заразе тюрьмой, но она лишь смеялась в ответ и даже не пустила за порог.

Я искал через паспортные столы, подавал заявление в райсуд – без толку. Нету таких. Ни Попелей Надежды с Максимом, ни Полтавцевых, ни Попелей-Полтавцевых. Как и не было, вот тебе и компас земной. Через год Серый случайно встретил косую подружку Аллу и та сказала, что Надя сменила фамилию, а потом вышла замуж за какого-то военного и собирается родить второй раз. Больше о ней я ничего не слышал и своего ребенка видел только во сне.

Злобная теща написала письмо руководству стройуправления с копией свидетельства о разводе, меня выселили из семейного общежития и перевели в мужское, где на каждом шагу было нарыгано и пахло самым дешевым портвейном. Прикол в том, что в нашу комнату заселился Серый, он к тому времени женился на сотруднице, и вскорости родили они девчонку, Светку. Правда, жинка его, Алена из проектного отдела, меня чего-то невзлюбила.

А после случая на партсобрании и сам Серый начал меня сторониться. Я так и остался кандидатом в члены партии, подыматься дальше не рвался, но обязан был присутствовать. Как-то раз, на обсуждении тезисов к двадцать пятому съезду ЦК КПСС, речь зашла о

гонке вооружений, угрозе ядерной войны и я с места вставил: «У самих рыльце в пушку».

Парторг СМУ напрягся: «Что-что?»

– Да то, что наше родимое государство само своих граждан взрывает атомной бомбой и морду кирпичом при этом.

– Товарищ Пепел, вы серьезно?

– Не Пепел, а Попель. На Тоцком полигоне солдат взрывали с местными? Взрывали! А у нас в Першотравневом? Да я сам гриб видел, в ста кэмэ отсюда, ты слышишь меня?

Собрание тут же прервали, из кандидатов меня задним числом вывели, а через пару недель уволили по служебному несоответствию. Типа, кабину не закрыл. Ага, в своей голове. Парторг на людях грозился упечь меня принудительно на дурку, но пронесло, с глаз долой – с повестки вон.

Удалось устроиться на новый хладокомбинат (мы его, кстати, и строили) грузчиком, там каждый непьющий, хоть бы и дурак, был на вес золота. Мы ели пломбир ополониками из котла и вафельные стаканчики пачками. Мороженко я любил больше всего, так что каждый день ждал обеда с радостью, вспоминая нашу прибайтку «Обожруся и помру молодой».

* * *

Периодически меня тошнило и ломило голову ни с того ни с сего, но я уже привык – сяду в сторонке, отдышусь и снова готов к труду и обороне. Но однажды прихватило так резко, что я упал с полным ящиком, чего за мной ранее не наблюдалось. Видать, я был такого серо-буро-малинового цвета, что старшая смены, толстая Автюхова, перепугалась и отправила меня на бюллетень до полного выздоровления.

Я шел короткими марш-бросками от дерева к дереву, еще один доходяга в синем рабочем халате, которого штормит в обед. Залазить в трамвай я не решился – еще укачает совсем, лучше пройтись. До майских оставалось пару недель, снег давно сошел, уже было тепло, так что замерзнуть я не боялся. Когда становилось совсем кисло, я

делал привал на лавочке и пытался немножко поспать. Может, и получилось, раз я дошел до района к началу сумерек.

Я держался за голову, совсем как футболист, промахнувшийся по пустым воротам, и переступал ногами, стараясь держаться по возможности прямо. Вечерело, в общежитиях горели окна, и отовсюду пахло борщами. Я причалил на лавочке под семейной общагой на очередной передых, нашел глазами знакомое окно и решил позвать Серого, потому как кому еще пожаловаться на житуху, как не липшему корешу.

Но на мой крик выглянула Алена и заорала на все окрестности: «Нету его, пошел вон, алкаш проклятый, вали отсюда». Я опешил от такой несправедливости: «Дура ты, я ж не пью совсем».

«Знаем, слышали, все вы не пьете, кобели проклятые, пошел вон», – отрезала она и захлопнула окно. На крик среагировали бабульки на лавочке и начали меня песочить, что, мол, пьяница, позор. А одна особо ретивая начала бить меня авоськой с буряком, видимо, отыгрываясь за что-то свое, личное. Я свалился с лавочки и полз, прикрывая голову, до угла, где злобная бабулька наконец от меня отстала, рывкнула на прощанье: «Ползи под свой магазин, гамно такое», и вернулась к своим на лавочку.

Я чуть-чуть покаялся у стены, а потом собрался с силами и пополз к своему мужскому общежитию. Там уже праздновали добрый вечер, в окнах торчали колонки и Высоцкий на весь двор перекликался с Анной Герман, которая, надо же, пела про «мой компас земной». Я полз к стене своей общаги, совсем как на марш-броске под руководством деда Пихто, вспоминая, как он уговаривал отстающих: «Давай, давай, синочок, зовсім трошки осталось, давай, родний».

И я дал как мог. Причалил к стене и понял, что сил ползти к крыльцу уже нет – совсем заморылся, еще и голову ломит так, что, кажется, вот-вот оторвется что-то важное. «Надо еще поспать», – решил я, улегся на бочок и закрыл глаза, надеясь, что мне приснится Максимка, играющий в футбол, или улыбающийся майор Морозенко со стаканом разведенного спирта. И, представьте себе, я увидел их обоих, а после мне уже ничего и не снилось.

Андрій Кокотюха

Історія п'ята. Банан: етапи великого шляху. 1970–2042

Мене називають Бананом, і я йду в ногу з часом.

У моєму дитинстві, а також отроцтві та юності рухатися в ногу з часом означало стояти на місці. Бо – зараз буде мудра фраза! – у час тотальної розгубленості ніхто не міг чітко визначити вектор власного руху та руху своєї країни. Адже не відчував країну своєю, лиш користав із неї. Додам – аж такої користі для себе не мав. Було в країні все не так, проте я замолоду того не відчував. Думав: так і треба, усі так живуть, а там, де капіталізм – навіть гірше.

Проте я досяг того, що маю на момент, коли це пишу, бо гнув одну лінію: прагнув принести людям якусь користь. Благословенні дев'яності роки відкрили масу можливостей. Шукай себе й обов'язково знайдеш. Навіть якщо плистимеш за течією – винесе каламутна хвиля.

Ніби винесла.

Але давайте по порядку.

1.

Отже, народився я в Чернігові, хоча всю мою рідню треба шукати в Харкові. Це якщо комусь стукне в голову відтворювати й досліджувати наше генеалогічне дерево. Записали Борисом Кутовим.

Коли почалися перебудова і гласність, дізнався: мій тато одружився з моєю мамою лише з метою поміняти прізвище й забезпечити мені пролетарське походження на двісті відсотків.

Того вимагала моя безпека.

Батьків родовід розлетівся цвітом ледь не по всьому світу. Щоправда, дізнався я про це, коли дозволила суспільно-політична обстановка. Адже в час, на який припало моє дитинство, згадувати про жодного з них можна було лише пошепки. Уже згодом кожен далекий,

ніколи не бачений родич сам по собі означав позитивну рекомендацію. І якщо в жилах бігла кров тих самих Чумаків, це сприймалося знаком генетичної якості.

Пізніше поясню докладніше, а поки досить знати: Комітет державної безпеки УРСР робив мисливську стійку не на всякого Чумака, бо прізвище в Україні поширене. Контора, як відомо, писала й читала. Тож питання в органів виникало лише тоді, коли дізнавалися: ми маємо родичів у Харкові, на Харківщині, а чи самі народилися там.

Судіть самі. Прадід – рідний брат священика з Деркачів, а релігія – опіум для радянського народу. Не може кривий родич церковного служителя бути лояльним до вчення марксизму-ленінізму, офіційної релігії часів мого дитинства, юності й частково – університетів. Його кузен перед революцією одружився там же, у Харкові, з єврейкою, що негативно впливало на «п'ятий пункт» – національність. Євреїв, навіть напівкривих, на початку 1970-х років влада не любила. Адже навіть крапля єврейської крові – не походження, а засіб пересування: давала законні підстави для еміграції в Ізраїль, для возз'єднання з родичами. У моєму випадку – по лінії якоїсь там – юридичній бабусі. Уже це давало підстави КДБ взяти над усіма Чумаками негласний нагляд.

Тож нічого хорошого від життя ми, Чумаки, сподіватися не могли.

Як вони всі виглядали, я бачив лише на чорно-білих знімках в альбомі бабусі Зої. Найбільше там було фотографій діда, який уперто не хотів змінювати прізвище Чумак на якесь спокійніше. Тобто насправді якимось зібрався, вирішив узяти дівоче прізвище бабусі Зої, навіть написав відповідну заяву. Точно в день весілля біля ЗАГСу до молодят підійшов чоловік у цивільному, спершу назвався й показав корочку, потім – привітав молодих із щасливою подією, а тоді сказав, укарбовуючи назавжди в бабусину пам'ять слова:

– Думаєте, шановний, поміняєте фамілію – поміняєтеся самі? Зарубайте собі на носі, а краще – запишіть і прочитайте перед першою шлюбною ніччю: ваше коріння можна лише викорчувати, а землю розрівняти. Назвати таке генеалогічне дерево іншим словом не вийде. Чорного кобеля, шановний, не відмиєш добіла. Чули приказку? Лишіть, як є, аби були на виду! Гірко!

Молодцям нічого не лишалося, як слухняно поцілуватися. Поцілунок по команді завдав обом такої сильної травми, що під час застілля вони не могли виконувати неодмінний для пошлюблених

ритуал. Пізніше в мене виникла підозра: відчуття на собі всевидячого ока прискорила дідову смерть від інфаркту, хай навіть стежили за ним лише в його уяві.

Так чи інакше, батько з дитинства навчився боятися династійного прізвища. У підлітковому віці вважав родовід Чумаків тавром і ледь не прокляттям. Один час навіть називав себе інакше, ніж записано у свідоцтві про народження, шкільному журналі й медичній карточці районної дитячої поліклініки. Бабуся Зоя не знайшла іншого виходу, як переїхати з великого Харкова в містечко поменше й, на її думку, спокійніше.

Помилка відкрилася дуже скоро.

Річ у тому, що відділам КДБ УРСР у великих містах вистачало роботи. Натомість у райцентрах співробітники били байдики від нудьги. Розважаючись хіба пошуком антирадянських гасел між рядків як передовиць районної газети, так і в рубриці «Листи наших читачів». Тож дізнавшись, що на їхню територію прибувають громадяни «з біографією», вони потерли руки й навідалися вже другого дня по тому, як бабуся Зоя віднесла паспорт на прописку в гуртожитку механічного заводу. Співробітників було троє разом із начальником, і вони встановили графік відвідин.

Бабуся Зоя звикла б і до цього.

Але 1968 року сталася прикра пригода, яка змусила її плюнути на все й пакувати манатки.

У збиральному цеху вона, нова робітниця, раптом стала передовиком виробництва. Питання було ледь не політичним. До того кілька років цех пас задніх, бо там працювали переважно чоловіки, котрим тринадцята зарплата нахрін упала, аби жодну із законних дванадцяти не затримували, видаючи аванс і получку строго п'ятого та двадцятого. Бабуся Зоя, згадавши шляхетне походження, узяла справу у свої руки. Трудовий подвиг начальство оцінило заслужено: виписали передовиці Зої Чумак премію, сфотографували для стінгазети і, найголовніше, вирішили дати про неї замітку на другу шпальту газети районної. Кадебешники піднялися, не змовляючись: такої ідеологічної диверсії вони допустити не мали права.

– Ви зовсім тут мізки пропили? – волав начальник управління, зачинившись у парткомі зсередини, а ззовні його підлеглі пантрували периметр, аби не вешталися зайві. – Наша газета, вашу мати,

називається «Під прапором Леніна!» І просто під прапором Леніна ви тулите фотографію особи з неблагонадійним прізвищем! Ви розумієте, що саме через таких, як ви, наші війська вже вимушені на прохання чехословацьких товаришів виконувати завдання партії з відновлення порядку й соціалістичної законності? Хочете, аби сюди танки ввели?

– На завод? – кліпнув очима блідий спітнілий парторг.

– Куди партія накаже – туди і введуть... не дай Боже, – сплюнув через ліве плече кадебіст, постукавши по столу. – Значить, ніяких заміток. Стінгазету – зняти й спалити. А те, що в тебе людина з прізвищем Чумак – передовик соціалістичного виробництва, нічого ще не означає. Вона маскується, входить у довіру. Кіно про розвідників бачив? Як там вони проникають у гестапо чи абвер? «Шлях у “Сатурн”» згадай, чи «Помилку резидента». Бачив?

Парторг кивнув і витер піт із чола.

– Отож. Вони, ці приховані вороги, отак граються. Навіть якщо не отримали завдання. Потім самі запропонують послуги іноземним спецслужбам. Премію випиши, ще одну. Хай заспокоїться.

Бабуся Зоя не заспокоїлася, розраховалася протягом місяця й перебралася сюди, у Чернігів, де справді менше мозолила очі, не виглядала зі своїм прізвищем чиряком на видному місці. А мій майбутній батько, переживши все досить болісно, побачив лише один спосіб жити спокійно: поміняти прізвище в шлюбі з кимось, хто ніколи не викличе підозр у пильних органів.

Так Григорій Чумак одружився з Анною Кутовою. З подвійними прізвищами не грався: записався на жінчине. У належний час, без затримок, холодної весни 1970 року, у цей світ прийшов я, Кутовий Борис Григорович.

2.

Анкету отримав правильну: мама працювала малярем на будівництві, тато пив горілку.

Так він сублимував своє генетичне дисидентство. Можна сказати, працював під прикриттям чужого прізвища.

Тобто родитель теж числився в тому ж будівельно-монтажному управлінні. Коли мама з ним познайомилася, Григорій Чумак трудився

монтажником і навіть виглядав романтиком, уперше поцілувавши маму на верхотурі в башті крану – туди він запросив її на побачення, щоб показати вигляд чернігівських новобудов на Рокосовського згори. Проте далі через систематичне пияцтво його опустили на землю, перевівши в муляри. Щойно спосіб життя почав дедалі більше нагадувати медичний діагноз, тата перевели в різнороби.

На цій скромній посаді він дотягнув до дня проголошення Україною державної Незалежності. Потім його скоротили серед перших. Якщо будівельне підприємство зупинилося, бо ніхто нічого не будує, а отже, нема роботи, різнороби вичищалися відразу. Їх скидали, як баласт на судні під час ідеального шторму, і вони сідали на міліну в сімейній гавані. З іншими проходило, та не з моєю мамою. Вона вже насобачилася робити євроремонти, там платили, і їй не подобалися зазіхання безробітного чоловіка з амбіціями невизнаного генія цегляних кладок на чесно зароблені купоно-карбованці.

– Від тебе нема користі! – черговий раз заявила мама, додавши при цьому вбивчий і дієвий з настанням нових часів аргумент: – Подякуй, Гришо, що тебе з дому ще не вигнали. Бо тепер, знаєш, капіталізм. Дикий, але симпатичний. Учив у школі, що за капіталізму людина людині вовк? Ось і сиди, зайчику, поки вовчиця добра. Моя ж доброта, Гришо, не безмежна.

Батько зітхав, та на певний час таки переставав циганити гроші. Йому видавали лише на цигарки, і якимось родина помітила: в алкогольній штопор Григорій Кутовий заходить, викуривши чотири пачки «Прими». А смалив він, між іншим, по пачці. Принаймні так говорив, купуючи цілу зранку й у тихому розпачі показуючи порожню під вечір. Тобто щочотири дні батько напивався невідомо з яких грошей.

У ситуації розібралася бабуся Зоя. Від самого початку вона стежила за ним пильно, як КДБ – за нею.

Двадцять років, тобто весь період мого зростання й мужніння, він не давав жодних приводів, будучи простим і відкритим: напивався від авансу до зарплати з невеличкими перервами й мирно спав. Шкідливим у такому стані мій батько не був, хоч мав унікальну звичку засинати не лише на подружньому дивані ще до «Вечірньої казки», а й у будь-якому іншому місці. Одного разу заснув у тролейбусі, їздив по колу на задньому сидінні. З ним змирилися водій і кондуктор. Діти

бавилися, смикаючи дядю за носа. Любителі насіння з міркувань дрібного хуліганства сипали лушпайки в його кишені. Та мамині подруги, наші родичі й знайомі неймовірно заздрили нам: голови їхніх родин у такому стані буянили, матюкалися, билися й трошили куплені з трудом і по благу вітальні й кухонні меблі. Тож мама навіть потай пишалася татом. Згодом я дізнався: це один із різновидів «стокгольмського синдрому».

Після 1991 року тішитися чоловіком, котрий не вписався в нові реалії та нічого не робить, суперечило вимогам доби. А бабуся Зоя вивела нашого малого підприємця на чисту воду. Виявляється, батько купував цигарки, та викурював заледве половину. Решту роздавав чи продавав поштучно за кілька купонів. Демонструючи порожню пачку, отримувал гроші на нову, додавав до них виручку за куриво, і так за чотири дні збиралася сума, яка дозволяла відвести душу. Дрібна афера в маминих очах набула глобального масштабу, батька виставили за двері.

– Зате в Борі перед очима приклад, яким не треба бути! – підсумувала вона.

Істину «Тобою повинні пишатися, ти мусиш бути потрібним!» я всмоктав фактично з молоком матері, бо чув ці слова спершу на рівні підсвідомості, потім – у свідомому житті. Зі зрозумілих, мабуть, уже причин мама не могла, бо не мала часу, займатися моїм вихованням. Батько теж відомо чому не міг. Тож мною заопікувалася бабуся Зоя.

Спершу влаштувалася прибиральницею в мій дитячий садок. Але по-справжньому вона розвернулася в нашій школі: перевелася туди, щойно мене записали в перший клас, і працювала вже до пенсії. Як більшість шкільних прибиральниць, бабуся Зоя швидко стала головнішою за директора людиною. Після того, як вона ретельно вишуровувала його кабінет, він не наслідуювався зайти туди, поки не висохне. А якщо того вимагали обставини – відразу тікав до кабінету завуча й переховувався там. Також прибиральниця запросто робила зауваження вчителькам української мови та літератури, коли ті, забуваючись, ступали на щойно помитий нею квадратний сантиметр. Особливо перепадало молоденьким педагогам, розподіленим після завершення навчання.

– Куди по митому! – шпетила їх бабуся Зоя, і ті сахалися від зичного окрику, втягуючи голови в худенькі плечі. – Вас в інститутах

свинячити вчать? Марш на уроки!

Шкільну прибиральницю обходив стороною фізкультурник, котрий, за чутками, займався забороненим саме карате й потай давав уроки за грубі гроші, використовуючи для своїх незаконних студій малий спортзал. Проте він та інші педагоги радше поважали бабусю Зою, бо справжній, ірраціональний страх вона наганяла на військового керівника Гуціна, полковника інженерних військ. Відставний офіцер Збройних сил дарував їй на 8 Березня тюльпани. Та купити ними лояльність прибиральниці не зміг: вона, як я дізнався з часом, тримала до всіх радянських офіцерів величезний зуб, тому зводила рахунки з тим, хто поруч. За законом евклідової геометрії, біла на найкоротшу відстань.

Наслухавшись удома про те, що людина народжена, аби бути корисною, а не такою, як мій батько та шкільні військові керівники, я вже рядовим жовтеном почав намацувати власну життєву стежку.

Саме в той час отримав прізвисько Банан, яке прилипло назавжди. Сталося це в третьому класі, на традиційному для кожного першого вересня ленінському уроці. Його проводив класний керівник, учитель історії, єдиний у школі власник стильного зеленого берета, постійно заломленого набакир. Інші вчителі-чоловіки носили залежно від сезону капелюхи й шапки зі штучного собачого хутра. Історик берета не знімав хоч у дощ, хоч у сніг, міг навіть прийти в ньому на урок. Старшокласники, котрі курили за школою на великих перервах та взагалі поводили себе виключно, вважали вищим пілотажем піднести руку, встати з задньої партії й безапеляційно заявити:

– Владиславе Зиновійовичу, у приміщенні головний убір треба знімати.

Зухвалець наражався на небезпеку бути викликаним до дошки, бо зазвичай не знати історії середніх віків чомусь вважалося чесною для старшокласників нашої школи й відповідну оцінку кожен діставав безпомилково. Проте це не лякало, адже все одно всі шкільні курці збиралися після восьмого класу в ПТУ, де жоден зі шкільних предметів, включно з тренуванням з одягання протигазу під час вправ із цивільної оборони, не знадобиться. Але прізвисько я дістав, не кидаючи виклик історикові, прозваному через те, що Зиновійович, Зямою. Навпаки: хотів показати, що на свій ніжний вік політично грамотний та підкутий.

– Якою ми хочемо бачити нашу Батьківщину? – звернувся Зяма до третьокласників, перед тим розказавши, що саме відтепер країна впоралася з побудовою розвиненого соціалізму й зараз мусить визначитися з напрямом подальшого розвитку.

Я підніс руку першим, отримав дозвіл, підскочив і випалив:

– Банановою республікою!

Це визначення почув по телевізору чи то в фільмі, чи в програмі «Час», чи в іншій серйозній політичній передачі. Оскільки бананів не лише в Чернігові, а й по всій країні, на мою думку, бракувало, пропозиція наїстися їх від пуза в недалекому майбутньому виглядала прийнятною, навіть гідною. Та Зяма почервонів, заплямкав губами, легенько тупнув ногою, спитав грізно:

– Тебе хто навчив, Кутовий? Батько?

Мій батько, як сказано вище, не міг навчити мене нічого. Тож я гойднув головою, промимривши:

– Сам додумався. Хіба погано?

– Сядь! – відмахнувся від мене історик, тут же не стримався, додав: – Сам ти Банан!

Із прізвиськом я швидко змирився. Навіть прозваний Бананом може змусити себе поважати й приносити користь.

Я мав план.

Я почав.

3.

Спершу я почав давати всім охочим списувати.

Жовтенята часто заглядали в чужі зошити, аби дізнатися, скільки буде, якщо від дванадцяти відняти шість. Усе йшло добре до першої масштабної контрольної, коли тринадцять однокласників із тридцяти, включно зі мною, зробили однакові помилки й заробили однакові відповідні оцінки. Відтоді довіра до мене зникла на короткий час, і я вирішив завоювати авторитет інакше: потрапивши на шкільну дошку пошани.

Ставши до того часу піонером і відвідавши кілька тематичних гуртків, на які записували піонерські вожаки, я дізнався для себе єдино правильну істину. Піонер – означає перший, і не просто перший, а

лідер по збиранню макулатури й залізного брухту. Здається, інших притомних завдань перед первинними піонерськими організаціями ніхто не ставив. Тож, дочекавшись найближчого суботника, я поцікавився в тата, чи потрібні йому книжки, почув прогнозовану відповідь, потому забрав з полиці всі двадцять червоних томів творів Олександра Дюма-батька й урочисто здав. Ці книжки подарували батькам на весілля, я не бачив, аби хтось їх читав, проте запитав не в мами чи бабусі, а в тата: формально він вважався головою сім'ї та, як кажуть тепер, центром ухвалення рішень.

Старша піонервожата похвалила мене перед усією школою на лінійці. Наш клас через мій вчинок вирвався в лідери школи зі збору вторинної сировини. Згодом хтось розказав: вожата дістала не подяку, а сувору догану: вчителька груп продовженого дня першою засудила її спробу справді здати Дюма в макулатуру. Педколектив ухвалив соломонове рішення: розіграти книги між собою. Поки питання мусолилося, чутки про те, що в нашій школі викидають Дюма, розійшлися далеко за її межі. Директор за правом старшого відсік усіх сторонніх, заспокоївши колегу з сусідньої школи томиком «Королеви Марго», а собі за тим самим правом забрав «Трьох мушкетерів», відмовившись після такого брати участь у загальній лотереї. Вожата як молодша нарізала вісімнадцять папірців. Для такої справи Зяма офірував берета. Частина квитків виявилася порожньою, бо вчителів без того виявилось більше, ніж лотів, а на Дюма ще претендували фізрук, воєнрук та вчитель праці. З вожатою, яка різала квиточки, ті, кому не пощастило, не розмовляли тиждень – бо вона тримала в руці той берет.

Натомість удома зі мною серйозно поговорили. Виявляється, мама збиралася дати всього Дюма як хабар за туристичну путівку в Болгарію, котру розігрували в профспілці. Ми нічого не виграли. Не з нашим щастям, як сумно сказала бабуся Зоя. Додавши при цьому:

– Як говорив їхній Ленін, підемо іншим шляхом.

Мимоволі вона підкинула нову ідею: вивести формулу особистого успіху на прикладі біографії Володимира Ілліча Ульянова. Більшої користі, ніж він, ніхто планеті Земля не приніс – так принаймні стверджував історик Зяма на традиційних ленінських уроках та інших урочистих лінійках. Розказуючи про велич Леніна, він захоплювався й стягував берет, стискаючи його, наче пам'ятник вождю – кепку.

Актуальність теми стала очевидною, коли помер товариш Брежнєв. Живучи з ним від народження, я вважав лідера країни членом своєї родини. Тому, втративши близьку людину, стурбувався: а що ж далі буде з Батьківщиною та з нами. На жалобному мітингу почув від Зями: справу Леніна гідно продовжить інший товариш. Заспокоївшись і поміркувавши розважливо, я зробив відкриття, якого не бачив ніхто дотепер.

Річ ось у чому. На жовтеньських зірочках зображено кучерявого Володю – ровесника жовтенят. Натомість на піонерському й комсомольському Ленін уже дорослий та однаково лисий. У Зями, як комуніста, значка з Леніним не було взагалі, що докорінно неправильно. Символ зникати не повинен, інакше втрачає свою значущість. Тому, посидівши до глибокої ночі, я написав від руки своє бачення.

Отже, жовтентам потрібен маленький Володя, з кучерями. Піонерам – Володимир юний, як на відомій картині під назвою «Ми підемо іншим шляхом», типовий Ульянов- гімназист. Комсомольцям карбувати на значках зрілого, молодого вождя. Та головне – запровадити значки для комуністів, де зобразити Леніна в Горках, на схилі літ.

Зі списаним аркушем, вирваним із зошиту з геометрії, я подався просто до міськкому партії. Там на мене спершу не звертали увагу, хоч акуратно вбрані піонери не так часто вештаються керівними коридорами. Нарешті якийсь сивочолий дядечко поцікавився, як мене звати та чого хочу.

– Тут усе, – мовив я, сповнений власної значущості, і простягнув йому аркуш.

Прочитавши й перечитавши ще раз, сивочолий спершу зблід, потім – позеленів, тоді запитав, хто навчив мене такому, чи не від батька вдома це почув.

– Сам додумався. Хіба погано?

Замість відповіді сивочолий погладив мене по голові, затримав долоню на лобі – так роблять, коли перевіряють температуру, склав допис акуратно, запахав до внутрішньої кишені й порадив іти додому. Наступного дня на школу налетіли всі можливі й неможливі комісії: адже треба перевірити викладацький рівень. Не в кожній чернігівській школі, узагалі – не в усякій радянській – учні додумуються до такого

самі. Трохи розрядила ситуацію поява викликаних батьків – стійкий перегар від тата став найкращим символом лояльності. Мама потім жалілася бабусі Зої: могли перевіряти дитину до сьомого коліна, небезпечне прізвисьце сплигло б. Але та заспокоїла: Гриша спрацював громовідводом, сам того не розуміючи, і покарають когось із педагогів.

Так і сталося. Зі школи прибрали історика Зяму, на його місце знайшли заміну. Директору оголосили догану за невчасне виявлення нездорової атмосфери, що складається в педагогічному колективі школи. Моїм батькам порадили стежити за моїм позашкільним розвитком і записати в авіамодельний гурток. А мені вивели «незадовільно» з поведінки за чверть у табелі.

Розказую це для того, аби ви зрозуміли: школу життя, школу тримати удари, я почав проходити раніше, ніж більшість однолітків. Тому в божевільні дев'яності не розгубився й не втратив себе. Хто б знав, як загартовує бажання забути про недосяжні моему розуму палестини, зосередившись на рутинній роботі: збиранні макулатури й металевого брухту.

Я планомірно й системно позбавляв від непотрібного паперу та іржавого заліза свій мікрорайон. Далі переключився на сусідні. Шкільний комірник Федорович уже тікав від мене, бо плоди моєї діяльності накопичувалися швидше, ніж їх могла вивезти вантажна машина. Не маючи іншого виходу, я почав складати паперові в'язки в куток біля складу, де вони намокли під дощем, набухли й стали потроху гнити.

Такий кричущий факт недбальства й нехтування своїми обов'язками спровокував мій наступний крок. Я почав скаржитися. Спершу – новому класному керівнику. Потім – завучу. Нарешті дійшов до директора. Догана, вліплена через мою небачену активність, ще боліла свіжою раною. Тож директор у відповідь порадив мені краще вчитися, виправивши погані оцінки з малювання та співів. Уперто йдучи іншим шляхом, я написав розлогого, як умію, листа в «Піонерську правду», «Зірку» та «Юний натураліст». Мій лист покликав у дорогу череватого й лисуватого кореспондента «Піонерської правди».

Журналіст-правдоруб, як водиться, постукав до директора. Не встиг товстунчик усе пояснити й оговтатися, як директор захопив його в полон, покликав на допомогу відставного полковника інженерних

військ Гущина й витягнув із сейфа коньяк, отриманий від члена батьківського комітету за срібну медаль його доньці. Допивши, трійця ухвалила соломонове рішення. «Піонерська правда» інцидент описувати не буде, а піонерська організація видасть активному школяреві почесну грамоту. А коли вже активіст так любить писати, нехай спрямує енергію на виготовлення стіннівки.

Отак, почавши з макулатури, я несподівано для себе став головним шкільним пропагандистом.

Спершу мав таке піонерське доручення. Як вступив у комсомол – комсомольське.

А потім воно врятувало мене від вірної смерті.

Принаймні так пояснила мама.

4.

Ще на призовній комісії мене запитали, де хочу служити.

Не довго думаючи, я відповів – де Батьківщина накаже. І додав: бажано там, де неспокійна обстановка й треба максимально концентруватися, аби принести на своєму місці найбільше користі. Був також шкурний інтерес, про який я завбачливо промовчав, щоб не виглядати повним ідіотом. Наслухавшись про традиційну армійську «дідівщину», не тішився з перспективи постійно бути битим і ходити зі слідами приниженої гідності на лиці й тілі. Не те щоб я боявся. Навпаки, підтягнув фізкультуру, ходив на секцію дозволених новими віяннями східних єдиноборств, хоч без особливих успіхів, але участь важливіша за перемогу. Почував себе впевнено, якщо доведеться захистити однокласницю від двох петеушників на танцях. Та проти десятка таких самих петеушників у казармі чи солдатському сортирі встояти не міг би навіть бойовий дракон Брюс Лі, особливо коли нападуть ззаду, звалять з ніг, міститимуть носачами й обпісяють під фінал. Тож службу ближче до «гарячих точок» уважав порятунком.

Кілька років сумлінно готуючи стінгазети й виступаючи на різних зборах із політінформаціями, я старанно готувався до цього, щоразу перелопачуючи купу газет. Так у моїй голові склалося: люди гуртуються перед лицем небезпеки, і військовослужбовців це найперше стосується. Бо, коли ворог біля воріт, ніхто не

примушуватиме «салабона» чистити зубною щіткою очко й прати онучі «дідам». Натомість старший товариш поставить плече молодшому, а мудрий офіцер поведе в переможний бій. Саме в «гарячих точках» служба видавалася мені такою, якою повинна бути.

У військкоматі мене взяли на особливий облік. Догулюючи до призову, перебувся різноробом на будівництві поряд із батьком, якого за законом не мали права звільнити. Хоч навіть борці за проголошену партією та урядом тверезість визнали його безнадійним.

Весною 1988-го я отримав повістку. Мене розподілили в команду, де раніше один одного мало хто знав. Але все одно шкільне прізвисько нагадало про себе й прилипло в незнайомому колективі. Бо я виявився єдиним з усіх, хто з'явився в пошитих на випускний модних тоді штанях – «бананах», що обійшлися задорого, як на статки нашої родини, аби поносити лише сезон. Побачивши мене такого в строю, прапорщик гаркнув:

– А це що за банан тут стоїть, як бик насцяв! – після цього прізвисько пролонгувалося на два наступні роки автоматично.

Як дізнався по приїзді, нас, новачків, збиралися відправити в Афганістан виконувати інтернаціональний обов'язок. Забігаючи наперед, нагадаю: тоді ніхто не знав, що за рік війська звідти виведуть, хоч питання: «За що ми там воюємо?» вже піднімалося на мітингах, яких ставало дедалі більше – їх показували навіть у програмі «Час». Перед відправкою новобранці мусили пройти «учебку». І тут з'ясувалося: курс на демократію і очищення партії не знизив рівень загрози з боку світового імперіалізму, натомість перебудова та гласність у казарми ще не дійшли й діяли на військо, як боротьба з пияцтвом – на мого тата. Нас усе одно змушували мити сортири, застеляти чужі ліжка й робити безліч інших справ, що не мали нічого спільного навіть із тією військовою підготовкою, яку нам викладав відставний полковник інженерних військ Гушчін. Особливо напружувала велика кількість політзанять, замість чого, на мою думку, можна й треба було займатися вогневою підготовкою чи рукопашним боєм.

Саме на політзаняттях замість конспектувати за майором-політруком я виклав своє бачення проблем Збройних сил і запропонував способи їхнього розв'язання. Список реформ у армії від Бориса Кутового на прізвисько Банан склав двадцять три пункти, і це –

лише початок. Лишалось оформити документ належним чином і пересилати секретним пакетом до Міністерства оборони товаришу Язову. Але слати сирий документ до поважної структури не хотілося, тому я спершу вирішив показати його товаришу політруку.

Майор спершу нічого не зрозумів. Тоді я пояснив: він сам на заняттях читає нам із брошур, де написано: перебудова вимагає ініціативи мас, на які буде спиратися. А рядовий Кутовий представником такої маси якраз і є. Політрук прочитав ще раз, спитав, чи маю вже якісь наряди, і почувши – ні, про всяк випадок звільнив від грядущих. Потім пішов із моїм документом до командира. За півгодини моєму ротному передали наказ: тримати мене в казармі, нікуди не випускати. Нарешті викликали до командира, і старий солдат почав із армійською прямою:

– Якої маси ти, воїне, представник? Де ти почув таку галіматню? Хто тебе навчив, може, товариш майор? – він кивнув на зосередженого політрука.

– Сам додумався, – пояснив я.

– А де в статуті Збройних сил написано, що солдат повинен думати? – рявкнув командир частини, грюкнув по столу кулаком, аж на стіні здригнувся портрет генсека Горбачова, і звелів майорові тут же, у його присутності, провести зі мною профілактичну бесіду.

З наступного ранку мене звільнили від усього, крім ранкової зарядки, згодом ізолювали в карантині й змусили вчити статут до особливого розпорядження. За добу моє питання було вирішене. Як морально нестійкому, зброї рядовому Кутовому довіряти не можна, до бойової техніки – не підпускати. Коли так, в Афганістані мені робити нема чого, особливо – з такими переконаннями. Піднявши анкетні дані, командування дізналося: у школі я виконував ті самі функції, що й політрук. Оскільки язик у мене підвішений, розмови зі мною негативно впливатимуть на бойовий дух воїнів-інтернаціоналістів. Адже моральний стан контингенту сорокової армії й без того лишає бажати кращого – срані демократи стараються, Сталіна на них нема. Тому мене від гріха подалі перевели до іншої частини, у Джезказган, де я все одно прав «дідам» онучі, чистив зубною щіткою очко й ходив за них у наряди. Проте уникнув служби в Афгані, звідки кілька моїх однополчан до виводу військ встигли повернутися додому в цинкових гробах.

Очевидна неможливість реформувати армію знизу підготувала мене до думки: треба реформувати Радянський Союз.

Повернувшись у Чернігів весною 1990-го, я зрозумів – реформи неможливі, тільки напалм.

Так я пристав до лав національного визвольного руху.

Іншої дороги нащадку Чумацького роду, генетично постраждалому від режиму, тоді не було.

5.

На той час вітер перебудови здійняв бурю і керувати стихією вже не міг ніхто.

Процеси формування національної свідомості набули в суспільстві, як писали саморобні газети, дедалі більшої ваги. Побувавши на кількох мітингах у нашому самопроголошеному Гайд-парку, я спершу перейнявся ідеями відродження нації, потім – заразився ними. Тим більше що одним із головних активістів був наш історик Зяма. У незмінному береті та застебнутому під горло плащі він кричав у ручний гучномовець – «матюгальник» про те, як став жертвою режиму через дозвіл учням самостійно мислити. Після чергового зібрання я підійшов привітатися, Зяма мене впізнав, обійняв, подарував жовто-блакитний значок і відразу застеріг від надмірних контактів із паном Андрущенко. Вони виступали по черзі й навіть мали однакові повноваження, але Зямі не подобалося, що пан Андрущенко називає себе фундатором осередку Народного Руху України за перебудову в Чернігові. Адже біля витоків стояв саме він, Зяма, якого такі пани андрущенки намагаються виштовхати на маргінеси.

Згодом, коли я вже записався до Руху, поміняв комсомольський квиток на калькулятор під час відповідної акції протесту й почав важливу для майбутнього України роботу агітатора, пан Андрущенко застерігав мене від надмірних контактів із Зямою. По-перше, саме він, пан Андрущенко, знайшов кошти в канадійській діяспорі на розвиток української справи. А по-друге, Зяма вісім років тому був у партії, і тепер перефарбувався. Тоді як він, пан Андрущенко, працював двірником. Пізніше я дізнався: пан Андрущенко працював двірником

двадцять п'ять років, аби отримати однокімнатну квартиру, дістав її з початком перебудови й аж тоді включився в боротьбу. Хоча, з його слів, весь цей час писав і відразу спалював вірші антирадянського змісту.

Розбиратися в цих сплетіннях доль двох провідників я не мав коли. Роздобувши ще значків з національною символікою, поширив їх на маму, бабусю Зою та навіть на батька, котрому було все одно, який значок носити. У побратимів із західних регіонів випросив жовто-блакитний прапор. А коли мені сказали, що розміщення кольорів на ньому неправильне, дістав ще один, аби причепити поруч: перший висів синім кольором догори, другий – жовтим. Оформлення патріотичного куточка довершили портрет Тараса Шевченка в кожусі, Івана Мазепи на цупкій листівці, Степана Бандери з самвидавчої брошури та вирізана з газети фотографія поета Івана Драча.

Батько моїх політичних переконань не поділяв. Але дискутувати не міг, навіть якби хотів: віднедавна, беручи відгули, почав заробляти стоянням у чергах за горілкою. Займаючи її зранку, тато пропускав спраглих уперед, чекаючи, кому б продати своє місце, потім сумлінно ставав у кінець і там обговорював із колегами негативні наслідки перебудови.

Саме в алкогольних чергах на той час єдналися всі дисидентські сили. Мою активність батько наводив як поганий приклад, який не варто наслідувати. Його підтримували: «Правильно, Гришо! Що ці сопляки розуміють!»

Тим часом я, одягнувши вишиванку під піджак або варену джинсову куртку, виступав на мітингах, щоразу завершуючи співом заборонених стрілецьких пісень. Народ охоче підтягував їх, демонструючи спрагу за втраченою спадщиною. І Зяма, і пан Андрущенко попри розбіжності в методах розбудови держави та питаннях національної ідеї виявилися єдині в одному: треба пишатися тим, що до національно-визвольного руху примкнув прямий нащадок тих самих Чумаків. Навіть вирішили модернізувати автентичні слова майже дозволеного на той момент Павла Чубинського, співаючи:

«І покажем, що ми, браття, Чумацького роду!»

але потім передумали, бо не узгодили, кому з них має належати така красива й корисна ініціатива.

До Різдва наступного 1991 року я вивчив кілька колядок і зібрав вертеп, аби ходити по квартирах перевірених людей. Колядникам усюди щедро наливали, саме тоді я вперше за двадцять років напився. Це викликало розпач матері, обурення бабусі Зої: «Ще один!» – і несподівано примирило з батьком. Ранком він визнав: національна свідомість пробуджується правильно. Значить, я все роблю так. І вперше замислився, чи не повернути собі родове прізвище в паспорт.

Вінцем власної діяльності того періоду я досі вважаю боротьбу за викорінення з Чернігова будь-якої згадки про Леніна. Крім пам'ятників, тут виявилось кілька вулиць, чотири провулки, місця культури та відпочинку та інші місця з його іменем. Спроба облити монумент у центрі міста білою фарбою призвела до затримання й адміністративного штрафу за хуліганство. Я почав здирати таблички з іменем Леніна, після чого мене знову забрали в міліцію, де черговий запитав:

– Чия ідея, товаришу Кутовий – псувати комунальне майно? Хто підказав?

– Сам додумався! – зухвало відповів я, додавши: – І я не товариш!

– Та видно, – зітхнув офіцер. – Тільки одне діло – мазати Леніна фарбою, і зовсім інше – обдирати таблички з назвою вулиць. Тягне на тероризм. Відразу станете громадянином, пане Кутовий.

На Перше травня я організував та провів пікет патріотичних сил на чолі із Зямою та Андрущенком. Разом вони зібрали під синьо-жовтими прапорами зо двадцять сміливців, котрі намагалися заступити шлях демонстрантам із кумачем і портретами Леніна. Обстановка в країні вже була такою напруженою після зимових сутичок у балтійських країнах, що місцева влада вирішила не заважати й не перешкоджати. Зате далекоглядно розпорядилася вивалити на прилавки всі притримані раніше запаси спиртного, включно з коньяком. Тому підтримки з боку простого народу ми не отримали, обмежилися громадянськими пікетами біля кожного з пам'ятників Леніну, прокляли ката й розійшлися.

Попри низку невдач, моя активність відзначалася опозиційною самвидавчою пресою. Зяма якось повідомив: зі мною хоче здибитися В'ячеслав Чорновіл. Наш лідер справді зустрівся зі мною, потиснув

руку, сказав: «Слава Україні!» – і пішов на закриту нараду із Зямою та Андрущенком. Зайнятість такої людини зрозуміла, і після шкільної історії з макулатурою цей потиск руки став для мене другим офіційним визнанням корисної діяльності.

Переїнятий власною пихою, я ледь не прогавив путч – проспав повідомлення по радіо.

За тиждень моя держава мала Незалежність.

Боротьба втратила сенс. Усвідомивши порожнечу після перемоги, я впав у депресію.

Гени взяли своє – я почав пити.

6.

Спершу пияцтво носило ознаки громадського протесту, хай стихійного й несформованого.

Потім почало приносити практичну користь. Я виявився не засвіченим, з гарною репутацією. Мене брали на роботу швидше, ніж когось із приятелів мого тата, уже вигнаного не лише з будівництва, але й з дому. Так я опинився на посаді вантажника в меблевому магазині. Меблями тут не торгували, бо від початку 1992 року фабрика зупинилася. Але штатна одиниця вантажника лишалася – він виконував функції сторожа. Самого ж сторожа зі штатного розкладу викреслили, бо не було що охороняти, хіба порожню територію. Тож новий знайомий прилаштував мене й себе вантажниками, які нічого не вантажили, а мирно освоювали територію й гнали самогон на електроплитці.

Незабаром на нас вийшов наш фізкультурник. Він ще в час перебудови відновив секцію карате, набрав туди охочих, звільнився зі школи й тепер приїхав із найбільш здібними учнями в спортивних штанах, кросівках, шкіряних куртках та з поголеними черепами. Один із них виявився моїм однокласником, упізнав мене: «Опа-па, Банан!», і відтоді до мене інакше не звертався навіть напарник.

Маючи домовленість із директором фабрики, котрий про всяк випадок виїхав за кордон, тобто у сусідню Росію, фізрук обладнав порожні цехи не надто складним обладнанням, що дозволяло розливати наш самогон у пляшки з різними етикетками. Спершу

носили півлітрові, чисто вимиті, потім пішли «літрухи» й навіть квадратні, від лікерів «Амарето». Потрібні етикетки друкувалися на іншому обладнанні в сусідньому цеху, а за постачання пляшок, виявляється, відповідав мій тато – прижився біля пункту прийому склотари. Це дало мені певні підстави вважати: нарешті батько й син Кутові почали спільну сімейну справу.

Спершу нам платили купонами. Коли мій напарник обурився й став вимагати долари, які бачив у руках фізрука та його команди, його запросили на розмову в головний офіс. Звідти чоловік не повернувся, а мені на ранок дали нового, котрого все влаштувало. Він виявився невизнаним філософом, чії праці могли б змінити світ, аби їх переклали англійською. У незалежній Україні, тим більше – у часи дикого капіталізму, їх ніхто не буде читати. Я запропонував віддрукувати розділи праці в нашому друкарському цеху, на звороті етикеток. Такого накладу автор не побачить навіть у розвиненій Америці. Той радо погодився, приніс передруковані на машинці розділи – напучування. Вони виявилися короткими, тож лишалося вирізати та наклеїти на зворотний бік етикеток. Відкоркувавши пляшку й спорожнивши її, люди неодмінно помітять напис на звороті через скло, здивуються несподіваним ноу-хау й згадають, що вміють читати.

Перший «наклад» пішов із конвеєра в роздріб.

Наступного дня мене тримало двоє каратистів, а фізрук тицяв порожньою пляшкою в лице й горлав:

– Де ти це побачив? Хто тебе навчив?

– Сам додумався, – відповів я, спльовуючи кров із розкroєних губ і торкаючись язиком уламка від неакуратно вибитого зуба.

– Тебе сюди не думати поставили! – рявкнув фізрук. – Усе, нема про що базарити. Везіть його, пацани, у головний офіс.

«Головним офісом» виявився ліс недалеко від села Количівка. Там мене з невеличкими перервами били, поламавши ногу й кілька ребер, потім звеліли самому копати собі яму. Уже нічого не тямлячи, лиш бажаючи, аби все швидше скінчилося, я тремтячими руками взявся за лопату. Не втримався, упав – і це знову врятувало мені життя.

Над тим місцем, де я щойно стояв, просвистіли кулі: били з автомата.

У відповідь спортсмени почали стріляти з пістолетів, сипонули в різні боки, постріли з темряви наздогнали кількох, а мене, майже

непритомного, спакували в міліційну машину. Потім, уже після операції, слідчий пояснив: святкуючи день міліції, місцеві патрульні взяли в кіоску данину не доларами, а літром горілки. Випивши, побачили дивні написи на етикетці. Без того знаючи, що тут дають «ряджений» алкоголь, патрульні отетеріли від небаченого раніше нахабства кустарів. Розслідування провели моментально, але не з метою посадити – збиралися взяти з людей фізрука штраф за порушення правил торгівлі й домовленостей не палитися так тупо. Проте забагато шуміли: про дійство пронюхав УБОЗ, тож вирішив оперативно зрубати «палку», накривши підпільних виробників алкоголю. Визволення мене з полону й порятунок від смерті в міліцейські плани не входив, але й зайвим геройство не було. Слідчий отримав живого свідка, а мама з бабусею Зоєю – живого сина й онука, якого відразу після хірургії без урахування моєї думки затягнули в лікувальний заклад.

Там мене закодували від алкоголізму.

А після виходу з клініки я прозрів – із допомогою таких самих вчорашніх залежних.

Те, що над моєю головою пройшли кулі, – промисел Божий і вища воля.

Іншого шляху, крім як у релігію, для таких, виявляється, не було.

Я знову став агітатором. Лиш тепер – за вищу ідею: почав проповідувати.

Хоча спершу розгубився. Адже з другої половини 1990-х років, коли мій вік впевнено наближався до тридцятки, релігій у незалежній Україні розвелось хоч греблю гати. Кожна вважала себе єдиною правильною й усі ображались на слово «секта», приписуючи його ортодоксам, консерваторам і борцям проти свободи віросповідання. Намагаючись розібратися, що до чого, я заплутався в одноманітності розмаїтих релігій ще більше.

Тому вирішив робити те, до чого призвичаївся в школі й до чого навернуло життя.

Відчув внутрішню потребу вчити й направляти людей самотужки.

У мене завжди виходило виписувати різні програми виходу з кризи. Оскільки час за вікном справді стояв буремний і кризовий, лише добре слово могло дати людям надію. Тому я засів за написання власного вчення, оформленого в брошуру з власним портретом на

обкладинці. Так я не відмовлявся від відповідальності, навіть більше – відновлював історичну справедливість стосовно власного родоводу.

Прізвище «Кутовий» відтепер не пасувало.

Свої перші настанови кожному на все життя я підписав: Борис Чумак, причому ЧУМАК навмисне виділив навіть більшими літерами, ніж своє ім'я та назву дебютної книжки. Мама не знала, чи радіти з того, що Чумаки отримують таку сумнівну славу. Бабуся Зоя тішилася: нарешті можна назватися Чумаком сміливо. Схоже, образився лише батько. Хоч кілька років про нього не було ні слуху, ні духу і я вже боявся – могли ще тоді завезти в головний офіс на розмову, я переконаний – він потай хотів, аби зазвучало саме його прізвище – таки записався Чумаком, коли міняли радянські паспорти на українські.

Його понівечене тіло витягнули з-під коліс приміської електрички.

Звісно, батько був п'яним. За іронією долі, я саме їхав у тій електричці, ходячи по вагонах, підсідаючи до людей і пропонуючи своє Слово. У момент, коли якась бабця вже брала брошуру, поїзд сильно труснуло – машиніст натиснув на гальма. Швидко дізналися: на переїзді чоловік потрапив під поїзд. Спершу думали – кинувся, уже потім, із колонки пригод у газеті, пояснили: п'яниця пізно ввечері необережно переходив колію. Особу на той час уже встановили, нас навіть опитали, а коли міліція пішла, я зачинився у своїй кімнаті, тихо помолвився й зрозумів – хай там як, а батько кинувся під колеса за прикладом Анни Кареніної.

Не поділившись ні з ким цим сумним висновком, я почав працювати ще більше, на покуту роздавши в електричці зо два десятки книжечок.

Неймовірним чином це збіглося в часі з підготовкою до чергових парламентських виборів. І серед ошчасливлених дармовою проповіддю виявився помічник кандидата в народні депутати, котрий за завданням патрона їздив електричками, аби слухати й фіксувати настрої електорату, щоб потім вносити корективи в передвиборчу програму. Щось у моїх книжечках впало чоловікові в око, мене розшукали й залучили до роботи штабних агітаторів. Єдиною моєю умовою була гарантія незалежності в оцінках, діях та висновках. Це виявилось на руку: мені не лише дали свободу, а до того ж подавали незалежним експертом.

Я говорив і писав усе, що думав. Оскільки прізвище Чумак уже мало довіру серед тих, хто розчарувався навіть у церкві як порадникові, мене слухали частіше, уважніше, і саме моє слово перетворилося на останню інстанцію, коли треба було віддати за когось голос.

Далі, з початком третього тисячоліття, розповідати особливо нема про що.

Моє життя стало стабільним.

Позиції міцні, як ніколи.

Я й далі Борис Чумак, незалежний експерт, якому всі вірять.

Свого я домігся: на мою думку зважають уже скоро двадцять років.

Контактні телефони – на офіційному сайті.

Але спершу напишіть листа на електронну адресу: banan@ukr.net. Вкажіть свої сторінки в соціальних мережах. Познайомлюся з вами заочно.

Зрозумію, що варто витратити на вас час, – поговоримо.

Борис Чумак – дуже зайнята людина.

Володимир Рафєєнко

Історія шоста. *Dulcis fumus patriae.*

1991–2047

*Смейся, Паяц,
Над разбитой любовью,
Смейся, Паяц, ты над горем своим!*

Ария Канио из оперы «Паяцы»

*Видеть хоть дым, от родных берегов вдалеке
восходящий...*

Гомер. Одиссея

Вы же в курсе – меня зовут Вася, и раньше я думал, что папа мой – гандон. Сейчас так уже не думаю, хотя бы потому, что если бы Борис Кутовой, или, как он официально теперь представляется, Борис Чумак, оказался гандоном, то я на свет вряд ли бы появился. Не выскочил бы, верткий и ухватистый, из его гладкой и упругой натуры, так навек бы в ней и остался. Впрочем, это все во мне моя трансцендентальная обида говорит. Объективно говоря, человек он уважаемый, известный. Как ни включишь «Громадське», так там он рассказывает о том, что сделано его комиссией по правам неправых. Отец мой – молодец, процветает. В правящем политическом блоке строит новую счастливую Украину. Через день в Европу мотается. Знакомые журналисты рассказывали как-то, что ему через третьи руки торговый центр принадлежит, я забыл, то ли на «Героях Днепра», то ли на Минском массиве. А че, все правильно, он же эксперт, знает, як будувать країну, як формувати націю. Только вы не подумайте, что это во мне комплексы говорят. Ни хрена подобного. Комплексы – это когда ты убиваешь папу и, даже водки не выпив, вступаешь в половую связь с Йокастой, а ненавидеть отца или презирать его – это дело житейское. Почти инстинктивное. Чтобы не погребло тебя вместе с твоей собственной жизнью все то

дерьмо, которое называется родовой памятью, отцовской традицией, патерналистическими устоями и прочей тому подобной херней.

И опять я не прав. Откуда, на хрен, в моей семье патернализм возьмется, если мой отец родной обо мне и знать не знает и ведать не ведает? Он же мать мою обрюхатил вполне бессознательно после одного из национально-освободительных митингов, состоявшихся в славном городе Чернигове на самой заре становления независимого Украинского государства. Сейчас расскажу, как дело было.

Она все детство и юность была в него влюблена. Детство – страшная штука, не замечали, нет? Такого наворотишь, так себя скрутишь или, может, тебя до такой степени искорежат в этом самом детстве, что до самой смерти так и ходишь, как через мясорубку пропущенный.

Но не суть. В общем, любила моя мать такого себе парнишечку. Славненький такой, белобрысый, по-украински лопотал бойко, а вот трех слов написать не мог без ошибки. Ну, оно и понятно. Тяжелая генеалогия. Декаденты, белогвардейцы и алкоголики. Это я к тому, что глобально в жизни не понятны мне всего две вещи: как мой биологический Чумак в Киеве стал экспертом по национальному возрождению и за что его мать полюбила. Думаю, что ни за что. По этой же причине и из армии дожидалась. Хотя, конечно, он об ее ожиданиях и надеждах никогда ни сном, ни духом. Она ведь таилась ото всех. Имя его в тетрадках рисовала. Гадала на ромашках, одуванчиках и отрывных календарях. Любила, страдала, молчала. Это, скажу я вам, вообще было ей свойственно.

И никогда насчет своих отношений с отцом не распространялась. Стеснительная была и неулыбчивая. Ласковая, хорошая, решительная, но несчастливая. Нет, правда, несчастливая. Вы только не подумайте, что так говорю только потому, что сильно ее жалею. Хотя жалею, конечно. Как не жалеть человека, которого убило в собственный день рождения на троллейбусной остановке по пути с работы домой.

Представьте теплый осенний денек. Знаете, у нас в степной части страны наступает иногда такое удивительное время, когда лета уже нет, а косоглазая придуравочная девочка-осень блуждает по городу в теплом оранжевом сарафане и делает вид, что не она буквально через месяц превратится в старую ужасную ведьму, фактически в умершую женщину, которую забыли похоронить. И тогда она будет ходить под

дырявым зонтом, покачивая мокрой гниющей шляпой, и ты станешь ужасаться тому, что она в профиль напоминает Анну Ахматову, а анфас – вылитая Леся Украинка.

Но дело, конечно, не в этом, а в том именно, что тогда стоял погожий осенний денек. Матери стукнуло очередные восемнадцать. Донецк уверенно и давно находился в серой зоне тяжелого абсурда. Из прекрасного украинского городка Россия сделала буфер, чтобы через него загонять в Украину политико-мистическое дерьмо ручного изготовления. И православный Сталин на билборде у здания Театра оперы и балета – в общем, мелочь по сравнению с другими аттракциями, на которые так щедро было это время.

Вообще-то, она могла уехать ко мне в Киев, но так и не уехала. Боялась, что, если уедет, не сможет навещать своего деда, а моего прадеда – девяностолетнего Даниила в крохотном поселке Береговое на берегу Северского Донца. Там с самого начала войны грохотала Россия. Неподалеку от улицы Речной в бывшем песчаном карьере, отделенном от хутора небольшой горкой, названной Сизой из-за чабреца, который по весне замечательно пахнет, стоит на нашей бывшей земле российская артиллерия. И оттуда регулярно гатит куда-то в украинское мироздание, заставляя раньше времени осыпаться абрикос и шелковицу в заброшенных дачных садах, распугивая птиц, вызывая у старика Даниила тяжелую ненависть, острый невольный испуг и досаду.

Со стороны украинских территорий подобраться туда нельзя. Но проблема в том, что и со стороны Российской Федерации и территорий, контролируемых российскими отпускниками, туда подъехать невозможно. Если, конечно, ты не предполагаешь совершить прогулку от ближайшей железнодорожной станции до русла Донца километров в тридцать, а потом переправляться через речку вплавь, имея в виду при этом местность напичканную минами, растяжками и вооруженными бандитскими формированиями.

В общем, некоторые шансы посетить Береговое имеет только тот человек, который подъезжает к хуторку исключительно со стороны Луганска, города серого, как небо над благословенным Арканаром. Пройдя блок-посты и патрули и всякую прочую мало приятную хрень, имея на руках документы, подтверждающие, что на хуторе имеется у тебя жилье, можно попытаться туда проникнуть.

В Донецке, оккупированном любителями русского мира, мать работала каким-то менеджером или, скорее, секретарем в мутной конторе, занимающейся то ли страхованием жизни, то ли отмывом денег и связанной с одной из мафиозных семей Украины, давно перебравшихся из Донецка в Киев и оттуда успешно ведущих свой бизнес в серой зоне. Работа была несложная. График удобный. Офис светлый и просторный, и обстрелов почти не слышно. В окошко старая липа заглядывает.

В день своего рождения рано утром она говорила со мной по телефону. Вернее, я с ней поговорил. Пожелал чего-то, чего уже не упомяну. Взял с нее обещание, что она приедет ко мне в Киев хотя бы на пару недель на Рождественские. Сказал, что люблю ее. Вот, как хотите, а сейчас это мне душу греет. Ведь это правда. Любил и любить буду. И лет сорок еще буду думать о том, как прошел ее последний день.

Отпросилась она, значит, пораньше с работы, чтобы на базар забежать. К ней кто-то из подруг зайти вечером обещался. Постоянно поправляя непослушную мальчишескую челку, все время в уме высчитывая, хватит ли у нее денег, купила на местном базарчике полкило апельсинов, две селедки, банку сметаны. Да, вот таким человеком она была. Покупала продукты, которые ни при каком раскладе друг с другом сочетаться не могут. Напоследок приобрела сладкого вина две бутылки и пачку сигарет «За родину». Вышла, значит, на остановку, а там обстрел. Ее и убило.

Меня часто спрашивают, как я отношусь к тому, что снаряд этот вполне мог быть украинским. Ответить мне на этот вопрос нечем. Плохо я к этому отношусь. Особенно горько было в первые месяцы. А сейчас думаю, что снаряд был советским, просто советский снаряд. Да и снаряд ли? Гораздо, кстати, обиднее, если это была именно мина, которую метнули по городу защитники русского мира, чтобы немного разогреть обстановку перед очередным туром Минской дискотеки.

Но это тема не для разговора, а для предсмертной записки, да. Поэтому оставим ее в покое. Что ни выдумывай, а там меня не было. Не знаю, как все случилось. Честно говоря, хотелось бы, чтобы ее разорвало на пять миллиардов маленьких и вечных частиц. Чтобы превратилась она в них мгновенно, не успев испытать никакой боли. И чтобы каждая из них стала цветком кульбабы. По латыни – *Leōntodon* –

род травянистых растений семейства Астровые, или Сложноцветные (Asteraceae). Непритязательный такой, честный цветок. Никогда такой цветок не станет жаловаться на несчастливую любовь, на то, что сын уехал в Киев учиться, а потом и работать там остался, и забывает, и не звонит месяцами, и вообще черт его знает, чем занят.

Да, но я начал говорить о том, что отца она никогда и ни за что не осуждала и вообще рассказывала о нем мало. Один только раз как-то в день моего рождения сообщила, что всегда считала себя некрасивой. О Борисе Кутовом, который позже стал Чумаком, мечтала тихо и смиренно, но при этом решительно. Понимала, что не является девушкой его мечты, но отчего-то взяла себе в голову, что должна иметь от него сына. В тихих украинских омутах водятся стальные девушки, а потому как решила, так и сделала. Ее ничто не смогло бы остановить. И вот как-то после митинга начинающий политический деятель Борис Кутовой переспал с моей матерью в квартире на первом этаже дома, принадлежавшего нашим родственникам. Переспал, чтобы тут же забыть о ней навсегда.

Здесь надо знать, что своих родителей мать моя потеряла в далеком детстве. Ничего героического – автомобильная катастрофа. Все свое детство и большую часть жизни прожила у родной тетки, сестры своей матери, в Чернигове. Считала этот город своим. Но тетка бы беременность ей не простила. Когда мать поняла, что понесла, собралась, попрощалась с тетушкой и уехала к своим бабке и деду – Лидии и Даниилу. В своей одинокой беременности решила прибиться к старому берегу. Самой сил поднять ребенка у нее не было, а старики поддерживали как могли и даже вопросов поначалу не задавали.

Беременная? И отлично. Будет нам внук и Богу человек. Одинокая? Прекрасно. Никакой хрен не станет мулять перед глазами. Профессии не имеешь? Ерунда. В Донецке специальность можно получить, не отходя от заводской проходной.

Так вот, спустя совсем недолгое время после ночи любви она вышла из прокуренного плацкартного вагона на перрон Донецка и вдохнула анемичной грудью веселый угольный ветер. До самой смерти своей осенью 2014 года отца моего вживую не встречала. Только по телевизору. Переживала за него, когда он в телевизионной картинке стоял на сцене за плечами первых фигур нынешнего политического бомонда. Это я о последнем Майдане. Да-да, в выпусках новостей мой

донор биологический выглядывал из-за плеча то у одного, то у другого представителя революционного истеблишмента. И отчаянно при этом храбрился. Делал вид, что революция для него – мать родная, а не рулетка злая и непредсказуемая.

В любом случае, я благодарен матери за то, что никогда не скрывала от меня отца. Как и того, что зовут его Боря, что он политический эксперт, строитель новой реальности, настоящий, мать его, Морфеус, гроза агентов Смитов, самый что ни на есть украинский Нео. Депутат и бизнесмен, владелец благотворительного фонда помощи имени всех обездоленных и бесправных, добрая душа, хули.

* * *

Каким вышло мое детство? Да прекрасным, спасибо, я доволен. Меня все устроило. Лида и Даня – отличные люди, никогда меня не напрягали. Лида так та вообще умерла в конце девяностых. Это случилось спустя пару лет после того, как старики оставили нам с матерью свою квартиру (все надеялись, что мать моя кого-нибудь найдет), а сами перебрались на дачу, на тот самый хуторок в сорока километрах от Луганска. Даниил с тех пор там и обитает. Все его ровесники умерли, а он все живет. И в город ты его не затянешь. Картошка у него своя, морковка, бурак, цибуля, конечно. Рыбу все лето и осень ловит, сушит, вялит, что там с ней еще делают? Жарит, конечно. До войны любил кормить нас с матерью карасями под чесноком со сметаной, когда мы за двести с лишним километров приезжали к нему на неделю или две позагорать и покупаться. Часто думаю, как он ухитряется там выживать последние полтора года? Только один раз с оказией мне удалось передать ему денег. У старика имеется мобильный, но зона приема там как раз одна – на горе Сизой, а там, сами понимаете, сейчас особо не поговоришь.

Жили мы всегда бедно. Помню в девяностых мать мне игрушки, слонов каких-то, коников, сама шила, пистолеты и сабли деревянные дед делал в своей мастерской. Так что тяжелое детство, деревянные игрушки – это как раз обо мне. Хотя, вы знаете, славное было время, не хуже, чем у других. Простая еда на столе. Свобода без конца и края. У стариков оставались какие-никакие пенсии, дед еще прирабатывал в

столярном цеху при шахте. Да и мать никогда без работы не сидела. Да и как ей было сидеть, если я из штанов вырастал каждый месяц.

Донецк, что ж. Хороший был город, если вы понимаете, о чем я. Даже горжусь тем, что именно там впервые увидел мир таким, каков он есть, пошел в школу, потом в университет. Правда, так вышло, что после первого же курса перевелся в Киев. Так сложились обстоятельства, что в городе находиться больше моих сил не было. Надо было бежать. И чем быстрее, тем лучше. Почему – о том чуть позже. Однако имейте в виду, кто бы что ни говорил, но тогда ни я, и никто другой знать не мог, что все так обернется, как обернулось. Вот, кстати, и не доверяй после этого подростковому кошмарам.

Но, честно вам скажу, лучше Донецка и города-то не бывает. Мне особенно нравилось по малолетству лазать на терриконы с пацанами, жечь там костры, смотреть на мир. Ведь что такое террикон? Это Олимп, прибежище богов. Место, где эти боги могут безнаказанно курить дешевую «мусорную» травку, заливая ее сухим красным вином, пивом или джин-тоником. Террикон – это твое место под небом, особенно, когда тебе двенадцать-тринадцать лет.

Верх террикона устремлен в небо. Его низ, подземное нутро – в глубины горячей и пульсирующей тьмы. Это два различных мира. Иногда невысокий и неприметный, совершенно гладкий, как лоб идиота, террикон может скрывать страшные тайны. На одном таком лбу, расположенном на другом конце города, одно время был установлен деревянный крест. Рядом с ним некогда находились три ствола старой и не очень глубокой шахты «Веселая», куда немцы сбрасывали жителей Донбасса живыми. Туда же до Второй мировой, кстати, бросали украинцев советские внутренние органы. Не ясно, за что. Не нравились, видно, они органам власти, вот и оказывались там, откуда выхода почти что нет. Говорят, что туда же сбрасывали людей и после Второй мировой сотрудники поочередно МГБ, МВД и КГБ СССР. А потом, в пятидесятые годы, шахтные стволы, видимо переполненные израсходованным биологическим материалом, были отчасти взорваны, отчасти засыпали. От шахтного двора ничего не осталось. И теперь, конечно, никто не полезет на глубину два километра, чтобы услышать Донбасс, поговорить с мертвецами, записать и запротоколировать их истории. Впрочем, случается по-разному.

Это я к тому, что бывают терриконы старые, холодные, а есть такие, которые продолжают дымить годами. Там под каменным спудом иногда десятилетиями может гореть их невидимая сердцевина, уголь или еще что. Может быть, как знать, души замученных и убиенных. Никакой водой такой террикон потушить невозможно. Его приходится разрабатывать, понижать, иногда пересыпать инертными материалами. Но это делается обычно, если кто-то этой проблемой озабочен, если этот кто-то имеет деньги и желание вкладывать эти деньги в экологию. А это не часто случалось на Донбассе. Потому терриконы и отвалы горели, тлели, давали тепло и огонь. Ручейки смысла и яда, токи, энергии подземного мира просились наружу. Вся таблица Менделеева вместе с этим дымком уходила в атмосферу. Подземный огонь любил неярко, очень тихо, исподволь жить под этим небом. Он мечтал поселиться в наших детских телах, в трепещущих синеватых жилах, в слабой и нежной крови, в наших невинных душах.

Едкий дымок исподволь отравлял мир. Но, честно сказать, тому, кто привык бегать на террикон всегда, когда ему становилось скучно, одиноко, плохо, каждый раз, когда хотелось, чтобы его родной отец пришел и сказал: я люблю тебя, сынок, ты вовсе не убог, не дегенерат, не выродок, тому, конечно, этот дымок, в конце концов, становился другом и помогал выживать. Дымок этот насыщал тебя чем-то таким, что в окружающем тебя социально-ментальном пространстве отсутствовало напрочь. Я бы назвал этот феномен дымом отечества. Думаю, что яда, подобного этому, глубинному, честному, рожденному в подземных древних хранилищах апокалипсиса, взять в Украине больше негде.

Зимой на «горячих» терриконах снег не лежал, плавился. Можно было сидеть на них в самый лютый мороз, курить и смотреть на покрытую снежной коркой степь. Она вся была испещрена перелесками, полями, дачными поселками, речушками, ставками. Вдыхая дымок, ты поднимался над терриконом и плыл в лучах заходящего январского солнца, как дирижабль, чуть покачиваясь над городом от восторга, томления и любви. Любви к чему? Да к своей земле, которая, нежась перед тобой на подушках января, поскрипывала снегом и сухой породой, свистела ветром, касалась губ и зрачков ледяными иглами, мерцала в рапиде, наплывала и вздрагивала от уколов солнечного луча.

Одинокого подростка занимала мысль о том, что или, скорее, кто там внутри террикона топит жаркие печи. Что он хочет, чего боится, зачем так долго не говорит с нами – верными рыцарям дыма, огня и угля, а также стронция, бария, калия, алюминия, германия, скандия, галлия, иттрия, циркония, кварца, меди, титана, серы, хлора. В этом крылась загадка, обернувшаяся к нам лицом в тот момент, когда мы к этому были готовы. Но чтобы рассказать об этом, придется повременить и поговорить сперва о конце девяностых, а скорее, даже о начале двухтысячных, о славных десятых годах, когда мы только-только учились мастурбировать, играть соло на гитаре, курить гашиш и любить Родину.

Итак, терриконы. А вокруг них – посадки, умирающие лесные хозяйства. Чуть южнее – дачные поселки, речки, поля. В тех полях мы паслись и спасались. Там мы курили, пили вино, ругались матом, дрались на ножах, играли в карты, мастерили взрывпакеты и бросали в костры, беспощадно крали из дачных огородов и домов все, что не успевала прибрать от греха подальше рука хозяина. Мы пели. Боже мой, как мы пели! Под гитару, хриплыми голосами, изображая «Депеш Мод» и «Холодне сонце», «Скорпионс» и «Братів Гадюкіних», «Рамштайн» и «Вхід у змінному взутті», «Нумер 482», «Мотор'ролла», «Воплі Відоплясова», «Ария», БГ, «Кино», «Плач Єремії», а потом, конечно, и «Океан Ельзи», хотя, скажем, эстетика русских групп «Ноль» или «Крематорий» были нам всегда гораздо ближе.

Тут надо сказать, что ответственными за изображение всей этой музыкальной хрени были в основном я и мой друг Виталька Маслов. Из пятерых хранителей горящего террикона, окруженного лесистыми холмами, только мы с Масловым обладали уверенными зачатками музыкального слуха, ритма, английского и украинского языков. Шура Бобер, Гена Косач и Костя Красотка были наделены музыкальными способностями, не говоря уже о лингвистических, куда в меньшей степени. Впрочем, нас это не смущало. Кроме музыки, было у нас и еще одно общее увлечение – кинематограф, в основном, конечно, американский.

Вы, конечно, помните, лучшие фильмы десятых годов? «Властелин колец. Возвращение Короля», «Матрица. Перезагрузка», «Ловец снов», «Бэтмен. Начало», «Трансформеры», «Крепкий орешек 4.0», «Пираты Карибского моря», «Индиана Джонс и Королевство

хрустального черепа», «Железный человек», «Хроники Нарнии», «Темный рыцарь». Возможно, я что-то подзабыл. Все дело в том, что сейчас, конечно, эти шедевры воспринимаются как-то не так. Годы прошли, да и вообще, многое прошло. При этом очень многое пошло не так, как бы хотелось нам и старичку Нео. Но святые имена Кристофера Нолана, братьев и сестер Вачовски, Гора Вербинского, Эндрю Адамсона, Стивена Спилберга навсегда останутся в наших сердцах. Точнее, они уже остались в этих самых кусочках трепетного человеческого мяса и стонут в них, свищут и плещут ностальгией по тому времени, когда чудесное находилось рядом с нами буквально в каких-то двух шагах.

Места, в которых по преимуществу протекала моя жизнь до самого начала двадцатых годов, когда я поступил на биологический факультет, были удивительные. Необыкновенные. В тех местах жить было хорошо и страшно. Работающие заводы, занимавшие десятки квадратных километров, старые и новые шахты, между ними леса, городские проспекты, центр города, похожий на один большой парк, и снова промзоны, терриконы, лески, речушки. Степь куда ни глянь, и на двести тысяч километров видно небо до горизонта – пронзительно синее, высокое, уходящее в бесконечность.

Мы знали, что живем в Украине, но отчетливо понимали, что в то же самое время отрезаны от нее. Как писал поэт, «как нелюбимое дитя в семье родной». Как-то так приблизительно. Вот, главное, все остальные регионы как регионы. Значит, живут все вместе, соборно, чин-чинарем. Согласие между ними, любовь, взаимное понимание, просто Шир для хоббитов какой-то, ей-богу. Слезы от счастья наворачиваются. А Донбасс, как раз то самое место, где мы родились и жили, неотчетливо, неформально, но вполне безысходно оказывался отмежеван от остальной Украины. И дело, конечно, совсем не в языке.

С парнями мы эти вопросы, насколько я помню, не обговаривали ни разу. Слов таких не знали, малы были, глупы, инфантильны. Бог весть, как это объяснить. Но понимать – что-то такое понимали, конечно. Тем более что, по нашим ощущениям, мы родились в самом центре Украины. В месте, определяющем всю ее географию, местоположение на континенте и общую архитектонику рождающихся в этой стране смыслов. Даже сомнений быть не могло – мы живем в центре мироздания, огромного, таинственного и загадочного. И наш

террикон – горячее сердце страны, находится, конечно, в том месте, где возможно буквально все.

Мы ловили рыбу и раков в прудах и безымянных степных речушках, как собаки или кошки интуитивно чувствовали, какую траву можно есть, а какой следует остерегаться, с ходу могли оценить длину цепи хозяйской собаки, характер замка на погребке, высоту чердачного окошка.

Мы прекрасно ориентировались в том, что именно делают между собой женщины и мужчины или, скорее, мужики и бабы. Да чего там! Лучше любого «Вога» мы знали, чего хотят женщины, what women want, и могли изобразить все их нехитрые желания разработанной поколениями подростков Донбасса системой жестов и особых доверительных ухмылок.

* * *

Мой друг Виталька – хороший такой парень, прямой, но не глупый – был сыном уголовника-рецидивиста, которого на поселке видели, по-моему, всего один раз, во время его свадьбы с недоучившейся студенткой медицинского техникума. Звали ее Элеонорой, была она матерью Витальки и вообще доброй теткой. Работала в кафе, где продавали и на разлив, и на вынос. Может, помните, полуподвальное кафе в здании бывшего универмага «Аврора»?

Что такое Аврора. Это предрассветный ветерок. Дочь Гипериона и Тейи. Сестра Гелиоса и Селены. Обшарпанное здание этого приюта древнегреческой мысли как раз выходило окнами на тот самый шахтерский поселок, фактически предместье Донецка, от которого теперь остались одни только развалины. Война есть война. Ясное дело, что Элеонора, поднимавшая сына в одиночку, приворовывала. Сливала из бочек и баклажек вино и пиво и дома по выходным после восьми вечера недорого продавала всем желающим. Этот ветерок, я сейчас говорю о сухом красном, который она распространяла в пластиковых бутылках по литру и по полтора, навсегда подружил меня с алкоголем, и эта дружба, как сами видите, порой перерастает в искреннюю любовь. Но не суть.

Итак, Виталька всегда имел в доме вино и пиво, в нашей группе играл на ударных, был поклонником ножевого боя и тяжелого рока. Мою тихую симпатию к песням «Битлз», перенятую от матери, воспринимал как неопасное половое отклонение и старался мне его прощать.

– Ясное дело, у тебя отца нет, что ты еще можешь слушать, – пожимал он плечами так, будто у него был отец.

Я не возражал. Мы неохотно съедали по тарелке овощного супа, которым непременно перед играми на свежем воздухе кормила нас моя мать, и шли вдвоем в мир. В страшный и прекрасный, чреватый самыми настоящими приключениями.

Их нам обеспечивали в том числе и дружки Славы Алматы – тридцатилетнего шакала, ездившего на потрепанном черном джипе и приторговывавшего на поселке и в двух-трех близлежащих школах травой, порошком и таблетками. Он водил в клубы и рестораны мать Виталика Элеонору. Иногда подкидывал ей какие-то деньги. Но самое главное, что с какого-то момента всю нашу странную и, в общем-то, безобидную компанию из пяти человек он пытался принудить работать на него. Возможно, ему, как каждому начинающему Аль Капоне, претила сама мысль, что есть на его поселке малолетки, которые травку курят, но торговать ею отказываются?

Положительно не знаю, что ему в нас так не нравилось. Что задевало. Да на этом поселке таких, как мы, было пятьсот тысяч человек. Зачем было наезжать именно на нас? Может быть, дело было связано с тем, что Элеонора вдруг проявила гордость или неуступчивость, неожиданно отказавшись от общества Алматы? Вот не помню я. Не понимаю. Так случается иногда в жизни – самые главные вещи, причины того, что случилось потом, ускользают от памяти, как вода сквозь пальцы. Ничего пояснить нельзя, хотя изнутри памяти все кажется таким простым и ясным.

В общем, Алматы оскорбляла наша индифферентность, а натурой он был ранимой и остро чувствующей. Сейчас, спустя годы, я думаю, что, может быть, кроме всего прочего, ему не нравились наши «спевки» в подвальном помещении фитнес-клуба «Феникс», куда с нашими гитарами и бубнами нас пускал его владелец Додик, кокаинист и романтик – дядя Коли Красотки. У Додика там стояла еще советская уныло дребезжащая ударная установка, лажовый синтезатор,

скорее всего, собранный зеками Беломорканала по чертежам Леонардо да Винчи, и бас-гитара, звучащая как стон вола в процессе случки. Оригинальные бубны и две обычных гитары харьковского производства у нас были свои.

– Давай, – орал я на Виталика, который всегда запаздывал с ритмом, – крути педали, волк, поехали!

Шура Бобров – синтезатор, Гена Косач – гитара, Костя Красотка – бубен. Мы все, потев от восторга, пытались попасть в такт. Я играл на басы и пел «Скорпов»: «Time, it needs time», и лицо мое краснело от натуги. Пел я, если честно, невероятно плохо. Играли мы еще хуже, чем я пел. Но делали все это мы исключительно для себя. И нам было здорово.

Но, начиная приблизительно с весны того года, нам приходилось все хуже и хуже. И каждый раз, когда мы с Виталькой приходили теперь к «Авроре», чтобы забрать несколько новых пластиковых бутылок свежего ветерка, Алмата, сидя в крутом поселковом кафе на площади, выставив вперед загнутые носки своих остроносых туфель, внимательно и молчаливо изучал нас, не снимая черных очков. Сейчас, сквозь призму прошедшего времени, я понимаю, что он был похож на Хоттабыча. На лысого восточного хуя в очках и волшебных туфлях, которые обеспечивали ему астральное могущество и восемь бонусных жизней. Ему недоставало халата из халвы и электронного оранжевого верблюда с виртуальным шлемом на удлиненной угрюмой харе. Алмата был прекрасен, хотя он и был чудовищем.

Неподалеку с распахнутыми настежь дверями отдыхал его джип, из салона которого неслись нескончаемым потоком Алсу, «Тату», «БИ-2», «Ногу свело», «Смысловые галлюцинации» и, конечно, же «Черный бумер» Сереги. Скептически разглядывая окружающую среду, ели шашлыки его подручные. Девушки носили короткие юбки. В кинотеатре напротив давали «Миссия невыполнима – 3», и я подумал о том, что Джей Джей Абрамсу надо бы снять фильм про детей Донбасса, которые никогда не станут взрослыми, оттого, что их миссия умереть прямо здесь и сейчас. С противоположной стороны проспекта ветром разносило острый запах синей краски, которой два медленных похмельных рабочих красили забор торгового центра, принадлежащего империи Рината Ахметова. Стоял обыкновенный людской и птичий гам. Но нам, в те минуты, когда мы проходили мимо

Алматы, казалось, что все замерло, что само зло, выбравшись из наших страхов и снов, из кинематографических откровений всех во вселенной сестер и братьев Вачовски, из всего того, что неспособен осознать наш утлый мозг, обратило к нам свое худое лицо и непроницаемо черные очки.

Убив предыдущие полгода над книгами, мы все, кроме Красотки, которого осенью должны были увезти на ПМЖ в Канаду, поступили. Я – в университет, Косач, Бобр и Маслов в техникум на одну и ту же специальность, точного названия которой никто из них не знал. Матери наши были на седьмом небе от счастья. А нам становилось все хуже и хуже. Ближе к августу мы уже нигде не могли чувствовать себя вполне в безопасности, только на пропахшем дымом терриконе, который, как Этна, не переставал дымить, привлекая своих богов.

– Может, вам всем переехать в общежития? – предлагал Костя Красотка, раскуривая длинную женскую сигаретку, глядя на сизоватый дымок, струящийся из-под наших теней десятью метрами ниже. – Вы ж поступили? Я слышал, что иногородних пускают еще до начала учебного года.

– Во-первых, Алмата достанет нас и в общежитии, – назидательно проговорил Бобр и залпом прикончил банку пива. – Во-вторых, мы не иногородние и нам вполне могут отказать.

– Это да, – после некоторого раздумья согласился Костя, – а есть еще и в-третьих...

– В-третьих? – наморщился Виталька.

– В-третьих, у вас имеются родные и близкие.

– Это ты что ли, Красотка? – криво усмехнулся Виталик.

– А хоть бы и так, – пожал плечами Костя. – Мы ж не чужие люди, нет?

– Ты знаешь, что мне больше всего в тебе нравится? – поинтересовался Маслов и уселся прямо на глинистую площадку под нашими ногами.

– Моя фигура? – серьезно спросил Костя. – Интеллект? Чувство юмора? Я знаю! У меня губы красивые. Угадал?

– Твоя наглость! – покачал головой Виталик.

– Это способ самозащиты, – опять пожал плечами Красотка, уселся рядом с ним, стал болтать ногами над пропастью метров в тысячу, что темнела внизу, – ты же знаешь, я гей. А нам, гордым

неприрученным геем Донбасса, одиноко в этом мире холодном и бушующем, пропахшем углем и гендерной ненавистью. Нам приходится как-то выживать. Тем более что найти себе достойную пару не представляется возможным. Мне уже восемнадцать скоро, а меня один раз изнасиловали в школьной раздевалке, но ни разу никто не поцеловал в губы. Ты способен себе это представить, милый? Здесь никто не знает, черт побери, Уильяма Блейка. Здесь Энди Уорхол никогда не будет открыт. Слушайте, дорогие мои, ваши отцы даже Библию, которую сами написали, так и не удосужились ни разу прочесть. Это не город, а квадрат Малевича какой-то, ей-богу. Вся культура тут обращается в антрацит.

– Слушай, хватит, – поморщился Бобр, – терпеть не могу, когда ты из себя корчишь черт его знает кого... Не зли меня, и так все, млять, не так, как надо...

– Да ладно тебе, – переменял тон Красотка, – мы же дружим просто над пропастью во ржи. Дружим. У нас, сука, общие интересы.

– Вот другое дело, – вздохнул Бобр и закурил, – с этим я согласен. Мы с детства, самого гребаного детства вместе! Мы как братья над этой пропастью.

– К тому ж заметь, чем еще гею заниматься с натуралами? – Красотка в третий раз пожал плечами. – Только дружить.

Мы замолчали. Ситуация была тупиковая, идиотская по сути, не имеющая никакого решения. Никто из нас не понимал, что делать. Элеонора, мать Виталика, богиня вина и пива, наотрез отказалась способствовать разрешению нашего с Алматой необъявленного конфликта. Обращаться к милиции было не только глупо, но и бессмысленно. Алмата тот хотя бы какие-то мозги имел. И никаких других вариантов. Например, торговать порошком и травкой мне, без пяти минут студенту Донецкого национального университета, было в прямой облом. Не то чтобы у меня по карманам было полно денег и подработка меня не интересовала, просто не мое это, если вы понимаете, о чем я.

К тому же мы чувствовали, что дело не в торговле. Дело в каком-то неясном принципе. В чем-то, что не имеет под собой конкретной эмпирической основы. Алмата просто поставил себе цель. Возможно, и сам себе не отдавая отчета в том, какую именно. И если он нас ненавидел, а он нас ненавидел, то делал это из причин, о которых

нельзя было сказать хотя бы что-нибудь определенное. На самом деле его отношение к нам не было омрачено причинами меркантильного порядка. Хоттабыч в остроносых черных туфлях с загнутыми носками ненавидел нас из чистой онтологии. В подобных случаях люди говорят «так сложилось». На одном поселке с Алматой жить нам было далее невозможно. Но где в таком случае нам оставалось жить?

* * *

В конце августа, приехав на несколько дней из Берегового, чтобы провести нас с мамкой, умерла Лида. Хоронить старушку, кроме нас с парнями, на кладбище поехало человек семь. Помню, что солнце светило мне прямо в голову. Ветер нес пыль по дороге, и от свежей могилки с двумя крохотными венками мы долго шли вдоль кованой ограды, через которую был виден наш террикон. Над ним ветер крутил смерчи и мне отчего-то подумалось, что террикон зовет нас, что смерчи не случайны и что добром это все не кончится.

В автобусе мы сидели тихо. Выглядели неважно. Да оно и немудрено. Дня за три до похорон во дворе, у самого подъезда, Виталика беспричинно избили какие-то великовозрастные мудаки. Он был уверен, что по просьбе Алматы.

Бобер и Косач уже неделю как стояли на счетчике. Они на какой-то мутной квартире на Ташкенте совершенно случайно проигрались в буру. Их долг тут же купили люди Алматы. И они были должны к тому времени какую-то совершенно нереальную для них сумму в районе двухсот или трехсот долларов.

Но самым главным было не это. Вечером, как раз накануне приезда Лиды, сначала к Бобру и Косачу, а затем даже и к Витальке и ко мне приезжал на своем «Опеле» Додик, дядя Красотки. Костю искали по всей округе и не могли найти уже в течение нескольких суток. И, конечно, никто ничего не видел, не знал и ничем помочь не мог.

Красотка, насколько я помню, был единственным геем из тех, что жили по эту сторону американского киноискусства. Он никогда никому не говорил об этом, кроме нас. Но весь поселок, конечно, в его ориентации не сомневался ни секунды. У нас в округе двадцати

световых лет трудно было найти хотя бы одного еще чудака, который рискнул бы так одеваться, двигаться, говорить. Он смешно растягивал звуки в самых простых словах, часто и беззащитно матерился, неумело сплевывал сквозь передние зубы. Он хотел нравиться мальчикам. Иной раз вызывал во мне такое чувство, будто я плачу и одновременно смеюсь. Это я к тому, что для дружбы с этим парнем надо было иметь некоторое мужество.

Впрочем, его никто особо не трогал из-за его дяди Додика, который был в свое время известнейшим фарцовщиком в городе, отхватил в восьмидесятых пятерик, отсидел трешник, а выйдя на волю уже в начале девяностых, сделался бизнесменом средней руки, имевшим легальный бизнес, помогающий ему малыми партиями ввозить из России стрелковое оружие на продажу.

У меня в доме лежала родная, но мертвая, как сундук, баба Лида. Мать вокруг нее ходила молча. Две-три соседки из тех, что знают толк в похоронах, распорядились всем в доме, в том числе и мною. Ясно, что находиться там я не мог. Пропажа Красотки удачно с этим совпала. Мы с парнями излазили весь поселок, засунули носы в каждую дыру. Спросили всех, даже рыжего толстого участкового лейтенанта Федю.

– Сгинул наш пидарок! – задумчиво сказал он, глядя на нас синими пустыми глазами. – Хрен его знает, честное слово. Про него уже спрашивали. Заявление родные написали. Но пока ничего. Думаю так, что не найдем.

– Это почему? – тускло спросил я.

– Да знаете вы почему! – засмеялся Федя злым и трагическим хохотом настоящего Паяца. – Все, валите, некогда мне с вами трындеть. Пошли на хер отсюда. Дежурный, Серега, на хрена ты их сюда пустил?!

После похорон и теплого борща с курицей Виталик меня спросил, что я собираюсь делать вечером. Я покачал головой. Она у меня страшно болела. Я понятия не имел, что стану делать в ближайшие часы. Да и вообще, куда девать себя, всю прожитую и еще не прожитую жизнь.

– Ты что-то предлагаешь?

– Есть вино, четыре литра, и пол-литра водки.

– Я с вами, – кивнул Бобр.

– Конопля имеется, – сказал Косач, – масть слабая, но на пару кораблей хватит.

На терриконе напряженно гудел августовский солнечный ветер. Со стороны Мариуполя заходила гроза, первая августовская гроза этого года. После сезона ливней обычно жара в моем городе спадала, появлялась паутинка, утра становились холоднее, звезды крупнее и прозрачнее. Девочки казались странно повзрослевшими, а с первыми неделями сентября всегда наступала новая жизнь, независимо от школы, независимо ни от чего.

Мы сидели и пили вино, глядя на наш поселок, на город, на грозу. Километрах в пяти ливень уже лил. В одно и то же место били слепые и праздничные молнии. Они имели цвет белый и розовый, грохот разрядов доносился до нас не сразу. Мы считали секунды между вспышкой и грохотом, определяя расстояние. Когда ветер усилился, мы перебрались в пещеру с северной стороны. Сюда ни ветер, ни косые струи дождя добить не могли. Здесь было душновато из-за дыма, который поднимался от самой подошвы Олимпа, но сигареты, вино и трава помогали преодолевать удушье или, скажем так, усиливали его, превращая в нечто совершенно другое. Мы были пьяны и печальны и в то же самое время хохотали, как безумные. Как хренова тысяча Гамлетов. Мы боялись того, чтобы будет с нами дальше, но старались друг другу этого не показывать, особенно ввиду серебристых и розовых свастик, бьющих в наш поселок. Именно их вид придавал нашему пикнику подлинный смысл.

А потом после неопределенного временного провала я помню вот что. Мы молчим и бешено смотрим вокруг и друг на друга, а перед нами стоит, по первым ощущениям, кукла. Метр двадцать в холке. Чем-то напоминает снеговика, сделанного из гудрона и утыканного блестящими черными иглами. Его звали Дымок. Поворачиваем головы вправо, а рядом с ним такой же высоты девочка. Выглядела она гораздо симпатичнее, но с ее головы до самого пола спускалась стальная коса, точь-в-точь похожая на трос, по которому скользят вагончики фуникулера от Почтовой площади до Михайловского собора. Эта девочка назвалась Родиной.

Надеюсь, теперь вы понимаете, что я не зря так подробно рассказывал о том, что представляло собой наше детство и юность. Ясно, что мои воспоминания о той ночи нельзя трактовать буквально.

Иначе нам с вами пришлось бы уверить себя черт его знает в чем. Другое дело, что, кроме моих воспоминаний, у меня никаких других воспоминаний нет. И то, что происходило дальше, приходится разбирать по каким-то отрывочным фрагментам, которые моя память не смогла вытеснить из себя до сих пор.

Мы шли по поселку в струях черной холодной воды. Молнии били справа и слева. Рядом шли мои парни: Маслов, Бобр, Косач. А впереди нас над бурлящими и крутящимися просторами разверстых вод плыли Дымок и Родина. Мы шли молча, потому что разговаривать было не о чем. Да, кроме того, и некогда. Только что вокруг простирались террикон и холмы, как вот уже мы прошлепали мимо обшарпанного военного магазина, за которым начиналась военная часть, где в советское время базировались связисты. Не успев осознать этот факт, я заморожено принялся наблюдать за тем, как на нас наплывают и валяются в пропасть небытия старые гаражи и ставки, клонящиеся к земле тополя, которые покрывала бушующая Лета, вышедшая из берегов, и частный сектор, ритмично мерцающий квадратами мутных окон, казался островом, плывущим на гребнях волн. Промелькнули фонтан и развалины старого шахтного вентиляционного ствола. Показался съезд на хутор Дальний. Гроза усиливалась. Появились очертания старой школы, которая ныне разрушена и больше никогда восстановлена не будет, и тут вдруг в радужных переливах залитых дождем фонарей обозначились машины охраны Алматы. Они стояли, как всегда, полукругом вокруг заправки и ресторана «Париж», принадлежавших Алмате. Здесь по вечерам традиционно кучковалась его свора. Машин было не то пять, не то двенадцать, не то сорок семь. На закрытой застекленной террасе все столики были заняты.

Там шел праздничный ужин. Лучшие люди нашего городка. Участковый Федор и школьный директор. В шикарном бальном платье вальсировала с гигантской волосатой обезьяной завуч нашей школы. Школьный стоматолог, который в детстве любил пальцем расшатывать маленьким детям молочные зубы,пил абсент. Чумак, мой биологический, мой честный и добрый, тоже был тут как тут. В общем, не знаю, что видели парни, думаю, что каждому виделось что-то свое, потому как Бобр, например, принялся стыдливо улыбаться, а Косач по-детски заплакал навзрыд.

Внезапно у входной двери с бокалом коньяка в руках появился Алмата. Он тихо застыл в метре над землей в темном коротком плаще, в мягких кожаных сапожках с металлическими крыльями у щиколоток, с черным обручем, охватывающим высокий лоб. Алмата посмотрел на нас, бледно улыбнулся и поднял руку вверх. Из темноты одним махом выступила многотысячная рать, вооруженная пилами, цепями, дубинками, коленвалами от Белазы, серпами, молотами, баксами и таблетками, автоматами Калашникова и пистолетами Стечкина, бластерами и бактериологическим оружием, атомными ледоколами и ракетами дальнего радиуса поражения. Ее передние ряды уперлись в ограждение парковки ресторана и, в конце концов, выгнулись клином, острием которого стала фигура Алматы.

Мы вздрогнули. Ударила необычайной силы молния.

– Что-то их многовато, – сказал Виталик и покосился на меня.

Бобр качнул головой и задумчиво проговорил:

– Зря мы так напились все-таки.

– Это все трава, – сокрушенно добавил Косач. – Надо было, Вася, по две-три затяжки, и тормозить.

А при чем тут я. Не надо на меня смотреть. Я, что ли, придумал сюда идти. Не знаю, кстати. Вряд ли. Не может быть. Но в любом случае, я ничего не успел сказать. Дымок встряхнулся по-собачьи, и острые длинные иглы полетели навстречу темной рати. Родина ударила металлической косой о землю, и за нашими спинами встали тени тех, кто долгие годы не мог найти успокоения в подземельях Донбасса. А впереди всех встал смешной и мертвый Костя Красотка с портретом Энди Уорхола в тлеющих тонких руках.

И битва началась.

* * *

Проболел я тогда недели три или четыре и еле выкарабкался. Температура сутками не снижалась, и я просто сгорал, глядя невидящими глазами за окно спальни, где громыхали грозы, где сезон ливней обещал новую жизнь. Я так тяжело и долго балансировал на грани жизни и смерти, что почти ослеп и с тех пор зрение у меня ни к черту, приблизительно минус сто семьдесят восемь. Но не суть. Это

все понятная история, если ты заражаешься корью, будучи взрослым мальчиком.

Ко мне никого не пускали, мобильник забрала и спрятала мать. Потому только в начале сентября я узнал о короткой перестрелке, забравшей жизнь Алматы и двух его подручных, о Додике, которой вскрыл себе вены в своем доме сразу после этого, о похоронах Красотки, обезображенный труп которого был обнаружен путевой командой в лесополосе возле железнодорожной станции, о том, что ждет меня студенческое общежитие, и новые книги, и учеба, и новая-новая жизнь.

Вы потерпите, я уже заканчиваю. Важно вот что еще. В общежитии я стал жить с октября и спиртного не брал в рот вовсе, уже не говоря о траве. Я бегал по утрам в парке, баловался с гантелями. Занимался учебой, как проклятый, и за полтора года поумнел так, как никогда ранее. Просто черт его знает, какой стал умный, если вы понимаете, о чем я. Но мне ничего не помогало. Стоило где-нибудь уединиться – в библиотеке с книгой, на лавочке в чудесном зеленом парке, которых у нас до войны было великое множество, как рядом вот так, как я с вами, сидел Костик Красотка и смотрел на меня. Просто сидит и смотрит.

– Какого хера, Костя, – сказал я ему как-то раз.

– Уезжай, Вася, уезжай отсюда, – Красотка прикурил длинную женскую сигаретку и огляделся. Вокруг нас мамыши скакали вместе с колясками. Наступила пора второй сессии, летел пух, на бульваре Пушкина старички играли на духовых инструментах.

– Куда и зачем?

– Куда хочешь, но тут я от тебя не отстану, – улыбнулся он, – стану в комнату к тебе приходить, на лекции, завывать в ночных трубах.

– Это что еще за трубы такие? – поднял я брови.

– Хер его знает, – помахал сигареткой Красотка, – это я так образно. Ты ж читал Эдгара Аллана По, что-нибудь в этом духе. И ты свихнешься, мой милый, просто заболеешь, и вся твоя молодая цветущая жизнь сойдет на псы.

– Но тебя же нет, Костя, ты умер, ты не можешь мне приказывать, где мне жить, а где нет.

– Это точно! Я умер и не могу. Но тебе, брат, от этого не легче. У тебя девушка отличная, новые друзья, каково тебе будет признаться им, что ты гребаный шизофреник?

Мы помолчали. Старички играли джазовые стандарты и, несмотря на возраст, зажигали не шутейно.

– Передавай привет нашим парням, – сказал Костя, поднимаясь со скамейки, – хорошо бы и им тоже отсюда уехать, да боюсь, что говорить им сейчас об этом бессмысленно. Только дураком тебя станут считать. Тем более что Косачу и Бобру суждено именно в эту землю прилечь костями. Так что ни к чему. А ты помни, что я сказал. Ты же гребаный биолог, понимаешь, что это значит, когда к тебе начинают являться твои мертвые друзья?

– Если я перееду, ты меня оставишь в покое?

– Во всяком случае, на некоторое время, дорогой. Да, определенно, хотя бы на некоторое время.

– Слушай, а почему, почему все так? Почему надо уезжать? В чем дело?

– Да в том, дорогой, что битва началась и исход ее не предрешен.

Больше с Костей мы никогда не говорили. Правда, он являлся еще несколько раз, то в толпе на бульваре, то в интернет-кафе. Смотрел издали и курил. Но после того как я сообщил матери, что перевожусь в Киев, все стало проще. Вот такие дела. Так что, конечно, мы были слишком малы, чтобы видеть революцию на граните, ни хрена не понимали в движении «Украина без Кучмы», и пропустили революцию роз, да и вообще в Киеве – не у себя дома, но что-то и в нашей жизни было такое. Например, на последнем Майдане стояло, как минимум, два Чумака. Я, неприметный, никому не интересный очкарик, маялся в толпе у сцены. А там, наверху, с гордо поднятой головой стоял настоящий биологический Чумак, строитель нации и продолжатель рода.

Это я к тому, что было определенно что-то такое и в нас. Да и есть, чего там скромничать, конечно, есть. У всех нас, кто остался без дома, кто живет сейчас в этой войне, кого ведут по жизни тихий Дымок и милая девочка Родина с тяжелой стальной косой, идущей до самого центра земли.

– Хорошо излагаешь, парень, люблю я тебя послушать, – сказал бармен и налил еще, – только я тебя предупреждаю, Васек, это последняя. Я на тебя запишу. Там уже долг, между прочим, изрядный. И ты иди, Христа ради, мы уже час как закрыты. Вот пей последнюю – и иди. Ты не обижайся, но вот мне, считай, шестьдесят три, но даже я смотрю на жизнь веселее. Пора бы тебе прийти в себя! Ты ж совсем еще молод. Тридцати поди еще нет. Что ж ты живешь как старик? На носу семнадцатый год, а ты к шестнадцатому никак не привыкнешь. – Он помолчал и добавил: – Не постигаю я одного, как ты со своим зрением после выпивки находишь дорогу домой.

– Слушайте, вы отличный бармен, – сказал я и стукнул последней рюмкой о передние зубы, – это верно, вся проблема в зрении и больше, конечно, ни в чем.

Махнув рукой, я побрел по направлению к двери, за которой всех нас ждало долгое и ненасытное время.

27 мая 2016 г., Киев

Макс Кідрук

Історія сьома. Захар та Андрій. 2019–2056

Я вивалився із клініки в пересичену вуглекислотою атмосферу о пів на сьому вечора. До зустрічі зі Шпротом і Бонкою залишалася година – тобто я вже не встигав, – та попри це, прямуючи до метро, вирішив спершу заїхати додому. Після того, що сталося в операційній, страшенно хотілося прийняти душ. Я розумів, що ні мочалка, ні струмені гарячої води не допоможуть видерти з себе спогади, але сподівався хоча б трохи притлумити відразу до себе.

Волога душила. Важкі сірі хмари притискалися до землі, а липке повітря бралось до шкіри. На мені була нейлонова вітрівка, я застібнув блискавку до шиї, та однаково не міг перестати тремтіти – м'язи раз у раз подригували, немов від ударів струмом. Я трусився, відтоді як вийшов з операційної. У холі на першому поверсі столичного Центру нейрохірургії, перед височеними розсувними дверима з тонованого скла, мене перестрів головлікар – Тірон Харват, 67 років, доктор медичних наук – і спробував заспокоїти. Позаочі його називали Янголом. Хтось говорив, що це через ясно-сині, немов квітки льону, очі та тендітне, наче павутина, волосся, але старожили стверджували, що Харвата так нарекли пацієнти. Він був «старої школи» й не раз, коли рої агентів у тілі чи контролююча програма давали збій, успішно закінчував операцію руками. «Це перша?» – Янгол стиснув долонею моє плече. Він мав на увазі «смерть на столі» – так ми це називали поміж собою. Я кивнув і подумав, що за той час, поки перевдягався, про смерть Христини, напевно, довідалася вся лікарня. «Постарайся забути, – порадив він. – Знаю, важко, але життя триває, не картай себе й не зациклюйся. Ти зробив, що міг, а те, що не вийшло... ну, лайно трапляється. Постарайся викинути це з голови». Я пильно подивився на нього й запитав: «Скільки було у вас?» Його очі враз затягнуло поволокою. Я бачив, як зіниці повільно розширилися, а погляд розмазався, став несфокусованим, і тепер Харват дивився кудись повз мене, мене вже наче й не було. Від роздратування я прикусив щоку. Ви

розумієте? Ті його слова не просто нічого не означали, вони були фальшивкою, обгортками, що маскували порожнечу! «Четверо...» – зрештою сказав він. Я вдруجه кивнув і, присягаюся, доклав усіх зусиль, щоби стриматися, – розумів, що питати таке підло, тим більше таким тоном, – але не зміг: роз’їдені жовчю слова самі полізли з перекривленого болем рота. Тож я поцікавився, як давно він викинув із голови своїх – тих чотирьох, які спливали кров’ю на його очах. Харват повільно повів головою з боку в бік і, так само дивлячись крізь мене, витиснув: «Я, Захаре, пам’ятаю кожного. Моя матір померла тридцять років тому, і я часом ловлю себе на думці, що не можу пригадати її, а цих... я пам’ятаю кожну ямочку на їхніх лицах». Мені було начхати, чи зауважив він злорадство в моїх очах. Легше не стало, певна річ, ні, радше навпаки – я спочатку злякався. Я виходив з операційної з таким відчуттям, наче на спину, загнавши глибоко під шкіру зашкарублі кігті, заскочила велетенська мавпа, тож мені стало зле від думки, що я, як і Харват, носитиму цю мавпу впродовж десятиліть. Але вже за мить – і тоді мені анітрохи не було через це соромно – груди заповнило відчуття хворобливого тріумфу, спричинене усвідомленням того, що у високого, майже під два метри чоловіка, що стояв переді мною, таких мавп на спині аж чотири.

Що найгірше – тобто що було найгіршим для мене – операцію можна було не робити. Теоретично. Десятирічну Христину Радченко направили до мене позавчора. Її батько – Віктор Радченко – був головою ради директорів «West Agro Group Inc.», заснованого 2032-го торгового холдингу, який на початок 2056-го став найбільшим експортером зерна та води з України. Не подумайте, начебто я заспокоюю чи виправдовую себе, але, якби не статки сім’ї, дівча, напевно, і досі залишалося б живим. Річ у тому, що після революції в діагностуванні внутрішніх хвороб, коли експрес-аналізatori крові почали вбудовувати в зубні щітки, а клітинні фільтри-аналізatori для зливів з душу чи раковин стали коштувати дешевше пачки презервативів, люди отримали можливість виявляти величезну кількість хвороб – майже всі пухлини, кардіосклероз, міокардит, ішемічну хворобу серця, діабет, будь-які інфекційні захворювання – у зародку. Чистиш зуби, а тут – біп! – спалахує індикатор на краєчку щітки. Отже, аналізатор виявив підозрілі антитіла, і треба йти до лікаря. Відповідно, спростилося й лікування. Хірурги у звичному

розумінні зникли, їхнє місце посіли терапевти. На жаль, ця революція не торкнулася неврологічних захворювань – усього, що стосується нервової системи та головного мозку. Для виявлення епілепсії, пухлини мозку чи, скажімо, загрози інсульту недостатньо взяти на аналіз кров – потрібно робити ЕЕГ і МРТ. Перший функціональний магнітний томограф домашнього вжитку з'явився на ринку десять років тому, але навіть тепер, 2056-го, він коштував як електрокар, вимагав спеціаліста з установки й постійного обслуговування, через що дозволити його собі могли лише заможні сім'ї. Як, наприклад, родина Радченків. Коротше, два дні тому, ранком 13 вересня 2056-го, коли маленька Христя сушила голову перед тим, як піти до школи, томограф у її ванній пропищав і злобно заблимав червоним. Батьки, не зволікаючи, повезли дочку до невролога, а той направив її до Центру нейрохірургії. Я збагнув, у чому проблема, лиш раз поглянувши на 3D-скан її мозку: три аневризми – одна велика, дві трохи менших – відповідно, на передній сполучній артерії, внутрішній сонній артерії та задній церебральній артерії. Аневризма – це схоже на кульку здуття на стінці судини, спричинене її стоншенням. Зазвичай аневризми виникають у людей літнього віку, але зрідка трапляються вроджені – як у Христини. Вони небезпечні, адже будь-якої миті можуть лопнути, і це призведе до крововиливу в мозок, а далі... ну, самі розумієте. Система порахувала ймовірність виникнення загрозливих ускладнень під час операції – 2,11%. А тоді видала значення ймовірності розриву хоча б однієї з аневризм у найближчі десять років – 1,68%. Я спершу подумав, що це якась помилка, але, наказавши програмі екстраполювати результати обстеження – тобто сформувані передбачення на основі наявних даних, – виявив, що з віком загроза смерті стрімко зростає. Через тридцять років вона складатиме аж 36%. Я вирішив не відкладати операцію.

До кінця 20-х аневризми лікували ендovasкулярним методом: через розріз на стегні в тіло вводили електроди, судинами проштовхували їх до мозку, де розгортали протез, що перекривав стоншену ділянку. На початку 30-х, за десять років до того, як я пішов учитися на лікаря, аневризми почали «цементувати» наноагентами.

Саме по собі клітинне нарощення стінок судини не є чимось важким, єдина складність полягала в тому, що операція могла затягнутися – я вирішив «закрити» всі три аневризми за раз. Христіна

лежала на спині, притомна, їй навіть не кололи знеболювального. Об 11:10 я впорснув у вену першу порцію наноагентів, налаштуваючи, прогнав їх через серце, після чого провів до мозку. Поки зграйка мікроскопічних машин, керуючись командами з комп'ютера, забудовувала аневризму ендотелієм, я розпитував дівча про навчання, про подруг, про улюблені книги. Через півтори години нанороботи закінчили «цементування» стінки найбільшої аневризми. Я вивів їх із організму і впустив нову партію, а тоді одна з двох менших аневризм розірвалася. Чому? Не знаю. Напевно, Янгол мав рацію: лайно трапляється. Обличчя Христі засмикалося, вона спершу замовкла, а потім тихо проказала: «Болить». Холонучи від жаху, я спитав: «Що болить?» – хоча й так знав відповідь. За мить дівчинка верещала від болю.

Розрив аневризми під час нарощення стінки – найгірше, що може статися в сучасній нейрохірургії. Спішно викликаний до операційної анестезіолог увів наркоз, ми перевели дівчинку у вертикальне положення – щоби хоч трохи зменшити відтік крові з розірваної артерії, – і закріпили її голову в затискачах. Мені знадобилося сім хвилин, щоби збрити частину волосся й електропилкою прорізати отвір у черепі. Асистент відразу почав відсмоктувати кров, але це мало допомагало: я був буквально по лікті в крові, кров заливала операційне крісло, стікала на підлогу, та найгірше – через кров я не міг дістатися до пошкодженої артерії, боявся зачепити нерв або яку-небудь іншу судину. О 13:35, так і не зупинивши кровотечу, я ухвалив рішення про введення пацієнтки в стан контрольованої клінічної смерті. Усі, хто був в операційній, швидко переодяглися в термостюми, приміщення наповнили крижаним повітрям, і за чверть години тіло Христини охолодили до 25 °С. О 14:17 серце дівчинки зупинилося. Тлумлячи паніку, я залатав ушкоджену артерію, витяг інструменти з мозку, після чого анестезіолог почав виводити Христину зі стану контрольованої клінічної смерті. Серцева активність відновилася майже відразу, тиск стабільно зростає – кров пішла до півкуль, а потім я побачив, як на виведеному на плаский екран понад операційним кріслом зображенні мозку з'являється все більше моторошно-сірих ділянок. Щось велике, холодне й чорне зрушилося в моїх грудях і посунуло вниз, зминаючи шлунок і нутрощі. Пізно. Було вже пізно. Мозок десятирічної Христини Радченко помер. Не знаю, скільки часу я простояв посеред

залитої кров'ю операційної, дивлячись на результат своїх дій – бліде, наче гусінь, знекровлене тільце, у якому вперто штовхалося крихітне серце, єдине, що залишалося умовно живим.

О 17:40 я наказав відключити апарат штучного дихання.

* * *

Дорогою від метро до свого кондомініуму я міркував про те, що крововиливи в мозок стали чимось на кшталт особистого прокляття. Вам, мабуть, дивно чути таку нісенітницю, та ще й від нейрохірурга, що мав би стикатися з субарахноїдальними кровотечами кожного другого дня. Але зрозумійте: я почав самостійно оперувати трохи більше року тому, та головне – обоє моїх батьків померли від інсульту.

Мій батько, Василь Борисович Чумак, за освітою – біолог, усе життя пропрацював лаборантом в Інституті молекулярної біології і генетики при НАНУ. Лаборантом він був, треба сказати, нікудишнім, та все ж кращим, ніж батьком. Люди, яких я відношу до знайомих середнього рівня затребуваності, досі вважають, що я пішов учитися на лікаря саме через нього. До певної міри так і є, от тільки батько не надихав мене й не прищеплював з дитинства любов до фундаментальної науки. Василь Чумак узагалі не обтяжував себе турботами про виховання сина. Я народився в серпні 2019-го й уперше замислився про те, що хочу стати лікарем, приблизно через місяць після того, як мені виповнилося чотирнадцять: того дня на моїх очах помирала мама, а батько з усіма своїми знаннями про біологію – себто про життя – просто стояв і перелякано витріщався на неї.

На час смерті моєї мамі, Лілії Чумак-Ордаш, виповнилось повних сорок років. За будь-якими мірками ранувато для геморагічного інсульту, проте мама, як і її батько, мій дід – Максим Ордаш, – з ранніх років страждала на гіпертонію. Дід казав, що це через його батька, тобто мого прадіда – Геннадія Попеля, – якого він не пам'ятав, бо прабабця Надя розлучилася й вийшла заміж за іншого ще до того, як дід Максим навчився говорити реченнями, що налічували більше трьох слів. Дідусь часто переповідав почуту на початку 1990-х історію, яка з часом стала чимось на кшталт родинної легенди, про те, як далекого 1972-го прабабця Надя з її першим чоловіком – «отим безтолковим

Попелем» – опинилися за лічені кілометри від епіцентру промислового ядерного вибуху, яким Совети намагались загасити пожежу на газовому родовищі неподалік Хрестища на заході Харківської області. Я після того навіть гуглив: і пожежа, і вибух не були вигадкою. Газовий факел палав два роки до підризу ядерного заряду й ще впродовж місяців після нього, інакше кажучи, єдиними наслідками вибуху стали вибиті вікна й потріскані стіни в довколишніх селах, а також кількасот опромінених людей, серед яких – мій прадід Гена з тоді ще кількамісячним дідусем Максимом на руках.

Того дня, коли в мами стався інсульт, був вихідний, батьки сиділи вдома. Пригадую, як приблизно за годину після того, як спала пообідня спека, я взувався, збираючись на тренування з боротьби, а мама розчісувала волосся й чекала, щоб зачинити за мною двері. Я потягнувся рукою за наплічником, коли по моїх вухах ляснув непристойно гучний зойк; я підняв голову й побачив, як мама безшумно опускається на підлогу. Вся її ліва сторона застигла, права ж навпаки – смикалася. Вона піднесла праву долоню до перекошеного лица – пальці нещадно дряпали шкіру над вухом і скронею – і, викривляючи губи, зашипіла: «Пече... пече...» Невдовзі слова поступились огидному нечленороздільному булькотінню. Я заплакав і, схилившись, побачив жах у її очах. Мама вже не могла виразно говорити, але поки що не втратила здатність усвідомлювати. Коли прибіг батько, вона обмочилась і знепритомніла.

Це тепер я розумію, що в тому стані як-небудь допомогти їй ми вже не могли. Ніхто не міг. Але тоді я просто не міг збагнути, чому батько, чекаючи поки приїде швидка, стовбичить на місці й нічого не робить. Маму навіть не забирали в лікарню. Лікар, що її оглянув, діагностував незворотній набряк мозку, після чого вколов знеболювальне й поїхав. Шансів не було. Наступного ранку, не приходячи до тями, мама померла, а я пообіцяв собі, що стану лікарем, який запобігає інсультам. Я вірив, що це з біса круто: мати можливість ухвалювати рішення й відповідати за них.

Як помер батько? Це неприємна історія. Тобто я не хочу сказати, начебто смерть рідного батька може бути приємною, просто мій відійшов так, що соромно розповідати. Василь Чумак мав звичку подовгу зачинятися в туалеті з газетою чи журналом. 2 березня 2047-го – я саме закінчував інтернатуру в Центрі неврології – батько звично

засів у вбиральні, прихопивши з собою новий номер «Країни». Десь через півгодини припекло мені. Наразившись на замкнуті зсередини двері, я взявся стукати, кілька разів смикнув ручку, навіть спробував кричати, але марно. Зрештою виламав двері. Батько зі спущеними штанами сидів на унітазі, розклавши на колінах розгорнутий журнал. Утім, він не читав, не дивився на мене і, зрозуміло, не срава, бо був мертвий. Причина смерті та ж, що й у мами: обширний геморагічний інсульт.

Заскочивши до квартири на сімнадцятому поверсі, я прийняв душ і відчув себе трохи краще. У вхідних побачив три повідомлення – два від Шпрота і одне Бонки, проте відповідати не став. Похапцем натягнув на себе чистий одяг і вислизнув із квартири.

Виходячи з під'їзду, на мить затримався. В очі кинулось електронне оголошення ліворуч від входу, яке чомусь не помітив дорогою від метро. Центральна виборча комісія України нагадувала колишнім жителям Донецької та Луганської областей про Референдум із визначення статусу територій, що були окуповані Росією, і який мав відбутися за два тижні. Жирним шрифтом була виділена нотатка про те, що в голосуванні мають право брати участь не лише мешканці Донбасу, але й особи 2014–2020 рр. народження, хоча б один із батьків яких проживав у Донецькій чи Луганській області на момент початку російської агресії, але які були народжені за межами окупованих територій.

Накопичений за день жар хвилями підіймався від землі, наче вона випаровувалася. Я востаннє зиркнув на оголошення, розвернувся й поспішив до підземки.

* * *

Певна річ, я міг би не йти, але Шпрот і Бонка були моїми єдиним друзями. Відтоді як мене покинула дружина, наші щоп'ятничні посиденьки в пабі на Пушкінській залишались єдиною моєю розвагою, тож навіть після жахливого дня на роботі я вирішив не пропускати зустріч. Доїхав до Хрещатика – ця частина міста була найбільш загазованою, кілька чоловік на виході зі станції стояли біля кисневих

автоматів, насичуючи легені перед тим, як вийти на вулицю, підтюпцем спустився Прорізною й заскочив до бару.

– Чого так пізно? – Шпрот, зустрічаючи мене, підвівся. Насправді Шпрота звали Костею – Костею Лотоцьким, а прізвисько причепилося до нього ще в школі через худорлявість, високий зріст і рудий, аж ядучий колір волосся.

– Та, не питай... – відмахнувся. Не хотів розказувати про те, що сталося у клініці.

– Падай, – Бонка підсунув мені крісло.

Бонка був Бонкою від народження, тобто, його так і звали – Артем Бонка. На два роки молодший за мене, невисокий, чорнявий, з вічно задертими догори кутиками губ. В обох – і в Кості, і в Артема – очі виблискували від уже випитого пива.

– Ти чув? – спитав Шпрот після того, як я опустився на олдскульний дерев'яний стільчик.

– Почекай, – перебив Бонка. Він щось відчув – насторожився, обстеживши моє лице. За мить нахилився, турботливо зазирнув у вічі: – У тебе все гаразд?

Я знову махнув рукою:

– Норма. Усе окей, – потому повернувся до Шпрота: – Що я мав чути?

Той був надто збуджений, аби зауважити траурний вираз на моєму обличчі:

– Марсіани задушили півсотні наших!

Я роззявив рота.

Перше постійне поселення з'явилося на Марсі 2026-го, коли мені було сім, і нараховувало аж три жителі. 2037-го кількість колоністів зросла до ста двадцяти, тоді ж на Червоній планеті народилася перша дитина. Хлопчик. Еландон Шеард. 2038-го неподалік кратера Еберсвальде колоністи заклали ще одну станцію, яка за десять років перетворилася на повноцінне – за марсіанськими, звісно, мірками – місто. А на початку 2050-х населення Марса нараховувало вже дві з половиною тисячі осіб, приблизно дев'ятсот п'ятдесят із яких не прилітали із Землі. Народжені на Марсі. Саме таких тут, на Землі, років п'ять тому почали називати «марсіанами».

Тож я розкрив рота, щоб попросити Шпрота не називати їх «марсіанами» – мені страшенно не подобався цей поділ на «наших» та

«ненаших» (мушу, щоправда, зазначити, що завдяки нижчій гравітації діти, котрі народжувалися на Марсі, усе ж відрізнялися від дітей на Землі – були вищими, мали більш крихкі кістки і з якихось, поки що не до кінця зрозумілих причин більші голови, та попри все вони лишалися людьми, вони не були ні іншою расою, ні тим більше новим видом Homo), проте прохання зав'язнуло в зубах. До мене поволі дійшло, що саме проказав Костя.

– Що зробили?

– Ти ж пам'ятаєш, що Еландона обрали Канцлером...

Я кивнув. Задовго до старту першого пілотованого корабля, що рушив до Червоної планети, компанії, які фінансували колонізацію, розпочали дискусію про те, яким має бути Марс. Кому він належатиме? Хто встановлюватиме закони, які діятимуть на планеті? Яким буде політичний устрій, коли колонія розростеться? У результаті півторарічних обговорень було сформовано Раду дев'ятнадцяти, куди ввійшли представники п'ятнадцяти найбільших компаній, що жили проект, а також четверо експертів від НАСА. 2022-го Рада прийняла Марсіанську Конституцію. Відповідно до неї Марс ніколи не належатиме жодній земній нації, планета апріорі стає власністю тих, хто на ній поселяється, закони визначаються Радою дев'ятнадцяти з обов'язковим погодженням із Губернатором, якого поміж себе обиратимуть колоністи. Але це тільки на папері виглядало просто. Компанії, які вклали мільярди в розроблення кораблів і підготовку екіпажів, musiли повертати вкладене, тож перші двадцять років усі аспекти, що стосувалися функціонування та забезпечення колоній, жорстко контролювались із Землі. Проблеми почалися, коли «марсіанам» – значній їх частині – перевалило за чотирнадцять. Худорляві висококобі дітлахи почали вимагати змін. Вони бачили землян, які прилітали на 5–6 років працювати за контрактом і до самого відльоту безперервно торочили про дім, торочили про життя без обмежень, прогулянки під відкритим небом і нескінченні розваги – алкоголь, секс, наркотики – на далекій Землі. «Марсіани» раптом перехотіли до кінця своїх днів длубатися в шахтах, займатися наукою і щодня боротися за виживання на малоприсадибній для життя планеті. Вони захотіли свободи. І рівності. Рада довго вагалася, розуміючи, що юридичне визнання чи виокремлення «марсіан» може спровокувати розкол серед поселенців і поставити під загрозу саме існування

марсіанських колоній, але зрештою погодилася. До Конституції внесли зміни, які дозволяли «марсіанам» обирати свого Супремо, або канцлера, котрий практично прирівнювався до Губернатора. 4 липня 2054-го «марсіани», яким на той момент виповнилось чотирнадцять, одноголосно вибрали Канцлером Еландона Шеарда, першого народженого на Марсі. Тоді ж було домовлено про початок лібералізації міграційної політики, кінцева мета якої – зняття обмежень на повернення з колоній. Відправним кроком став перший в історії колонізації візит «марсіанки» на Землю. 28 серпня 2056-го десятирічну Майю Вудс після шестимісячного перельоту було доставлено на Землю експедицією M-SR-34/1. 5 вересня Майя застудилася, гуляючи в супроводі журналістів Центральним парком Нью-Йорка, а через тиждень, 12-го, померла від пневмонії. Лікарі не змогли врятувати вирощений у стерильному середовищі й через те цілковито позбавлений імунітету організм.

– Так ось, – правив далі Костя, – після звістки про смерть Майї кількасот «марсіан» Еберсвальду зібралося в головній залі, де Еландон виголосив промову. Малий курваль згадав усе: завезені із Землі інфекції, азартні ігри та алкоголь, кожна побутову сутичку між «марсіанами» й землянами, особливо ту, трирічної давності, що закінчилась убивством «марсіанина», а ще, звісно, жорсткий контроль народжуваності з боку...

– Але це не чиясь примха! – обірвав його я. – Контроль обумовлений обмеженістю ресурсів. Вони не на курорті! За нинішніх умов більше двох з половиною тисяч осіб Марс не прогодує.

Шпрот розвів руками:

– Кому ти це розказуєш? Коротше, після промови «марсіани» озвіріли, а Еландон оголосив, що скасовує Конституцію Дев'ятнадцяти й що Марс відтепер не підкорятиметься наказам із Землі. Людей, тобто землян – ти ж знаєш, в Еберсвальде їх менше півсотні, причому серед них були батьки кількох «марсіан» – загнали до теплиці на поверхні, півдня протримали там, після чого Еландон відключив систему утилізації CO₂, перекрив канали подачі кисню, а замість нього пустив до теплиці метан.

– Метан? – я безпорадно кліпав. У цей момент на коротку мить я забув навіть про Христю Радченко.

– Ага, – мотнув головою Шпрот. – Він сам по собі не отруйний, ну, ти ж знаєш, але спроба дихати ним замість кисню нічим хорошим для організму не закінчиться. Ти, як лікар, мушиш це добре ро...

– Знаю, знаю. Але... на хріна?

Шпрот смикнув плечима.

– Одинадцять мільярдів людей питають зараз те ж саме.

Я зморщив лоба, рахуючи, скільки зараз Еландону. Дев'ятнадцять. Ще шмаркач, та головне в іншому. Решта – ті, що пішли за ним, хто послухав його і власноруч блокував повітропроводи або ж просто мовчазно спостерігав, як помирають півсотні землян, – ще молодші. Деяким, напевно, не виповнилося й дванадцяти.

– Вони ж іще діти...

– Ну, – м'яко заперечив Бонка, – шістнадцять, сімнадцять, вісімнадцять... Вони вже не діти, Захаре.

– Однаково не розумію: навіщо? Вони ж як ми, вони теж люди!

– Що за маячня? – звів брови Шпрот. – Вони відрізняються від нас, як ми відрізняємося від англійців чи американців.

– Чим?

– Не сміши мене.

– Ні, серйозно, – напосів я. – Чим ми відрізняємося від англійців?

– Ну хоча б тим, що я досі остерігаюся ходити вулицями, тримаючись за руку з Бонкою, – він ледь нахилив голову й зухвало подивився на мене, цілковито впевнений у своїй правоті. – Не подумай, я не скаржусь. У Польщі та Угорщині відьом підсмажували на вогнищах упродовж 200 років після того, як їх перестали підсмажувати в Голландії чи Англії. Думаю, через сто п'ятдесят років в Україні також перестануть косо дивитися на геїв, – Шпрот ковтнув пива, Бонка піджав губи і якимось наче винувато знизав плечима (так, це правда: у мене всього двоє друзів і обоє – нетрадиційної орієнтації, так що статистично можна стверджувати, що я товаришую винятково з гомосексуалістами). – Я про те, що ми всі ростемо в конкретних умовах, і різні умови формують різних нас. Розумієш?

Я промовчав, бо частково Шпрот мав рацію – до середини ХХІ століття українці так і не спромоглися викорчувати гомофобію, антисемітизм і сексизм, але подумки однаково з ним не погоджувався. У яких умовах зростали ті, кого він називає «марсіанами»? Хто навчив цих дітлахів жорстокості? Що примусило їх задушити газом

кількадесят інших колоністів, які відрізнялися від них лише тим, що не народилися на Марсі, а прибули із Землі? Невже ми не здатні перебороти самих себе, і всі наші дії обумовлені накопиченими в генах помилками попередніх поколінь?

– І що тепер?

– Дев'ятнадцятеро заговорили про каральну операцію, – відказав Шпрот. – Офіційної заяви поки що не пролунало, але подекують про двісті спецназівців, яких планують відрядити до Марсу під час найближчого вікна.

Я вирячився ще дужче. Одна зі статей Марсіанської Конституції оголошувала Марс вільним від зброї. Заборонялося володіти, виробляти чи доставляти на планету будь-які різновиди смертельного озброєння.

– Ти жартуєш! А як же заборона на зброю?

– Анітрохи я не жартую. Рада дев'ятнадцяти має намір перекинути на Марс дві сотні відбірних головорізів.

Бонка хмикнув:

– Не все так просто. Це вони тут, на орбіті Землі, головорізи. Через шість місяців на підльоті до Марсу вони перетворяться на дві сотні охлялих, змарнілих і вкінцець деморалізованих істот. У моїй групі троє почали блювати, пісятися й проситися назад ще до виходу на орбіту, – батько Бонки торгував прісною водою з Гонконгом та ОАЕ і дев'ять років тому продав свою компанію «West Agro Group Inc.», тобто Бонка був не з бідних і 2050-го один раз злітав у космос – як турист. – А ми пробули в невагомості нещасних півтори години. Крім того, ти думаєш, «марсіани» за цей час не підготуються?

– Е...

– За півроку можна атомну бомбу склепати. Мізків у них для цього вистачає, повір.

Я затих, пригнічено переварюючи почуте.

– Як ти міг про це не чути? – проказав Бонка, відсorbнувши пива. – Усі тільки й гудуть про Першу марсіанську війну.

– Був зайнятий, – неухажно буркнув я.

За сусіднім столиком хтось оглушливо зареготав, причому сміх більше нагадував гавкіт, і Шпрот, нахмурившись, обернувся. Я обвів затуманеним поглядом залу – якось не схоже було, що люди аж надто переймалися війною на Марсі, а потім втупився в стіл. Моя уява,

загалом дуже бідна, тепер гарячково працювала. Я думав про Майю Вудс, про Христину Радченко і про відповідальність за ухвалені рішення, якої так наївно прагнув у дитинстві. Чи ті, хто ухвалював рішення про відправлення десятирічної «марсіанки» на Землю, здогадувалися, чим усе обернеться? Я розумів, що в НАСА дурнів не тримають і, безперечно, якихось заходів для захисту від земних вірусів вони вживали, от тільки цього виявилось недостатньо. Тож чи думав хтось – бодай побіжно, мимохідь – про те, що станеться, якщо Майя заразиться грипом і помре на Землі?.. Поза тим була ще одна думка, що, наче риба, мелькала в глибині свідомості і яку страшенно не хотілося витягати на поверхню. Чи виголосив би промову Еландон Шеард і чи загинули б в імпровізованій газовій камері ні в чому не винні півсотні землян з Еберсвальде, якби Майя Вудс залишилася на Марсі й у цей момент гралася привезеними із Землі ляльками в дитячому блоці поселення, у якому народилася?

Думки перескочили на Христину Радченко. Їй, як і Майї, було лише десять років. Я пригадав обличчя дівчинки в ті кілька секунд після розриву аневризми, коли вона ще не почала кричати. Вона лежала на спині, напружено стуливши губи, але ясно-сині очі волали до мене. Моїм тілом прокотився дріж. Як і Рада дев'ятнадцяти у випадку з Майєю, я ухвалював рішення про операцію, не просто сподіваючись на краще, я був твердо переконаний, що роблю правильно, що будь-яке інше рішення є беззаперечно хибним і не вартим уваги. І це лякало найбільше. Бо, якби я поставив під сумнів екстраполяційні дані, визначені машиною за малозрозумілим алгоритмом, і вирішив не оперувати, Христя зараз була б жива. І, напевно, залишалася б живою ще десять, чи двадцять, чи навіть тридцять років. Розумієте? Я не міг збагнути, як Усесвіт таке дозволяє: яким чином, здавалося б, цілковито правильні рішення призводять до настільки жахливих наслідків? Потому з'явилась ще одна думка, холодна й бридка, вона застрягла в лобі наче бурулька: чи справді від рішення про відправку Майї на Землю що-небудь залежало? Що, як смерть маленької «марсіанки» й повстання просто збіглись у часі? Я покусував губу й намагався уявити, чи багато змінилося б, якби Майя вижила. Що, як причина не в обставинах, а в нас самих, у прихованих злобі, егоїзмі та потворності, що накопичилися за сотні поколінь і вкоренилися глибоко в ДНК? Від усвідомлення, що марсіанські колонії

приречені повторити всі етапи розвитку земної цивілізації, мені стало моторошно. Невже ми нічого не можемо вдіяти і спільнота на Марсі має неминуче пройти крізь власні Темні віки, перехворіти на нацизм, пережити епоху диктаторства?

Із задуми мене вивело запитання Бонки:

– Ти голосуватимеш?

Я підняв голову:

– Що?

– Твій батько, він же був із Донецька, так?

У дитинстві Василь Чумак якийсь час жив зі своїми бабусею та дідусем на хуторі неподалік Луганська й тільки потім переїхав до Донецька, але я вирішив, що це неважливо.

– Так, – кивнув я.

– Так – твій тато з Донецька, чи так – голосуватимеш?

2026-го, коли людство заснувало першу колонію на Марсі, Росія все ще продовжувала боротися з інакомисленням і «фашистами», поступово скочуючись до хаосу. 2040-го, невдовзі після остаточного виснаження сибірських газових родовищ, збанкрутувала найбільша корпорація Російської Федерації Газпром. Якийсь час бюджет тримався на плаву за рахунок китайських відрахувань за тимчасове користування сибірськими землями, однак до середини ХХІ століття через глобальне потепління та повсюдне зникнення ґрунтових вод Сибір із мальовничої тундри перетворився на кам'яну пустку, подібну до Сахари кінця ХХ століття, хіба що трохи прохолоднішу, і став непотрібним навіть Китаю. На початку 50-х Росія почала розвалюватися. Що з цим робити, ніхто не знав. Зважаючи на кількість ядерних боєголовок, натиканих уздовж кордону, Китай та США намагалися фінансово підтримати Російську Федерацію, але це було все одно що склеювати скотчем напівзогнилий труп. 2054-го, після кількох раундів переговорів за участі ООН, ЄС та ОБСЄ, Україна і Росія підписали міждержавну угоду, відповідно до якої спірним територіям, таким як Крим та окуповані регіони Донбасу, було вирішено надати право на самовизначення. Дату референдуму довго не призначали й погодили лише на початку 2056-го – значною мірою через непоступливість української сторони. Річ у тому, що за останні 40 років середня температура Землі піднялася на 2,6 °С. Потепління спричинило безліч проблем, але мало й позитивні наслідки.

Найголовніший із них – стрімке зростання продуктивності всіх галузей сільського господарства в середніх широтах, тобто якраз на широтах України. Учені стверджували, що зростання ефективності триватиме, доки підвищення не сягне 3 °С, а потім настане колапс, але в Україні про це ніхто не думав. За минулу чверть століття країна стала лідером з експорту продовольства й одним із лідерів з експорту питної води, тож серед політичного істеблішменту виникла потужна опозиція, що не бажала злиття з розореними після російського правління регіонами, населення яких мало вельми специфічне уявлення про демократію й ринкові відносини.

– Голосуватиму... напевно.

– За возз'єднання? – Шпрот насупився, брови обтисли з обох боків глибоку складку над переніссям. У такі моменти він виглядав повною протилежністю спокійному та виваженому Бонці. Та й узагалі, перш ніж Шпрот відкрився – на той момент ми товаришували вже майже десять років – я й подумати не міг, що він гей.

– А що? – запитання прозвучало дурнувато, проте я справді не знав, за що голосуватиму. Донбас був просто місцем на мапі, далекою, зубожілою й застиглою в часі територією, про яку батько часто згадував, але куди зовсім не прагнув повернутися. Я не розумів, чому я маю вирішувати долю тих, хто там живе. І знову ж таки: які наслідки матиме це рішення?

Шпрот насупився ще більше, лоб розкреслили зморшки:

– Та нічого. Ті, хто зараз там, знають, як ми живемо, і, майже напевно, проголосують за приєднання.

– Не факт, – заперечив Бонка.

– Факт! – сердито труснув головою Шпрот. – Вони захочуть жити так само, вони вимагатимуть, щоб ми забезпечили їм такий самий рівень життя, але самі для цього не робитимуть нічого, – він глипнув на мене і розвів руками: – Без образ.

– Не рівняй усіх під одну мірку. Люди на Донбасі та в Криму сорок років скніли в тоталітарній системі, у країні, яка поступово розкладалася під вагою власної ілюзорної величі. Що поганого в тому, щоб дати їм свободу?

– Я не казав, що вони не заслуговують на свободу, – відрізав Шпрот. – Я казав, що вони не заслуговують на приєднання до цінностей, на будівництво яких не поклали жодної цеглини.

Я стояв на своєму:

– Однаково не розумію, що поганого в об'єднанні.

– А що поганого було в об'єднанні Кореї? – зіронізував Шпрот. – Тоді весь світ також на вухах стояв, вітаючи свободу, що впала на голови північнокорейців. І що з того вийшло?

2034-го, після падіння династії Кімів, КНДР об'єдналася з Корейською республікою. У результаті об'єднання населення Південної Кореї збільшилося на третину, тоді як ВВП – лише на 3%.

До кінця тридцятих років через непомірні соціальні виплати й затрати на адаптацію північнокорейців (які в підсумку не дали жодного економічного ефекту) Корея зав'язнула в боргах. Було скасовано півсотні інноваційних програм, до максимуму скорочені решта бюджетних витрат. До середини сорокових об'єднана Корея покинула першу десятку найбільш розвинених країн світу. На початку п'ятдесятих – вилетіла з першої тридцятки й продовжувала котитися вниз.

Я спробував заперечити:

– Я б не сказав, що об'єднана Корея виглядає аж так погано, – однак фраза прозвучала мляво й непереконаливо.

Шпрот гмикнув:

– Ну, певна річ, якби в неї гепнуло метеоритом завбільшки з Говерлу, вона виглядала б трохи гірше. Ти ж розумієш, про що я.

Так, насправді я розумів. Через двадцять років після великого об'єднання було непросто знайти хоч одного корейця, який стверджував би, що нація виграла від злиття двох Кореї. Включно з колишніми в'язнями концентраційних і трудових таборів. Кілька років тому я натрапив на проведене китайцями дослідження, автори якого стверджували, що впродовж 2038–2048 років не менше 80% звільнених північнокорейських в'язнів померли від хвороб, спричинених недоїданням, або ж від самогубств, спричинених депресією. Вони або банально не могли пристосуватися, або ж, пристосувавшись, згорали від злості й образи, не розуміючи, чому світ залишив їх напризволяще. Чому вони гарували, як раби, у трудових таборах у той час, коли решта людства слідкувала за висадкою людей на Марсі?

– Свобода – це велика відповідальність, – патетично додав Шпрот, – надто цінний матеріал, щоб роздавати її тим, хто її не цінує.

Я хотів заперечити, що свобода – це не матеріал, а невід’ємне право кожного, але припнув язика. Воно, може, і так, однак на практиці чомусь виходило інакше. У Леніна всезагальна рівність також була чи не найвищим благом, от тільки всі спроби втілити її в життя оберталися кошмарними соціальними катастрофами.

Невдовзі розмова перескочила на інше, але я майже не брав у ній участі. Ніяк не міг позбутися думок, закинутих у голову Костею. А що, як Шпрот має рацію? Чи варто давати людям свободу, коли знаєш, що це на лихо? І чи взагалі одиничне рішення здатне що-небудь змінити?

* * *

Я випив удвічі більше, ніж зазвичай, через що сунув до метро, злегка погойдуючись. Удалині гримів грім, ніздрі лоскотали терпкі запахи вечірнього міста, щоправда, у перенасиченій алкоголем голові нестерпний сморід вихлопних газів чомусь обертався на пахощі соснових гілок, нагрітих уранішнім сонцем, – запах, який я не відчував уже, здавалося, сто років.

Поки дістався додому, майже протверезів. Зайшовши до квартири, побачив, що на інформаційній панелі у вітальні блимає повідомлення про пропущений skype-дзвінок. Я зачинив двері, перевірів герметизацію вікон, увімкнув оксигенатор. Скинувши взуття, кілька хвилин просто лежав на дивані, після чого провів пальцем по дзеркальній поверхні інфопанелі. Як я й думав, телефонував мій малий із Китаю.

Я зиркнув на себе в дзеркало – почервонілі білки, розчаровано опущені кутики очей, скусана нижня губа – і загалом такий вираз, наче щойно побачив примару, та все ж вирішив передзвонити. Андрій не так часто телефонував, можливо, щось сталося. Тільки після того, як пролунали гудки і Skype почав встановлювати з’єднання, я раптом подумав, що Андрію цього року виповнилось дев’ятнадцять – стільки ж, скільки Еландону Шеарду, Канцлеру народжених на Марсі.

– Па, привіт!

Судячи з того, як радісно світилися його очі, нічого паскудного не трапилося. Якась частина мене, котра дивом не перегоріла внаслідок

подій божевільного дня й поки що не втратила здатність виявляти емоції, полегшено зітхнула. Хоча б щось добре за день.

Я напнувся і якомога бадьоріше випалив:

– Привіт, чемпіоне! Як справи?

Не потрібно особливих аналітичних здібностей, щоби відняти два числа, збагнути, що Андрій Чумак з'явився на світ, коли мені ледве виповнилося вісімнадцять, і припустити, що він був незапланованою дитиною. Загалом так і є. Його матір звали Мартою, а познайомилися ми наступного дня після мого випускного в школі. Марта була на сім років старшою і на той час зустрічалася з однокласником. Я з першого погляду запав на неї – не один я, якщо бути чесним, половина класу пускала слинки на її декольте, – але тільки я тієї ночі наважився запросити її на побачення. І з наступного ранку Марта Курасова зустрічалася зі мною. Восени 2036-го, коли почалося навчання в медичному університеті, я з'їхав до неї на квартиру. Марта вже тоді потроху діставала й напружувала мене, але я не хотів жити з батьком, а в гуртожиток київських не пускали. Через кілька тижнів після переїзду – після чергової божевільної сварки – ми зачали Андрія.

Попервах Марта здавалася мені веселою, енергійною й неймовірно життєрадісною – напевно, коли тобі сімнадцять, такими здаються всі жінки, готові вдовольнити тебе в ліжку, – однак не пройшло й півроку, як полуда спала з очей і я усвідомив, що її веселість часто межує з безпричинною істерикою, енергійність є проявом неврівноваженості, а життєрадісність поволі виливається в патологічну тягу до розваг і безвідповідальність. Ні я, ні Марта не були готовими до дорослого життя. Усвідомлення цього було ще болючішим через те, що до народження Андрія лишалися лічені місяці. Я почувався кретином, який сам себе загнав у пастку, з якої немає виходу.

Марта ніколи не розповідала про своїх батьків. Я їх не бачив, не бачив їхніх фотографій, навіть імен від неї не чув. А коли розпитував, Марта казала, що зростала з бабцею та дідом, а потім переключалася на прабабцю Гафію. Та Гафія для мене була чимось на кшталт єдинорога – напівміфічне створіння, що поєднало в собі всі можливі та неможливі чесноти. Єдине, що я знав напевно: Гафія тривалий час жила у Франції, повернулася в Україну після розпаду Радянського Союзу і відразу взялася вчити сім'ю як жити.

Марта обожнювала її. Носила з собою фотографію (і це у ХХІ столітті!), безперестану згадувала: Гафія те, Гафія се. Якось я спитав: «Ти хоч бачила ту Гафію вживу?» Марта чесно сказала, що не бачила, бо народилася після її смерті, але потім запекло додала: «Ти не розумієш, вона була крутою. Усе моє дитинство всі мої рідні – усі, яких знала! – тільки про неї й говорили. Гафія вже тоді, у ту затуркану епоху, була крутою, і я хочу бути як вона».

2040-го, коли Андрію було три, її крутість мене задовбала і ми розлучилися. Марта спершу забрала Андрія собі, але скоро знайшла багатого китайця й виїхала до Тайваню, покинувши трирічного малюка на мене. Восстаннє я отримував від неї звістку три роки тому – на день народження сина. Відтоді ні я, ні Андрій більше про неї не чули. Того ж 2040-го я повернувся до батька, який фактично до самої своєї смерті 2047-го виховував малого. Рік тому мій Андрій успішно склав вступні іспити й поїхав на навчання до Tsinghua University, найкращого закладу на євразійському континенті.

Несподівано блиск у синових очах пригас.

– Що в тебе трапилось?

– У мене? – я зобразив здивування. – Нічого. Просто важкий день.

А ще – хильнув зайвого, зустрівся з Артемом і Кос...

Однак обманути його не вдалося.

– Па, не заговорюй мене, я знаю тебе напідпитку. Що сталося? Розповідай.

Я вдруге видихнув і розслабився – по-справжньому розслабився вперше за день. Провів пальцями по складках під очима, розгладив щоки й подумки подякував синові, що не мушу вдавати перед ним, наче в мене все прекрасно.

– Сьогодні ввечері померла моя пацієнтка. Просто на операційному столі.

Я раптом пригадав Христину Радченко під час операції, поки вона ще лишалася притомною – до того, як кров, що прорвала аневризму, почала руйнувати її мозок. Дивно було: коли замислювалася, слухаючи мене, її брови рухалися, а коли говорила, навпаки – застигали.

Андрієві очі ледь округлилися.

– Оу. Це... ну... вона перша?

– Так. Їй було десять років. І до всього я тепер думаю, що операцію можна було не робити.

Хлопець шумно втягнув крізь зуби повітря й вишкірився так, наче обпікся, торкнувшись пальцями до чогось гарячого.

– Це дуже хріново, па?

Напевно, якби хтось інший поставив таке питання, я б вибухнув, спалахнув би, наче каністра з гасом від випадкової іскри, – певна річ, це хріново, це просто препаскудно! – але насправді я розумів, що має на увазі мій син. Він цікавився, чи матиме це якісь наслідки для мене.

– Я зробив усе, що міг... але від того не легше: вона все одно померла.

– Мені шкода, па.

Було сумно дивитися на те, як він похнюпився, тож я взяв себе в руки.

– Розкажуй, що в тебе.

– Усе добре. Я просто так зателефонував.

Він ніколи не телефонував просто так. Я примружився:

– З грошима все окей?

– Так, – Андрій раптом просяяв, його очі знову наповнилися іскорками. – Якщо чесно, то я через це й телефоную, – він хотів був усміхнутися, але, напевно, вирішив, що після всього, що я розказав, скалитися якимось не зовсім доречно, тож усмішка зачахла, не розквітнувши. – Я знайшов роботу.

– Справді?

Я спершу не повірив. Для не-китайця знайти роботу в Китаї було другим у моєму списку чудес після воскресіння мертвих.

– Так! Не зовсім роботу, але це дуже крутий проект. У нас в універі розпочинають один експеримент, і я зголосився добровольцем – ну, типу, побути піддослідним – і за це непогано доплачують.

Я насторожився.

– Що за експеримент? – як лікар, я чудово знав, що добровольцям у наукових експериментах за просто так не приплачують.

– Зібралася величезна команда, – захоплено розказував Андрій, – шістдесят науковців із Циньхуа, Пекінського університету, шанхайських університетів Фудань та Цзяотун. Ідея дослідів заснована на останніх відкриттях, зроблених на кафедрі генетики університету Фудань. Ти, мабуть, знаєш: раніше думали, що так звані «сміттєві» фрагменти ДНК, тобто послідовності геномної макромолекули, що не відповідають за генерацію білків і нібито не мають визначених

функцій, насправді є залишками древніших ДНК, які стали непотрібними в процесі еволюції. Але генетики з Фуданя виявили, що «сміттєві» ДНК насправді зовсім не сміттєві, у них закодована інформація. Пізніше вже на моєму факультеті припустили, що ця інформація є результатом фіксації в мозку індивіда найпотужніших в емоційному сенсі вражень. Ці враження мають бути достатньо сильними, щоб відбитися в ДНК, але не аж такими важливими для еволюції, щоб не стати частиною активної послідовності. На сьогодні китайці мають усі технології, щоби спробувати шар за шаром витягнути цю інформацію.

Мені не вдалося збагнути, до чого він хилить:

– Як це – витягти?

– Ну, ідея в тому, щоб узяти «сміттєві» фрагменти ДНК, розгорнути, тобто розкодувати їх, і на основі отриманих даних виростити в лабораторних умовах структурні частини мозку, що відповідають за обробку емоцій та візуальних образів, а потім за допомогою систем розпізнавання візуалізувати активність нейронів у них. Думаю, ти чув про системи візуалізації снів – то це має бути щось схоже. Зрозуміло, частина інформації виявиться втраченою, частина не відобразиться коректно, але загалом ми тут вважаємо, що зможемо витягти з цього «сміття» щось на кшталт відеороликів, які відображатимуть найяскравіші епізоди з життя предків конкретної людини.

– І цією людиною будеш ти? Тобто, це будуть твої предки?

– Так.

Я хмурився:

– Отже, китайці хочуть клонувати твій мозок?

– Ні, – Андрій замотав головою. – Вони клонуватимуть частини мізків моїх пращурів, у яких, ми всі на це сподіваємося, відбилися найяскравіші моменти їхніх життів.

– А, – сказав я. І раптом стрепенувся, серце неспокійно затріпотіло в грудях: – Виходить, ти зможеш побачити... не знаю, як правильно сказати... почути чи відчути, що думав твій дід, коли помирала бабуся?

– Так, якщо для діда це переживання було достатньо сильним.

«Хрінь собача», – подумав я. А вголос проказав:

– Це небезпечно?

– Анітрохи. Зразки ДНК братимуть із крові. Нічого особливого.

– І скільки заплатять?

Обличчя сина на голографічному зображенні неначе підсвітили прожектором:

– Триста тисяч юанів.

Я присвиснув. Цього навіть за нинішніх цін могло вистачити на півроку життя в Пекіні.

– Якщо експеримент не становить загрози, якого біса тобі пропонують такі гроші?

– Ну па! – закотив очі Андрій.

– Я мушу знати, – додав металу в голосі.

– Платять за право оприлюднити зчитані історії. Ну, типу, таким чином мені нібито відшкодовують збитки через порушення приватності, бо може виявитися, що, наприклад, найяскравішим спогадом мого діда була ніч, коли він зраджував мою бабцю з якою-небудь...

– Твій дід не зраджував бабці! – гаркнув я.

– Я просто для прикладу, – надувся Андрій.

Ми затихли й трохи помовчали. Зрештою хлопець нехотя озвався:

– Тобі не подобається? Я можу відмовитися.

– Ні, – заперечив я. – Не зважай. Просто я задумався, який спогад ти витягнеш із мого мозку? І чи будеш радий, коли його побачиш?

Андрій розгубився:

– Та я не...

– Що ти подумаєш, якщо це буде не момент твого народження, не день, коли ти вперше сказав «па», а заллята кров'ю операційна й крихітна дівчинка, яка могла б жити, але померла на моїх руках?

– Не переймайся так, – син зітхнув. – Ти ж сам сказав, що зробив усе, що від тебе залежало.

Я повільно похитав головою.

– І що з того? Я весь вечір тільки про це й думаю. Я віддав би що завгодно за можливість на мить повернутися в минуле й скасувати операцію.

Андрій стиснув губи, довго німував, а потім тихо промовив:

– Минуле недосяжне, па. Ми мусимо йти вперед, а не тягнутися за тим, що було.

Можливо, якби фраза прозвучала з вуст кого-небудь хоч трохи дорослішого, то не здалася б мені аж такою пласкою й тривіальною. Втім, я вдячно кивнув, бо це було саме те, що хотів почути.

– Добре. Не пропий усі гроші за тиждень. І тримай мене в курсі з приводу того експерименту.

Ми попрощалися, голографічне зображення зникло. Я відкинувся на спинку дивана і, чекаючи поки очі адаптуються до пітьми, вслухався в тихе шипіння оксигенатора.

* * *

Я не помічав плин часу. В голові притишено гуло від випитого, але загалом почувався добре. Помалу заспокоювався. Розумів, що пройдуть роки, перш ніж Христина Радченко перестане мені снитися, але відчував, що зрештою зможу з цим змиритися. Натомість я думав про те, що казав Костя: про Донбас, про об'єднання Кореї і про свободу, що здатна руйнувати життя. Щось жахливо неправильне було в його міркуваннях, от тільки я ніяк не міг збагнути що. Негативний економічний ефект від об'єднання Кореї можна легко обрахувати. Але як рахувати ефект від, скажімо, звільнення в'язнів, які все життя провели в таборах? Чим вимірювати користь від повернення мільйонам людей їхніх прав? Чи є це повернення цінністю саме по собі, чи треба обов'язково зважати на наслідки? Я не мав відповідей на ці запитання. У якийсь момент я почав уявляти, що краще: померти від виснаження в трудовому таборі, не маючи уявлення про те, що існує цивілізований світ, чи перерізати вени на зап'ясті посеред залитого яскравими вогнями й цілковито байдужого до тебе мегаполісу, але майже відразу виштовхав такі думки із голови. Вони здавалися блюзнірськими. Хіба можна дискутувати про те, яка смерть щасливіша?

Мої роздуми обірвав короткий дзвінок у двері. Я ковзнув очима по інфопанелі. 23:47. Потер скроні, гадаючи, хто б то міг бути, підвівся і пройшов коридором до вхідних дверей. На моніторі праворуч від дверей побачив двох чоловіків. Один – невисокий, але кремезний, з грубуватим обличчям, волячою шиєю і світло-сірими, неначе вицвілими, очима стояв просто перед дверима, другий – засмаглий, із

зачесаним назад блискуче-чорним волоссям і ледь помітними зморшками, що нагадували павутину сірих тріщин на старовинній вазі, переминався з ноги на ногу трохи позаду. Я не пригадував, щоб когонебудь із них раніше бачив.

Торкнувшись екрану, активував гучномовець:

– Хто ви?

– Ми хочемо поговорити з приводу Христини Радченко, – пробасив перший.

Мені здалося, наче хтось занурив холодні пальці в мої нутрощі. Я механічно, не встигнувши обдумати, що роблю й що це все може означати, відчинив двері.

– Хто ви? – повторив запитання.

Здоровань, притримуючи правою рукою фалду мішкуватого жакета, переступив поріг. Він не штовхав мене, але я мусив відступити. Тієї ж миті холодні пальці з нутрощів перескочили на горло. Я злякався. Другий чоловік тупився кудись повз мене, немовби вагаючись, чи варто заходити. На ньому була біла сорочка із закованими до ліктів рукавами. Я встиг зауважити худі й блискучі від засмаги передпліччя й зблякле татуювання на зап'ястку, після чого погляд перескочив на тригранний стилет, що кріпився на пальцях подібно до кастета. Я розкрив рота, але не витиснув із себе жодного звуку. Широкоплечий, чиї вилинялі очі гарячково металися, обійшов мене, зупинився за спиною й накрив важкими долонями мої плечі. Тоді той другий – з тридцятисантиметровим стилет-кастетом на пальцях – ступив уперед, підняв худу руку і, повільно застромляючи клинок мені в горло, проказав:

– Я її батько.

Я відчув, як вістря стилета вткнулося в шийні хребці, розтиснуло їх і вийшло з плоті під потилицею. На ключиці потекла кров, і раптово стало нестерпно боляче дихати. Я захарчав і, напевно, упав би, якби здоровань у мішкуватому жакеті не підтримав мене. Ні до, ні після операції я не зустрічався з батьком Христини. У залі під операційною чекала матір і ще якась старша жінка – чи то покоївка, чи то нянька, – котра, коли я повідомив про смерть Христі, розплакалася дужче за матір. Я не знав, чому її батько не прийшов. Можливо, був зайнятий, а може, сприйняв операцію з видалення аневризми за щось на кшталт походу до зубного лікаря чи перукаря.

Віктор Радченко наблизив голову до мене, але все ще продовжував дивитися кудись повз, через що складалося враження, наче промовляє не до мене:

– Мені сказали, що вона зійшла кров'ю, наче свиня... – з обрамленого сухими губами рота тхнуло алкоголем, – зійшла кров'ю, наче свиня...

– Ні... ні... вона... на...

– Тепер я прийшов подивитися, як зійдеш кров'ю ти.

Щось розколось у свідомості, і я побачив себе наче збоку, і думки, мої власні думки, немовби пролітали повз мене – того, який спостерігає, – і я бачив, як вони слабнуть і тремтять. Потім Віктор Радченко висмикнув стилет, а здоровань розчепив пальці. Світ закрутився перед очима, і я відчув, що падаю.

Outro

«Довга овація».

Дякую, дякую, друзі. Це сталося. Нарешті. Тепер ми мудріші за самих себе зразка вчорашнього вечора. Мушу зізнатися, я налив собі вчора...

«Сміх у залі».

Я намагався зрозуміти, які висновки зробить світ із цієї історичної події. Я пив і гадав собі – чи були в Гітлера прямі нащадки? Я чув про Жана-Марі Лоре, але це несерйозно. Тим більше що вчені декілька разів перевіряли й пересвідчилися в тому, що це – вигадки. А от якби й у них, своєю чергою, були б нащадки – ми б могли зчитати потрібну кількість шарів й дізнатися, що відбувалося в цій скаженій голові? Окей, якщо немає дітей, але ж діти були в тих, хто був із ним поруч! І ми могли б дізнатися купу деталей життя найстрашнішої людини цієї планети.

Я пив далі і думав – а чи треба нам це знати? І, ви знаєте, я не дійшов жодного висновку. Можливо, тому, що мені треба було рано вставати й моя дружина, ось вона, між іншим, кохана, я люблю тебе, а вона не любить, коли я п'ю сам. Вона каже, тоді в мою голову приходять сумні думки. Їй видніше, між іншим.

«Сміх у залі».

У будь-якому випадку, це вже питання майбутнього. А сьогодні ми святкуємо, адже завершили справу нашого життя.

«Довгі аплодисменти».

Я розумію, що у вас купа питань. Повірте, на кожне з них ми маємо чесну відповідь. Нагадаю, це перша презентація, і, хоч наукова група була проти, я вирішив, що ми зробимо її без притаманних цій залі формул і графіків. Тільки сім історій, сім життів. Сім не найкращих життів, будемо відвертими. Світ донедавна був жахливим і ми готові зрозуміти, що треба змінити, щоб його врятувати. Тепер ми знаємо, як нарешті стати мудрішими. Дякую всім і до зустрічі за тиждень.

«Овація».

notes

Примітки

1

Трагач – вантажник.

2

Тарапати – клопоти.

3

Цюпа – тюрма.

4

Кумпель – приятель.

5

Фацет – тут: тип.

6

Пуриць – велика шишка.

7

Двірець – вокзал.

Пивниця – тут: погріб.

9

Заіванити – украсти.

Справа колійова – важлива справа.

Бігос-кумпоти зі сливками робити – крутити комусь голову.

Заливати голодні кавалки – дурити.

Гуляй си купати на Жилізну воду – звичне батярське посилення співбесідника кудись подалі. Залізна вода – популярний басейн в однойменному парку.

Цьмага – горілка.

Паньство́вий – державний.

Каляпітра – голова.

Патичкуватися – соромитися, зволікати.

Папілљотки – бігуді.

Флячки – рубці.

Джур – страва з квашеного житнього борошна і м'ясива.

Шляфрок – пеньюар, халат.

Квадранс – чверть.

Вінкель – ріг.

Пукати – тут: лускати.

Егліс (з *фр.* *église*) – церква.